

ŻOŁNIERSKA PAMIĘĆ

CMENTARZE WOJENNE, GROBY I MIEJSCA PAMIĘCI
NARODOWEJ NA ZIEMI SIERADZKIEJ

Dominik Dąbrowski
Jan Kowalski

ŻOŁNIERSKA PAMIĘĆ

CMENTARZE WOJENNE, GROBY I MIEJSCA PAMIĘCI
NARODOWEJ NA ZIEMI SIERADZKIEJ

*STOWARZYSZENIE PRZYJACIÓŁ 15. SIERADZKIEJ BRYGADY
WSPARCIA DOWODZENIA*

ŻOŁNIERSKA PAMIĘĆ

CMENTARZE WOJENNE, GROBY I MIEJSCA PAMIĘCI NARODOWEJ NA ZIEMI SIERADZKIEJ

REDAKCJA

Jan Kowalski

KOREKTA

Jan Stanisław Jeż

ZDJĘCIA

Dominik Dąbrowski

Jan Kowalski

SKŁAD

Zbigniew Kowalski

WYDAWCA

Stowarzyszenie Przyjaciół

15. Sieradzkiej Brygady Wsparcia Dowodzenia

15 SBWD
STOWARZYSZENIE PRZYJACIÓŁ

KSIĄŻKA DOFINANSOWANA ZE ŚRODKÓW MINISTERSTWA OBRONY NARODOWEJ

DRUK I OPRAWA

Zakład Graficzny „GRAF”

98–200 Sieradz, ul. Reymonta 61

Spis treści

Wstęp	9
Część pierwsza: Powstanie Styczniowe	13
Przebieg Powstania	15
Groby i pomniki powstańców	25
Część druga: Pierwsza Wojna Światowa	59
Działania wojenne od sierpnia do grudnia 1914 roku w zachodniej części Królestwa Polskiego	61
Cmentarze, mogiły i kwatery wojenne z okresu Pierwszej Wojny Światowej	69
Część trzecia: Druga Wojna Światowa	123
Walki we wrześniu 1939 r.	125
Cmentarze wojenne i groby żołnierzy Wojska Polskiego poległych we wrześniu 1939 r.	133

Dodatki	175
Dowódcy oddziałów powstańczych walczących na ziemi sieradzkiej	177
Sylwetki dowódców walczących we wrześniu 1939 r. na ziemi sieradzkiej	181
Cmentarze, dzielnice i mogiły wojenne 1914 r. — grobownictwo wojenne (1914–1918, 1918–1939, po 1945)	213
Bibliografia	223

Wstęp

Pamięć o ludziach, którzy odeszli, towarzyszy nieodłącznie naszemu życiu. Wspomnienia o ich dziejach i czynach są dla nas źródłem wiedzy historycznej. Życiorysy ludzi szlachetnych wywołują w nas szlachetne pobudki. Patriotyczne czyny naszych przodków są fundamentem naszego patriotyzmu.

Ażeby trud i poświęcenie naszych ojców nie poszły na marne, wiedza o ich czynach musi być utrwalana i przekazywana kolejnym pokoleniom. Temu celowi ma służyć również ta książka.

Słowem i fotografią opisane w niej zostały cmentarze, groby i miejsca pamięci narodowej z okresu powstania styczniowego i z walk w obronie ojczyzny we wrześniu 1939 roku na ziemi sieradzkiej. Nazwa ziemia sieradzka nie jest w dzisiejszych czasach określeniem dokładnie precyzującym zasięg terytorialny. W przeszłości było na tym terenie księstwo sieradzkie, następnie ziemia sieradzka jako jednostka administracyjna, a później, do czasu rozbiorów, województwo sieradzkie. W 1975 r. utworzone zostało ponownie województwo sieradzkie, które istniało do 1998 r. Opisy zawarte w książce ograniczają się do obszaru, na którym rozciągało się województwo sieradzkie w XX wieku.

Opisując żołnierskie cmentarze i groby na ziemi sieradzkiej, nie można pominąć śladów pierwszej wojny światowej. Była to krwawa wojna pozycyjna, w której droga do zwycięstwa usiana był tysiącami żołnierskich ofiar. W szeregach walczących armii były dziesiątki tysięcy Polaków pochodzących ze wszystkich trzech zaborów. Ziemia sieradzka kryje w sobie prochy wielu żołnierzy z tamtych lat.

W każdym rozdziale opisy miejsc spoczynku poległych powstańców i żołnierzy poprzedzone są krótkim tłem historycznym.

Cennym uzupełnieniem książki jest krótka biografia dowódców oddziałów powstańczych i jednostek Wojska Polskiego, którzy dowodzili podczas prowadzonych walk na terenie ziemi sieradzkiej. Biografie te zawarte są w pierwszym i drugim dodatku. W trzecim dodatku zawarto wiele cennych informacji o dzia-

łałości instytucjonalnej w zakresie opieki nad miejscami ostatniego spoczynku poległych żołnierzy.

Pragnieniem autorów jest, by ta książka była przyczynkiem do zadumy, chwili refleksji i zachowania pamięci o poległych, jak również by pomagała w przekazywaniu wiedzy historycznej młodym pokoleniom.

Stowarzyszenie Przyjaciół 15. SBWD, które jest wydawcą książki, skupia w swoich szeregach między innymi byłych żołnierzy oraz wspiera działalność żołnierzy sieradzkiej brygady. Niniejsza książka jest wyrazem żołnierskiej pamięci o naszych poprzednikach.

Część pierwsza:

**POWSTANIE
STYCZNIOWE**

Przebieg Powstania

Był rok 1855. Minęły 83 lata od pierwszego rozbioru Polski. Mieszkańcy Sieradza od 62 lat żyli w niewoli już pod drugim zaborcą.

Po stłumieniu powstania listopadowego i represjach wprowadzonych przez Rosjan życie polityczne mieszkańców Królestwa Kongresowego praktycznie nie istniało.

Przegrana Rosji w wojnie krymskiej, śmierć cara Mikołaja I i wstąpienie na tron Rosji Aleksandra II, zjednoczenie Włoch, wzrost w Europie roli Napoleona III, uważanego za patrona ruchów narodowościowych, rozbudziły ponownie nadzieję Polaków Królestwa Kongresowego na stopniową poprawę ich położenia prowadzącą do odzyskania niepodległości. Co prawda bogata szlachta i burżuazja zajęła postawę wyczekującą, ale zaczęła się aktywizować młoda inteligencja, studenci na polskich i rosyjskich uczelniach oraz oficerowie Polacy w Rosji.

Nowy car Aleksander II daleki był od ziszczenia nadziei pokładanych w nim przez polskie społeczeństwo. Już na początku swego panowania przestrzegł, żeby Polacy wyzbyli się marzeń. Mimo to nastąpiło pewne złagodzenie systemu rządzenia. Ograniczono cenzurę, pozwolono wrócić do kraju niektórym emigrantom i zesłańcom z Syberii, zniesiono trwający od powstania listopadowego stan wojenny.

W 1858 r. założono Towarzystwo Rolnicze, które bardzo szybko rozszerzyło swą działalność na Polskę i Litwę, zrzeszając w swoich szeregach 4000 członków i tworząc ponad siedemdziesiąt filii w terenie.

W lutym 1861 r. Leopold Kronenberg utworzył w Warszawie Delegację Miejską, która wkrótce powołała gwardię miejską. Rósł patriotyczny zapal wśród Polaków zaboru rosyjskiego. Odbywały się liczne manifestacje z okazji pogrzebów zasłużonych ludzi oraz historycznych rocznic. Nasilające się manifestacje patriotyczne doprowadziły do starć z policją i kozakami. Padły pierwsze ofiary śmiertelne. W celu uspokojenia sytuacji w Warszawie car powołał w 1861 r. hr. Aleksandra Wielopolskiego na stanowisko dyrektora Komisji do Spraw Oświaty i Wyznań Religijnych, a później na dyrektora Komisji Sprawiedliwości.

8 czerwca 1862 roku namiestnikiem Królestwa został brat cara wielki książę Konstanty, a jego zastępcą i naczelnikiem rządu cywilnego Aleksander Wielopolski. Posunięcia te nie uśmierzyły jednak społecznego wrzenia. Znienawidzony hrabia mógł liczyć na niewielką garstkę zwolenników. Społeczeństwo grupowało się w dwóch zwalczających się obozach: „białych” i „czerwonych”. Obydwa obozy odrzucały program Wielopolskiego.

„Biali” obejmowali umiarkowanie liberalną część społeczeństwa. Wybuch powstania odsuwali na dalszy plan. Nacisk kładli na pozytywną pracę nad wzmocnieniem materialnych i moralnych sił narodu i wywieranie nacisku na rząd rosyjski w celu osiągnięcia dalszych ustępstw. Obóz ten zrzeszał głównie zamożne mieszczaństwo i szlachtę.

„Czerwoni” rekrutowali się z elementów radykalnych. Byli to przede wszystkim mieszczaństwo, rzemieślnicy, młodzież, niższe duchowieństwo. Obóz ten powołał Centralny Komitet Narodowy, który ogłosił się faktycznym rządem. W Warszawie powołany został naczelnik miasta, który kierował z ukrycia całą podziemną organizacją. Był nim najpierw Jarosław Dąbrowski, a po jego aresztowaniu Zygmunt Padlewski.

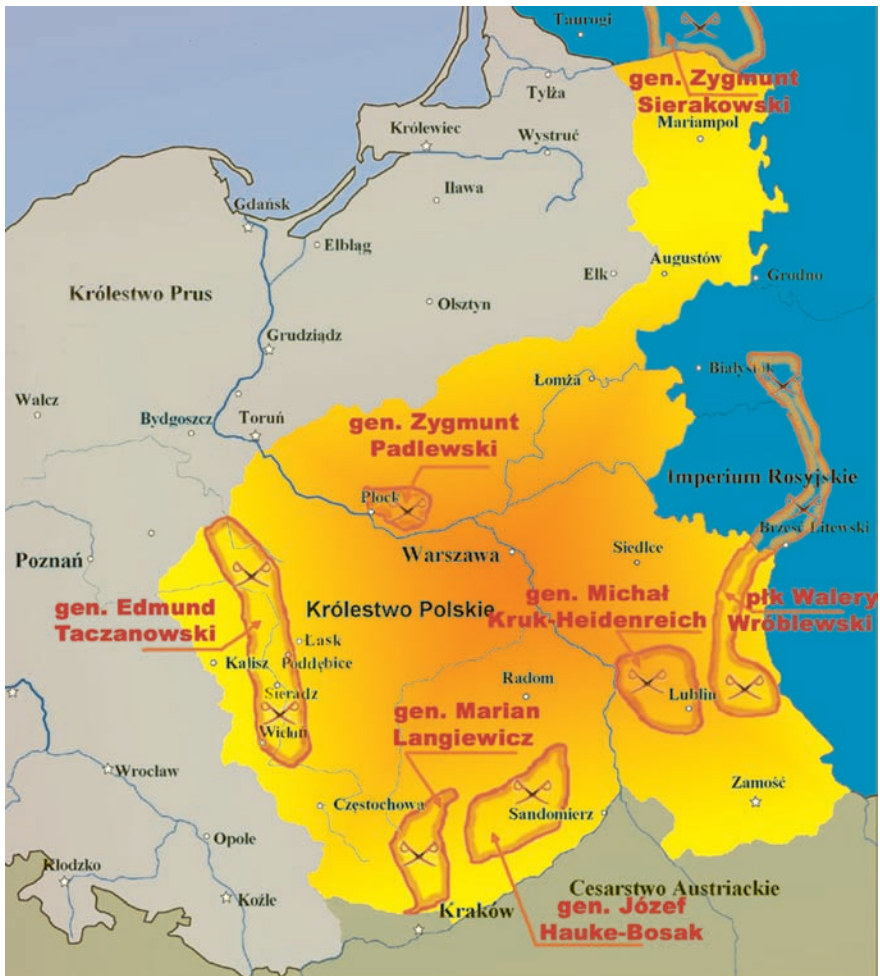
W celu zażegnania rewolucyjnego wrzenia Wielopolski wyjednał w Petersburgu imienny pobór do rosyjskiego wojska. Do carskiej armii miało trafić 10 tysięcy poborowych. Centralny Komitet Narodowy, zagrożony wyrwaniem najbardziej patriotycznej młodzieży, odpowiedział ogłoszeniem terminu powstania na noc z 22 na 23 stycznia 1863 roku. Poczynania Wielopolskiego trafiły w próżnię. Przed rozpoczęciem poboru tysiące młodzieży wyszło z Warszawy do Puszczy Kampinoskiej. Zatrzymano jedynie 1400 poborowych. W kilka dni później na terenie całego Królestwa zaatakowano jednocześnie dziesiątki rosyjskich garnizonów

Konspiratorzy zorganizowani przez obóz „czerwonych” byli dobrze przygotowani do działania. Mieli opracowany program polityczny, organizację finansową o szerokim zasięgu oraz kadrę do pełnienia funkcji kierowniczych. Zaborca stanął w obliczu dobrze przygotowanej wojny partyzanckiej kierowanej przez niewidoczny aparat podziemnego państwa. Rozpoczęły się walki trwające kilkanaście miesięcy.

Podejmując walkę z zaborcą, kierownictwo powstania wezwało do udziału w nim całe społeczeństwo polskie. Wydano manifest, w którym proklamowano zasadę równych praw wszystkich obywateli bez względu na różnicę pochodzenia narodowego i społecznego oraz wyznania. Ogłoszono dekret o uwłaszczeniu chłopów oraz nadaniu ziemi bezrolnym walczącym w szeregach powstańczych. Władze powstańcze zobowiązały dowódców do ogłoszenia manifestu we wszystkich miejscowościach, do których dotrą oddziały.

Realizacja przyjętego planu i dalszy rozwój powstania zależały nie tylko od zdolności organizacji do wykonania wytyczonych zadań. Dwudziestotysięczna

grupa powstańców walcząca w luźno działających oddziałach nie miała szans na pokonanie armii rosyjskiej liczącej ponad 100 tysięcy żołnierzy dobrze wyszkolonych i uzbrojonych. Warunkiem powodzenia powstania był udział w walkach całego narodu.

Rejony działania oddziałów powstańczych.

Pierwszy atak powstańców miał najszerszy zasięg na Podlasiu. Skuteczne były również działania powstańców w Sandomierskiem. Nie udał się atak na przewidywany na siedzibę władz powstańczych w Płocku. W innych województwach doszło do pojedynczych wystąpień. Jedynie w Kaliskiem i Krakowskiem nie zanotowano w pierwszych dniach powstania żadnych walk oddziałów powstańczych. Oddziały działające w Królestwie stoczyły do końca stycznia ponad 40 potyczek.

Do kwietnia 1863 r. faktycznym przywódcą powstania był przebywający w Warszawie Stefan Bobrowski, naczelnik organizacji miejskiej, a później przewodniczący Rządu Narodowego. W powstaniu działał pod pseudonimem Grabowski. Wykazał się wysokimi umiejętnościami organizacyjnymi. Nawiązana została łączność między oddziałami i władzami powstańczymi. Uruchomiono sprawnie działającą pocztę powstańczą. Zorganizowano intendenturę, która zajmowała się zaopatrzeniem oddziałów w broń, żywność i ekwipunek. Powstała służba sanitarna. Opiekowano się rodzinami powstańców. Formowano i kierowano do walki nowe oddziały. W kraju opanowanym przez zaborcę powstało tajne podziemne państwo.

Wybuch powstania i przebieg pierwszych działań zaskoczył i przeraził carat. Głównodowodzący wojskami rosyjskimi w Królestwie gen. Ramsay wydał 23 stycznia 1863 r. zarządzenie nakazujące wycofanie małych rosyjskich oddziałów do dużych garnizonów. Skutkiem tej decyzji było zmniejszenie ilości garnizonów ze 160 do 38 oraz utrata kontroli przez wojsko całego terytorium kraju. Powstańcy uzyskali większą swobodę działania. Powstały lepsze warunki do tworzenia nowych oddziałów.

Pomimo dużego wysiłku organizatorów powstanie nie ogarnęło całego Królestwa. Nie wywołało powszechnego wystąpienia społeczeństwa. Różne były tego przyczyny. Jedną z najważniejszych był brak jedności między obozem „białych” i „czerwonych”. Łączyło ich wyzwolenie narodowe, lecz dzieliło różne podejście do wyzwolenia społecznego. W miesiącach zimowych losy powstania toczyły się ze zmiennym szczęściem. Powołany na dyktatora powstania gen. Ludwik Mierosławski po klęsce pod Krzywosądem i Nową Wsią opuścił teren walk.

W sprawy powstania włączyły się rządy państw europejskich, kierując się w większości swoimi partykularnymi interesami. Premier Prus Otto von Bismarck zaoferował carowi pomoc, zawierając z rządem Rosji specjalne porozumienie (konwencja Alvenslebena z 8.02.1863 r.). Francja, Wielka Brytania i Austria wystosowały 17 kwietnia i 17 czerwca 1863 r. pod adresem Rosji noty dyplomatyczne. W pierwszej domagano się większych swobód w Królestwie, a w drugiej autonomii Królestwa. Obie noty zostały przez Rosję odrzucone. Do działań dyplomatycznych przyłączyły się także Hiszpania, Portugalia, Dania, Szwecja i Turcja.

Na skutek działań Napoleona III Hotel Lambert, a pod jego wpływem obóz „białych” włączył się czynnie w działalność powstańczą. Z ich grona wyrósł drugi dyktator powstania gen. Marian Langiewicz. Po zwycięskich walkach pod Chrobrzem i Grochowiskami, nie widząc możliwości dalszej skutecznej walki, podzielił swój oddział liczący 2,5 tysiąca powstańców na kilka mniejszych, a sam udał się do Galicji. Na granicy został aresztowany przez Austriaków. Po upadku obu dyktatur kierownictwo nad powstaniem objął Tymczasowy Rząd Narodowy, który w oparciu o organizację „białych” rozszerzył powstanie na cały niemal obszar dawnej Rzeczypospolitej.

W czasie trwania powstania walczyło wiele mniejszych i większych oddziałów kierowanych przez różnych dowódców. Do najbardziej znanych należą: Czachowski, Bosak-Hauke, Chmieleński, Kruk-Heydenreich, Taczanowski, Padlewski, Lewandowski, Borelowski, ks. Brzóska, Różycki, ks. Maćkiewicz, Sierakowski, Narbutt.

Pomimo dobrej organizacji i męstwa powstańców zwycięstwo nad regularną armią rosyjską okazało się niemożliwe. Zawiodły dwa czynniki, na które liczyli organizatorzy: włączenie mas ludowych do działań powstańczych oraz pomoc państw europejskich.

Upadającego powstania nie zdołał uratować bohaterski idealizm i wytrwałość ostatniego dyktatora Romualda Traugutta. Został on aresztowany 11 kwietnia 1864 r. Zginął 5 sierpnia 1864 r. na cytadeli Aleksandra w Warszawie wraz z czterema towarzyszami. Pojedyncze drobne oddziały partyzanckie działały jeszcze do września 1864 r. Wskutek malejącego zaplecza ulegały one stopniowo rozbiciu i rozproszeniu.

W czasie powstania sformowano wiele oddziałów powstańczych liczących łącznie około 30 tysięcy ludzi. W ciągu piętnastu miesięcy przez te oddziały przewinęło się ponad 100 tysięcy powstańców. Stoczono około 1230 bitew i potyczek, z czego 956 w Królestwie, 237 na Litwie oraz 35 na Białorusi i Ukrainie. Powstańcy styczniowi przez 15 miesięcy trzymali w szachu największą armię ówczesnej Europy.

Sieradzkie należało do regionów, gdzie silnie zakorzenione były tradycje ziemiańskie. Duży wpływ na życie społeczne miała zamożna szlachta. Znaczna część inteligencji miejskiej miała silne powiązania rodzinne z okolicznym ziemianstwem. Nie było tu dużych ośrodków przemysłowych. W kilku mniejszych ośrodkach przeważało osadnictwo niemieckie odnoszące się wrogo do idei powstańczych. Te uwarunkowania spowodowały, że przewagę ilościową członków i zwolenników miał obóz „białych”. Mimo to powstanie w Sieradzkim, podobnie jak w całym kraju, zostało zainicjowane przez Centralny Komitet Narodowy.

Od jesieni 1862 roku powiat sieradzki wchodził w skład województwa kaliskiego. Pierwszym, mianowanym przez Centralny Komitet Narodowy, naczeln-

nikiem powstania na województwo kaliskie został ksiądz kanonik Wawrzyniec Cent, a komisarzem Gustaw Wasikowski. Na naczelnika powiatu sieradzkiego powołany został Michał Kozarski. W początkowej fazie powstania ilość zaprzysiężonych powstańców była niewielka. Ich liczba rosła stopniowo wraz z upływem czasu. Po rozpoczęciu działań obóz „białych” nie przyłączył się do powstania.

Pierwszym organizatorem oddziałów powstańczych w Sieradzkim był Józef Oxiński. Był to młody, energiczny oficer, który nauki pobierał między innymi w szkole wojskowej w Genui.¹ Punktem zbornym pierwszego oddziału Oxińskiego był las koło Miedźna. Oddział liczył 53 ludzi i został podzielony na dwa plutony, na czele których stanęli Maźniewski i Lüttich. 23 stycznia 1863 r. oddział liczył już ponad 100 powstańców. Zaopatrywany był przez organizację z Sieradza. 1 lutego oddział zajął Uniejów, a następnie ruszył przez Szadek i Zduńską Wolę do Widawy. Stan ilościowy oddziału ciągle rósł. Pod koniec lutego liczył prawie 250 ludzi, w tym 92 strzelców, 102 kosynierów i 52 kawalerzystów. W lutym oddział krążył w rejonie Szczercowa, Belchatowa, Konopnicy, Klonowej, Sieradza i Konstancy Nowa. W czasie prowadzonego marszu Oxiński ogłaszał po wsiach dekrety uwłaszczeniowe Rządu Narodowego. Karał właścicieli ziemskich, którzy ciemnieżyli chłopów i stawiali opór powstaniu. Bezwzględnie likwidował agentów szerzących wśród chłopów propagandę antypowstańczą. 25 lutego oddział zajął Opatówek, zagarniając kasę miejską oraz rekwirując dostępną broń, amunicję oraz żywność, a następnie wycofał się do Kuźnicy Grabowskiej. W pobliskim lesie został okrążony przez oddział rosyjski z Sieradza. Po krótkiej walce, ponosząc niewielkie straty, wymknął się z okrążenia i pomaszerował w stronę Klonowej. 1 marca, podczas dalszego marszu, doszło do kolejnego starcia z Rosjanami. Było to pomiędzy Łaskiem a Szczercowem. Walki z przeciwnikiem i trudne warunki zimowe przerzedziły szeregi powstańców. Oddział Oxińskiego wycofał się na pewien czas na teren powiatu piotrkowskiego.

Drugi oddział na terenie Sieradzkiego został utworzony w początkach lutego w lasach pyszkowskich koło Złoczewa. Jego organizatorem i dowódcą był Makary Drohomirecki. Oddział liczył około 70 powstańców. Drohomirecki zapoznawał ludność okolicznych wsi z dekretem uwłaszczeniowym. Wskutek zdrady informacja o jego działalności szybko dotarła do władz rosyjskich w Sieradzu. 11 lutego skierowano przeciwko niemu rosyjskie wojsko. 12 lutego kompania białozierskiego pułku piechoty i 40 kozaków zaatakowało i zniszczyło obóz powstańców. Podczas

¹Polska Szkoła Wojskowa została otwarta w Genui w październiku 1861 r. Później przeniesiono ją do miasteczka Cuneo w Piemontie. Objęto w niej szkoleniem około 200 słuchaczy. W szkole uczono musztry, fechtunku, teorii poszczególnych broni, matematyki oraz fortyfikacji polowej. W czerwcu 1862 r., po podpisaniu układu między Włochami a Rosją, rząd włoski rozwiązał szkołę. Z tej szkoły wywodzili się późniejsi dyktatorzy powstania — Ludwik Mierosławski i Marian Langiewicz. Szkoła przeszkoliła grupę zdolnych i oddanych sprawie oficerów, takich jak Roliński, Jabłoński, Oxiński, Lüttich, Kołysko.

walki poległ Makary Drohomirecki oraz 20 jego towarzyszy. Powstańcy, którym udało się ująć z życiem, dołączyli do oddziału Oxińskiego.

W pierwszej połowie marca 1863 r. nastąpiło ożywienie działań powstańczych. Powodem tego było przyłączenie się do powstania obozu „białych”. Poprawiło się wyposażenie w broń, konie oraz zaopatrzenie w żywność. Niestety, zaniechano dalszych działań zmierzających do uaktywnienia szerszych mas społecznych.

W połowie kwietnia Oxiński został skierowany do powiatu piotrkowskiego. Reorganizacją jego oddziału zajął się Napoleon Urbanowski. Pododdział kawalerii podporządkowano Władysławowi Rembowskiemu. Strzelcami dowodził Teodor Mniewski. Obóz oddziału znajdował się w pobliżu Wąglczewa. Oddział ten nie przeprowadził już żadnej akcji, gdyż pod koniec kwietnia został rozbity pod Konopnicą.

W kwietniu powstanie styczniowe zostało zasilone przez ochotników przybywających z Galicji i Poznańskiego. Tworzyli oni własne oddziały lub wstępowali do już istniejących. Jednym z dowódców przybyłych na teren powstania był Edmund Taczanowski. Pierwszą wyprawę przeprowadził on w kwietniu na Kujawach. Kilkutygodniowa wyprawa zakończyła się 8 maja rozbiem jego oddziałów pod Ignacewem.

Drugą wyprawę prowadził Taczanowski w Sieradzkim. Dowodził dwoma pułkami jazdy, utrzymując władzę Rządu Narodowego na terenie kilku powiatów. W czerwcu gen. Taczanowski został naczelnikiem wojennym województwa kaliskiego i mazowieckiego. Jedną z jego decyzji było wyznaczenie kpt. Pini do dowodzenia powiatami: piotrkowskim, sieradzkim i wieluńskim. Działania kpt. Pini przyczyniły się do powołania żandarmerii narodowej, poczty powstańczej i sądów powstańczych na podległym terenie.

Pod koniec czerwca w Sieradzkim utworzony został oddział kawalerii nazwanej „jazdą sieradzką”. Oddział ten składający się z 280 kawalerzystów podzielono na trzy szwadrony, których dowódcami zostali: por. Teodor Mniewski, por. Orłowski i por. Zdzisław Bleszyński. „Jazda sieradzka” dowodzona przez Władysława Rembowskiego weszła w skład kawalerii podległej gen. Taczanowskiemu. 12 lipca pod Łądem Rosjanie zaatakowali oddziały Taczanowskiego. Jednak ze względu na rejtteradę „jazdy sieradzkiej” walka nie została podjęta. Ten niechlubny wypadek spowodował reorganizację sieradzkich szwadronów, a później połączenie kawalerii kaliskiej z sieradzką i utworzenie 1. Pułku Ułanów pod dowództwem rotmistrza Matuszewicza.

W oddziałach Taczanowskiego walczyła głównie młodzież szlachecka. Młodzież sieradzka, której nie było stać na ekwipunek, zaciągała się do oddziałów Chmieleńskiego działającego w powiecie olkuskim. Do jego oddziałów dołączyły również niedobitki Oxińskiego i Lütticha.

W lipcu, wskutek częściowej dekonspiracji i aresztowań, nastąpiły zmiany na stanowiskach. Kpt. Pini powrócił do gen. Taczanowskiego na stanowisko szefa sztabu. Jego miejsce zajął Franciszek Kopernicki. 25 lipca zarządził on formowanie kolejnego oddziału kawalerii w Złoczewie. W pierwszych dniach sierpnia zebrano tam 87 przyszłych kawalerzystów i pod dowództwem mjr. Maliszewskiego włączono w skład 2. Pułku Ułanów. Pułk ten liczył 329 kawalerzystów. Na bazie 1. i 2. Pułku Ułanów utworzona została Kaliska Brygada Kawalerii Narodowej.

W celu prowadzenia skutecznej walki gen. Taczanowski potrzebował oddziałów piechoty. 10 sierpnia Franciszek Kopernicki rozpoczął jej formowanie. Na dowódców formowanej piechoty wyznaczeni zostali mjr Adam Kober i kpt. Molukiewicz. Na punkcie zbornym w Sędziejowicach zebrano 500 piechurów z powiatu piotrkowskiego, sieradzkiego i wieluńskiego.

26 sierpnia pod Sędziejowicami rozegrała się bitwa między powstańcami a oddziałami rosyjskimi. Zwycięstwo odnieśli powstańcy. Wzmocnione oddziały rosyjskie ruszyły za wycofującymi się powstańcami. Doszło do kolejnej bitwy w okolicach wsi Kruszyna i Nieznanice. W wyniku poniesionej klęski kilkudziesięciu powstańców poległo, 100 zostało rannych i 80 trafiło do niewoli. Bitwa ta przypieczętowała los oddziałów Taczanowskiego. Generał rozwiązał przerzedzone oddziały i sam wyjechał za granicę.

Działalność powstańczą dobrze zabezpieczała żandarmeria narodowa. Oddziałem żandarmerii w Sieradzkim dowodził kapitan Ciągliński, a później Tyc.

Po klęsce i rozproszeniu oddziałów partyzanckich Franciszek Kopernicki podjął próbę ponownego ich zebrania. Udało mu się sformować dwa oddziały jazdy. Dowódcami tych oddziałów zostali płk Kajetan Słupski i płk Aleksander Matuszewicz.

7 września Franciszek Kopernicki został wyznaczony przez Rząd Narodowy na stanowisko naczelnika wojskowego województwa kaliskiego. Jego dotychczasowe stanowisko objął kpt. Lorens.

We wrześniu rozpoczęto formowanie kolejnych oddziałów powstańczej piechoty. Do końca miesiąca zdołano utworzyć osiem małych oddziałów, którymi dowodzili między innymi: Powidzki, Tyc, kpt. Jan Birtus i Andruszka. Ze względu na małe stany osobowe i słabe uzbrojenie oddziały te nie odegrały już większej roli w działaniach bojowych.

Działalność powstańcza w Sieradzkim stopniowo słabła. Oddziały ulegały rozbiciu lub rozproszeniu. 14 października pluton Powidzkiego został pod Szadkiem zaatakowany przez Rosjan. Powstańcy zostali zmuszeni do wycofania się ponosząc znaczne straty. 15 listopada oddział powstańczy Nowickiego został rozbity pod Małkowem. Były to chyba ostatnie walki powstańców na terenie powiatu sieradzkiego. Szlachta zaprzestała walki. Chłopi definitywnie przestali myśleć

o powstaniu w marcu 1864 roku po ogłoszeniu ukazu cara o uwłaszczeniu.

Represje carskie w czasie powstania i po jego stłumieniu były ogromne. Setki ludzi zostało straconych po schwytaniu z bronią w ręku. 400 osób stracono po wyrokach sądowych, 700 wcielono do oddziałów karnych rosyjskiej armii, ponad 4 tysiące skazano na katorgę, kilkanaście tysięcy zesłano. Skonfiskowano 1660 majątków w Królestwie i 1800 na ziemiach zabranych. W 1864 roku formalnie zniesiono nazwę „Królestwo” i „Polska”. Teren Królestwa Kongresowego nazwano Prywislenskiej Kraj i w 1866 r. podzielono na 10 guberni i 85 powiatów. W 1865 r. wprowadzono język rosyjski do szkół i do administracji. Ostre represje dotknęły ponownie kościół katolicki i unicki.

Wspólny wysiłek narodu polskiego podczas powstania styczniowego nie był jednak daremny. Powstanie zyskało sympatię sił postępowych Europy. Większość państw dostrzegła, że sprawa Polski i Polaków jest sprawą, o której nie da się zapomnieć. Walka zbrojna była pierwszą w historii prowadzoną na tak szeroką skalę wojną partyzancką. Wniosła nową wiedzę do nauk z dziedziny wojskowości.

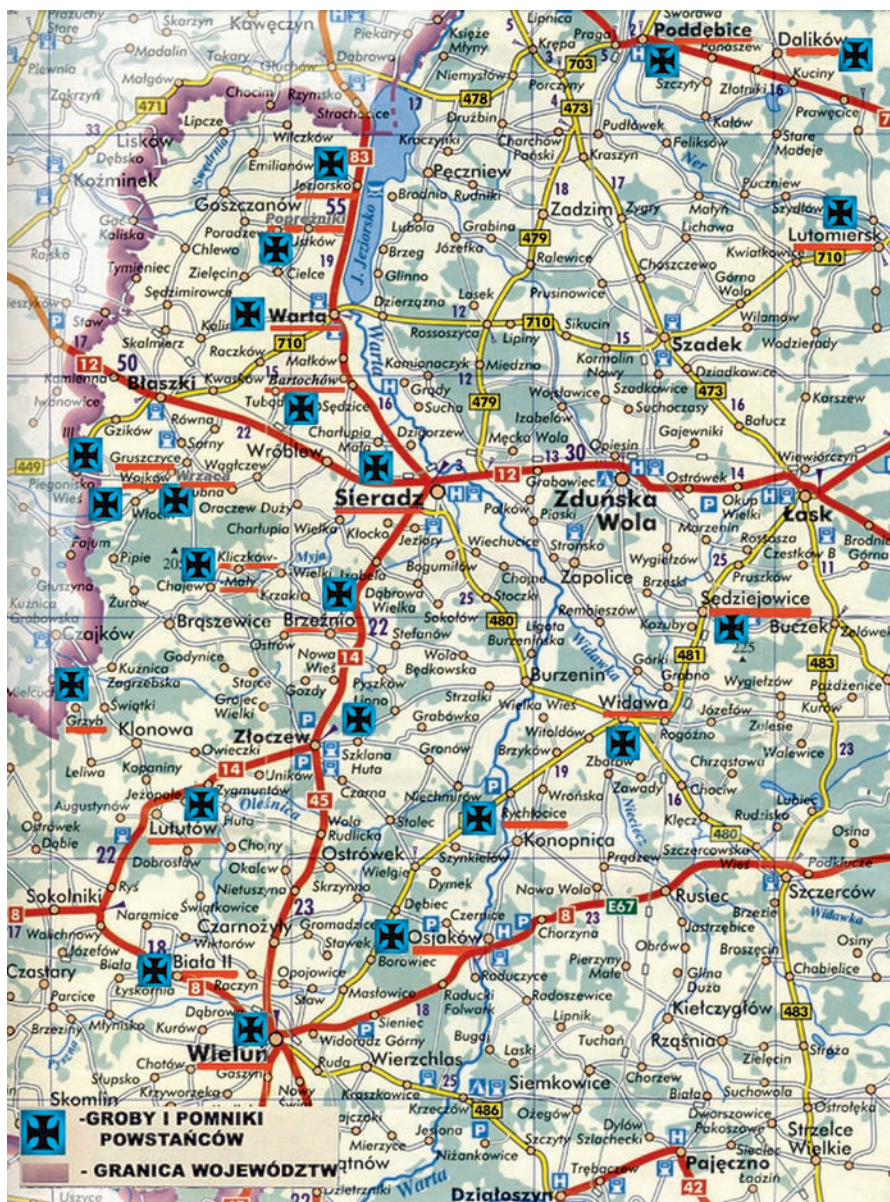
W społeczeństwie polskim odżył duch wiary w możliwość odzyskania wolności. Poprawiła się sytuacja społeczna olbrzymiej rzeszy mieszkańców wsi. Patriotyzm stał się ponownie najwyższą wartością. Następne pokolenia Polaków czerpały wiarę i siły do dalszej walki o poprawę swego losu z wiedzy o bohater-skich walkach powstańców styczniowych.

Bohaterów tamtych lat po dziś dzień wspominamy z wielkim szacunkiem. Dowodem tego są groby i miejsca pamięci walk z okresu powstania styczniowego pielęgnowane troskliwą ręką naszych rodaków.

NIE ZAPOMINAJMY I MY O NASZYCH PRZODKACH, KTÓRZY SWOJE ŻYCIE
ODDALI BYŚMY MOGLI DZIŚ ŻYĆ W WOLNEJ POLSCE.

Groby i pomniki powstańców

Groby i pomniki powstańców na ziemi sieradzkiej.

BARTOCHÓW

15 listopada 1863 roku pod Bartochowem odbyła się jedna z ostatnich potyczek oddziału partyzanckiego z wojskiem carskim w powiecie sieradzkim. Oddział dowodzony przez por. Pawła Nowickiego został zaatakowany przez przeważające siły rosyjskie. W nierównej walce zginął dowódca oddziału oraz Wincenty Sulczyński, Henryk Czerwiński i Leon Szymański. Mieszkańcy Bartochowa postawili poległym powstańcom pomnik. Znajduje się on po prawej stronie drogi prowadzącej z Sieradza do Warty, tuż przed skrzyżowaniem z drogą prowadzącą do Bartochowa. Obok pomnika stoi krzyż poświęcony pamięci poległych powstańców.

BIAŁA

Na miejscowym cmentarzu znajduje się grób trzech nieznanymi powstańców poległych w październiku 1863 roku.

BRZEŹNIO

Na początku głównej alei cmentarza parafialnego znajduje się mogiła czterech powstańców, którzy 16 października 1863 r. zginęli w walce z Rosjanami pod

Nowa Wsią. Jeden z nich nazywał się Jan Balcerowski. Trzej pozostali nie są znani.

DALIKÓW

10 września 1863 roku pod Dalikowem miały miejsce krwawe walki powstańców z Rosjanami. Połączone oddziały Sokołowskiego, Szumlańskiego i Skowrońskiego starły się silnym przeciwnikiem. Po stronie rosyjskiej walczyło 17 rot piechoty, 2 szwadrony dragonów i kilkudziesięciu Czerkiesów. Po uporczywej walce powstańcy zaczęli się wycofywać. Odwrót zamienił się w bezładną i krwawą ucieczkę. W bitwie poległo 53 powstańców. Kilkunastu rannych zmarło w powstańczych szpitalach. Na cmentarzu w Dalikowie pochowano we wspólnej mogile 63 powstańców.

W 2001 r. centrum Dalikowa postawiony został pomnik dla upamiętnienia walki powstańców styczniowych.

GRUSZYCZCE

Na cmentarzu parafialnym pochowany został naczelnik powstania województwa kaliskiego płk Bronisław Rudzki, który zginął w Gruszczykach 5 marca 1863 r.

GRZYB

26 lutego 1863 roku oddział powstańczy Józefa Oxińskiego został otoczony przez przeważające siły rosyjskie w rejonie Kuźnicy Grabowskiej. Powstańcy przebili się przez pierścień nieprzyjaciela i wycofywali się w kierunku Klonowej. Podczas wycofywania czterech kosynierów zostało odciętych od oddziału. Bronili się samotnie w chałupie w miejscowości Grzyb. Zostali żywcem spaleni przez Rosjan.

Odwrót oddziału Oxińskiego trwał w ciągłej walce. Zginęło 11 powstańców, część poszła w rozsypkę. Pozostałość oddziału wycofała się w kierunku Górki Klonowskiej i dalej w rejon Konopnicy.

JEZIORSKO

20 sierpnia 1863 roku pomiędzy Goszczanowem a Jeziorskiem oddział Bąkowskiego stoczył zaciętą walkę z oddziałem rosyjskim. W czasie walki poległo siedmiu powstańców, których pochowano na cmentarzu w Jeziorsku.

KLICZKÓW MAŁY

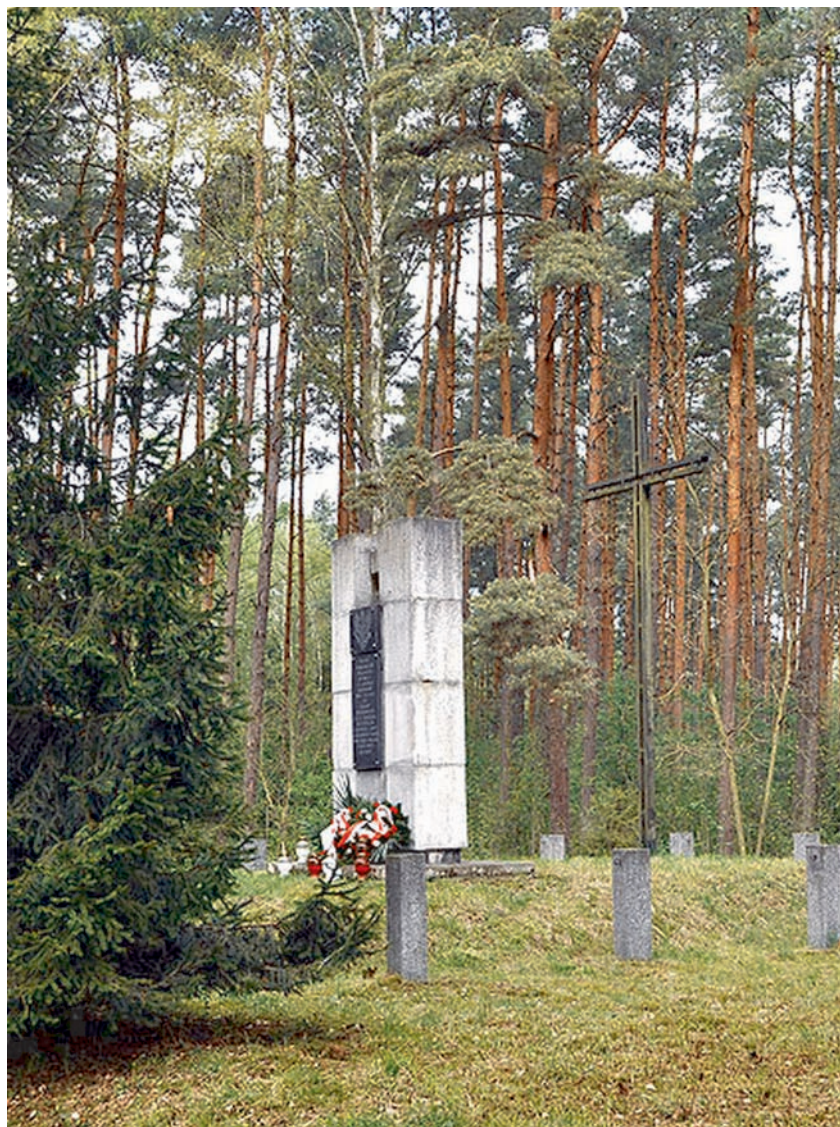
Od XVI wieku Kliczków Mały należał do rodu Tarnowskich herbu Jelita. Z tego rodu wywodziło się wiele znamienitych osobistości. Jedną z nich był Ignacy Sariusz Tarnowski, który w czasie powstania styczniowego pełnił funkcję naczelnika okręgu sieradzkiego. Proboszczem parafii w Kliczkowie był w tym okresie ks. Walerian Różycki, patriota i orędownik walki o polskość. Powstańcy otrzymywali tu pomoc materialną i wsparcie duchowe. Według jednej z przekazywanych opowieści, w czasie powstania styczniowego, w pobliskim lesie zatrzymał się na odpoczynek oddział powstańczy. Został on przez dziedzica Tarnowskiego zaopatrzony w żywność i lekarstwa. Znalazł się jednak zdrajca, który doniósł Rosjanom o obecności oddziału. Nad ranem powstańcy zostali zaskoczeni przez przeważające siły zaborcy. Rozgorzała zażarta walka. Prawie wszyscy polegli. Tylko nieliczni trafili do niewoli. Wrzaski i zgiełk bitewny docierał do odległej o kilkaset metrów wioski. Do dnia dzisiejszego lasek, gdzie stacjonował oddział powstańców, nazywany jest przez miejscową ludność laskiem „wrzaskała”.

Po bitwie pochowano powstańców tam gdzie zginęli. Usypany został w tym miejscu kurhan i postawiono na nim krzyż. Było to miejsce patriotycznych spotkań okolicznej ludności. Nadszedł okres drugiej wojny światowej. Niemcom podobały się malownicze okolice Kliczkowa. Wysiedlili część Polaków i osiedlili w ich miejsce Niemców wołyńskich. We dworze Tarnowskich również osiadł Niemiec. Kościół kliczkowski został zamknięty i przeznaczony na siedzibę Hitlerjugend. Niemcy nie tolerowali wśród Polaków żadnych uczuć patriotycznych. Zniszczyli krzyż, a kurhan rozplantowali. W 1992 r. na miejscu dawnego grobu-kurhanu został postawiony krzyż i kamień pamiątkowy.

LASY LIPIEŃSKIE

W tych lasach rozegrała się tragedia młodego patrioty Makarego Drohomireckiego. Wiedziony chęcią walki o wolność Ojczyzny przybył w rejon Złoczewa z grupą powstańców i rozpoczął działalność wyzwolenczą. Obóz jego oddziału znajdował się w lesie pomiędzy Szklaną Hutą a Lipnem. Niedługo trwała działalność powstańców Drohomireckiego. Znalazł się zdrajca z kolonii Potok, który za 25 rubli poinformował Rosjan o miejscu pobytu powstańców. Najprawdopodobniej 12 lutego 1863 roku (w innych źródłach spotyka się również daty 15 i 16 lutego) około 500 żołnierzy rosyjskich otoczyło kilkudziesięciu powstańców w ich obozie. Rozpoczęła się walka, która szybko zamieniła się w rzeź. Na miejscu zginął Makary Drohomirecki i kilku powstańców. Pozostali przedzierałi się przez rosyjski kordon i uciekali w kierunku Brzeźnia. Większość powstańców zginęła z rąk ścigających Kozaków lub trafiła do niewoli. Uratowali się tylko nieliczni. 28 czerwca 1863 r. rozegrał się ostatni akt tego dramatu. Nastąpiło wyrównanie rachunku ze zdrajcą. Żandarmeria narodowa wykonała na nim wyrok śmierci wydany przez gen. Taczanowskiego. W miejscu gdzie obozował oddział powstańczy, zwanym uroczyście „poległe”, znajduje się grób poległych powstańców. Obok Makarego Drohomireckiego spoczywa w nim proboszcz parafii w Brzykowie i jednocześnie kapelan oddziału ks. Kazimierz Jany, Aleksander Hauke (wnuk gen. Haukego z okresu powstania listopadowego i bratanek gen. Hauke-Bosaka, dowódcy powstania styczniowego w Sandomierskiem i Krakowskiem), Pawłowski oraz nieznany z nazwiska powstaniec. Nad grobem stoi wysoki krzyż i tablica z nazwiskami poległych. To historyczne miejsce jest pod troskliwą opieką złoczewskich leśników.

LUTOMIERSK

W 1650 r. rozpoczęto budowę klasztoru na bazie dawnego zamku rycerskiego, do którego sprowadzony został zakon reformatorów. Dziewięć lat później wybudowany został kościół. W okresie niewoli klasztor stał się duchowym ośrodkiem walki o wolność. W okresie powstania styczniowego był on warownią dla powstańców. Kwaterował tu wraz ze swoim sztabem jeden z przywódców powstania gen. Edmund Taczanowski. W kryptach klasztornych pochowani zostali powstańcy styczniowi polegli w okolicznych bitwach. Według informacji zawartej na tablicy w klasztorze było ich około pięciuset.

Po odzyskaniu niepodległości przeniesiono prochy powstańców z krypt klasztornych na cmentarz parafialny w Lutomiersku i pochowano w bratniej mogile.

LUTUTÓW

15 czerwca 1863 roku w walce z Rosjanami pod Lututowem uległ rozbięciu oddział powstańczy płk. Antoniego Korotyńskiego. Zginęło 64 powstańców, a 46 zostało ciężko rannych.

OSJAKÓW

27 marca 1863 roku oddział powstańczy dowodzony przez płk. Teodora Cieszkowskiego stoczył pod Radoszowicami bitwę z dwiema rotami piechoty rosyjskiej i sotnią kozaków z wieluńskiego garnizonu. W bitwie tej oddział stracił kilkunastu ludzi. Między innymi w wyniku poniesionych strat oddział płk. Cieszkowskiego uległ rozproszeniu. Kilkunastu powstańców poległych w walce i pomordowanych pochowano na cmentarzu parafialnym w Osjakowie.

PODDEBICE

Na cmentarzu w Poddebicach pochowano w zbiorowej mogile 56 powstańców.

POPREŻNIKI

23 sierpnia 1863 roku oddział Bąkowskiego stoczył w rejonie wsi Popreżniki walkę z oddziałem rosyjskim. W bitwie zginęło 12 powstańców.

RYCHŁOCICE

15 kwietnia oddział Napoleona Urbanowskiego stoczył pod Rychłolicami potyczkę z Rosjanami. Zginęło kilku powstańców. 8 maja 1863 roku pod Rychłolicami stoczyli bitwę powstańcy Józefa Oksińskiego. Zginęło 38 powstańców. Prochy poległych powstańców znajdują się na cmentarzu parafialnym w Rychłolicach.

SĘDZIEJOWICE

Oddziały formowane przez gen. Taczanowskiego mocno niepokoiły Rosjan. Skierowano przeciwko niemu znaczne siły. Wśród oddziałów rosyjskich był doborowy oddział dowodzony przez por. Grabbego. W jego szeregach był również książę Urusow. Oddział ten 26 sierpnia 1863 r. zapędził się w pogoni za powstańcami Bąkowskiego do Sędziejowic, gdzie stacjonowało w tym czasie wojsko Taczanowskiego. Zaskoczeni Rosjanie musieli nagle przejść do obrony.

Najpierw bronili się w dwóch chałupach. Po wzniesieniu pożaru w obejściu gospodarskim wycofali się do obrony za mur cmentarza. Po nieudanym ataku drugiego szwadronu kawalerii powstańczej do skutecznej akcji wkroczyli kosynierzy. Poległo 33 Rosjan, a 4 dostało się do niewoli. Wśród jeńców był por. Grabbe i książę Urusow. W czasie walki polegli również powstańcy. Pochowano ich na cmentarzu w Sędziejowicach. W 1874 roku Rosjanie postavili monumentalny pomnik z piaskowca dla upamiętnienia poległych wówczas żołnierzy rosyjskich. Pomnik ten stanął kilkanaście metrów od skromnego pomnika powstańców.

SIERADZ

Losy powstańców, którzy trafili do rosyjskiej niewoli były tragiczne. Wykonywane były na nich wyroki śmierci. Na cmentarzu parafialnym znajduje się grób dowódcy Straży Narodowej oraz pięciu członków tej straży straconych jesienią 1863 r. i w styczniu 1864 r. w Sieradzu.

WARTA

Na cmentarzu parafialnym w Warcie znajduje się zbiorowa mogiła kilkunastu powstańców. Spoczywają tu powstańcy, którzy zginęli w bitwach pod Wartą i pod Poprężnikami oraz schwytni i straceni przez Rosjan.

WIDAWA

22 i 23 czerwca 1863 roku oddziały gen. Edmunda Taczanowskiego walczyły pod Widawą z Rosjanami, zadając im poważne straty. W walkach poległo kilku powstańców, którzy zostali pochowani na miejscowym cmentarzu.

WIELUŃ

W Lasku Miejskim, w miejscu zwanym Podszubienicami, stoi pomnik powstańców 1863 r. Było to miejsce straceń powstańców.

KOMIJCZELI CHWAŁE BOHATERÓW
WALKI O WYZWOLENIĘ NARODOWE,
UCZESTNIKÓW POWSTANIA STYCZNIOWEGO
STRACONYCH W WIELKIM
W LATACH 1863 - 1864

KONKOWI OSKAR	- ROZSTRZELANY 7 XII 1863
SAFONOWI TARAS	- ROZSTRZELANY 7 XII 1863
STUSYERSKI ALBERT	- POWIESZONY 8 XII 1863
FRANKOWSKI JÓZEF	- POWIESZONY 4 I 1864
KOBER ANTONI	- POWIESZONY 4 I 1864
STUBELI ADELST	- POWIESZONY 4 I 1864
ZAREYNO MARCEL	- POWIESZONY 4 I 1864
LOMANSKI BRONISŁAW	- ROZSTRZELANY 5 I 1864
BARANOW PIOTR WAWRZYNIEC	- POWIESZONY 16 XI 1864
BARONSKI JAN	- POWIESZONY 16 XI 1864
STUBELI JÓZEF	- POWIESZONY 18 XII 1864
SZUMIERSKI ANTONI	- POWIESZONY 18 XII 1864
WISZKUSKI WINCENTY	- POWIESZONY 29 XI 1864

SYMBOLICZNY GROB
UCZESTNIKÓW
POWSTANIA STYCZNIOWEGO
STRACONYCH
W TYM MIEJSCU
NA ROZKAZ WŁADZ CARSKICH
W LATACH
1863 - 1864

WRZĄCA

16 listopada 1863 roku pluton strzelców dowodzony przez por. Wincentego Pągowskiego, maszerując z Goszczanowa, zatrzymał się koło Wrzącej na posilek. Został wówczas zaatakowany z dwóch stron przez rosyjskich huzarów. Pluton został rozбит. Poległych powstańców pochowano na cmentarzu w Wojkowie.

Część druga:

**PIERWSZA WOJNA
ŚWIATOWA**

Działania wojenne od sierpnia do grudnia 1914 roku w zachodniej części Królestwa Polskiego

28 czerwca 1914 roku w odległym Sarajewie Gawriło Princip dokonał udanego zamachu na następcę tronu austro-węgierskiego arcyksięcia Franciszka Ferdynanda. W miesiąc później Austro-Węgry wypowiedziały wojnę Serbii, by następnie poszczególne państwa Europy powiązane sojuszami zburzyły względny spokój, jaki wówczas panował na świecie. Tak rozpoczęła się I wojna światowa, która swym zasięgiem objęła Europę, Afrykę i część Azji, toczyła się na lądzie, morzu i w powietrzu, a której areną miało się stać również Królestwo Polskie, w tym też ziemia sieradzka.

Następnego dnia po wypowiedzeniu wojny Rosji, czyli 2 sierpnia 1914 roku, oddziały carskie opuściły obszary nadgraniczne, w tym Wieluń, Złoczew, Sieradz i Błaszki, pozostawiając jedynie oddziały osłonowe, co zachęciło Niemców do zajęcia tych terenów. W pierwszej połowie miesiąca doszło do potyczki na południowo-zachodnich przedpolach Złoczewa, po której Kozacy opuścili miasto, a wojska niemieckie rozpoczęły marsz na Burzenin i Widawę.² W trakcie wycofywania się Rosjanie zniszczyli drewniane mosty na Warcie i Żeglinie oraz most kolejowy, a także gorzelnię i zapasy spirytusu.

9 sierpnia pojawił się w Sieradzu pierwszy patrol niemiecki, a 17 tegoż miesiąca wkroczyły regularne oddziały, awangarda korpusu generała Remusa von Woyscha, a następnie jednostki generała Friedricha von Bernhardiego.³ Jak

²J. Milczarek, *Dzieje Złoczewa, Sieradz* 1987, str. 48.

³W. Pogorzelski, *Sieradz, Włocławek* 1927, str. 113–114.

Zniszczony przez Rosjan most kolejowy na Warcie (Zbiory własne).

wspominają świadkowie tamtych dni: „w okolicy odbywa się większa potyczka pod Szadkiem oraz potyczki z rossyanami pod Zduńską Wolą i Widawą. Rannych przewożą do szpitala sieradzkiego obróconego w szpital wojskowy”.⁴ W pierwszej połowie miesiąca doszło do potyczki na południowo-zachodnich przedpolach Złoczewa, po której Kozacy opuścili miasto, a wojska niemieckie rozpoczęły marsz na Burzenin i Widawę.⁵ Ponieważ nadal trwały walki o Łódź — Sieradz, Zduńska Wola i okolice stanowiły bazę operacyjną oraz zaplecze dla Niemców. Początkowo wojsko zachowywało się spokojnie i poprawnie w stosunku do ludności, ponieważ znaczną jego część stanowili Poznaniacy, jednak drugi rzut żołnierzy z Saksonii obchodził się z nią bezwzględnie, rabując i rekwirując wszystko.⁶

W połowie września Rosjanie odnieśli znaczący sukces na lewym skrzydle frontu i rozpoczęli przygotowania do ofensywy na Śląsk i Wielkopolskę, a następnie w głąb Niemiec. Aby ich uprzędzić, Niemcy oraz sojusznicze Austro-Węgry rozpoczęły 28 września kontrofensywę warszawsko-dęblńską. Nie spełniła ona jednak założonych oczekiwań i od 26 października 1914 roku oddziały państw centralnych znalazły się w odwrocie, niszcząc szlaki komunikacyjne.⁷ Wśród jednostek osłonowych znalazł się II batalion I Brygady Legionów pod dowództwem

⁴W. Pogorzelski, op. cit., str. 113.

⁵W. Pogorzelski, op. cit., str. 113.

⁶W. Pogorzelski, op. cit., str. 114.

⁷W. Bortnowski, Ziemia łódzka w ogniu, Łódź 1967, str. 108.

Kawaleria niemiecka na rynku w Sieradzu (Zbiory UM Sieradz).

majora Mieczysława Neugebauera, wchodzący w skład C.K. korpusu generała Ignaza Edler von Kordy. Oddział ten pod koniec października 1914 roku rozpoczął działania na ziemi sieradzkiej w rejonie Gostkowa, gdzie stoczył kilka potyczek z Rosjanami. Baon przez Poddębice, Drużbin, Rudniki dotarł do Glinna dla ochrony mostu na Warcie. Po jego zniszczeniu Legioniści marszem dotarli do Mroczków Wielkich i natychmiast rozpoczęli przygotowania do udanego ataku na Chlewo zajęte przez kawalerię gen. Aleksandra Nowikowa. Drugiego dnia zdobyto, po walce na bagnety, Poprężniki, a trzeciego przyparto Rosjan do rzeki Warty w rejonie Jeziorsko–Maszew–Milkowice. Ostatecznie odrzucono ich na drugi brzeg. Wkrótce II Batalion Legionów został odesłany do Krakowa, kończąc swe walki z Rosjanami na ziemi sieradzkiej.⁸

2 listopada oddziały 2. i 5. Armii Rosyjskiej osiągnęły linię Uniejów–Łask–Rozprza.⁹ Wobec niepowodzeń na froncie Naczelne Dowództwo Niemieckie przeprowadziło reorganizację w kadrze dowódczej, wskutek czego Paul von Hindenburg został naczelnym dowódcą wszystkich sił niemieckich na wschodzie. W tym

⁸Ziemia łączycka żołnierzom niepodległości, Łódź 1937, str. 47–64.

⁹W. Bortnowski, op. cit., str. 115.

czasie Rosjanie osiągnęli linię Kutno–Uniejów–Sieradz–Radomsko.¹⁰

Gostków — głaz upamiętniający bitwę II batalionu I Brygady Legionów

Z trzeciego na czwartego listopada 1914 roku Niemcy opracowali plan, którego celem było zdobycie przez 9 Armię Łodzi oraz okrążenie 2.i ewentualnie 5. Armii Rosyjskiej. Tak miały rozpocząć się największe w tym roku na froncie wschodnim walki, nazwane operacją łódzką. Trzon uderzenia miała stanowić 9. Armia gen. Augusta von Mackensena w składzie XI, XVII i XX Korpusu, 3. Gwardyjskiej Dywizji Piechoty, a także I i XXV Korpusu Rezerwowego oraz Korpusu Kawalerii gen. Richtchofena. Od zachodu osłonę tworzyły korpusy „Poznań” (Poznań) i „Breslau” (Wrocław) oraz grupa kawaleryjska gen. Rudolfa von Frommela. Śląsk ubezpieczała grupa gen. Woyrscha granicząca z jednostkami 2. Armii Austro-Węgierskiej, które miały współpracować z siłami 9. Armii. Na przełomie listopada i grudnia z frontu zachodniego przerzucono cztery korpusy niemieckie i jedną dywizję piechoty, przybyły one jednak zbyt późno, by wziąć udział w pierwszej fazie operacji.¹¹ Naprzeciw 9. Armii stały jednostki rosyjskie: od północy — V Korpus Syberyjski I. Armii gen. Pawła von Rennenkampfa, w centrum — Korpusy II, XXIII, II Syberyjski, IV, I oraz Korpus Jazdy gen.

¹⁰Tamże, str. 123.

¹¹Tamże, str. 124.

Nowikowa 2. Armii gen. Sergieja Scheidemanna. Na południu stacjonowały korpusy — I Syberyjski, XIX, V 5. Armii gen. Pawła Plewhego. Dalej znajdowały się jednostki 4. i 9. Armii Rosyjskiej, walczące z siłami 1. i 4. Armii Austro-Węgierskiej.¹² W sumie gen. Mackensen posiadał ok. 280 tys. żołnierzy i oficerów oraz 1440 dział, podczas gdy siły rosyjskie oszacowano na ok. 400 tys. żołnierzy i oficerów wspieranych przez 1300 dział.¹³

Niemiecka ofensywa ruszyła 11 listopada spod Torunia w kierunku Włocławka, rozpoczynając okres ciężkich walk na froncie wschodnim. Przewaga Niemców na tym odcinku zmusiła Rosjan do prowadzenia jedynie działań opóźniających. Mimo tego korpusy niemieckie podeszły w okolice Łęczycy i Łowicza. 16 listopada korpus jazdy gen. Frommela przekroczył Wartę i zmusił do odwrotu kawalerię Nowikowa. Za nimi posuwała się piechota z korpusu „Posen” gen. Fritza Kocha. Osią działań w tym kierunku stały się drogi Warta–Szadek i Sieradz–Zduńska Wola. Oddziały niemieckie zajęły wkrótce Sieradz i kwaterowały w nim do końca wojny. Jednocześnie rozpoczęły się trwające do końca listopada ciężkie walki pozycyjne w okolicach Szadku. Front w tym rejonie przebiegał wówczas wzdłuż linii Widawa–Zduńska Wola–Szadek, a następnie łukiem w okolicy Łobudzic do Lutomińska. Na północnym odcinku natomiast oddziały niemieckie zbliżyły się do Aleksandrowa, Zgierza i Strykowa, ciągle nacierając na rosyjskie korpusy: XXIII, IV, II Syberyjski i I. Natomiast na południu linia frontu biegła od Widawy w kierunku Działoszyna i dalej na wschód od Częstochowy do Galicji.¹⁴

17 listopada do Zduńskiej Woli wróciły władze carskie, które wcześniej opuściły miasto. Wśród przybyłych znajdowali się gubernator Tołmaczew, wicegubernator Michaił Rodzianko oraz naczelnicy policji z większości powiatów guberni kaliskiej. Wskutek tego Zduńska Wola stała się miastem gubernialnym. Ten stan trwał do 21 listopada, kiedy to gubernator i policja opuścili miasto z powodu zbliżających się szybko wojsk niemieckich i austro-węgierskich. Wkraczające z trzech stron oddziały — od Widawy, Sieradza i Szadku — zostały ostrzelane przez żołnierzy rosyjskich. Niemcy uznali to jednak za prowokację ze strony mieszkańców Zduńskiej Woli i zapowiedzieli w odwecie zbombardowanie miasta jeszcze tego samego dnia, dając im pół godziny na ewakuację. W oznaczonym terminie spadło na miasto kilka pocisków, uszkadzając kościół ewangelicki i dom szkolny. Następnie żołnierze rozpoczęli rabunek miasta.¹⁵

Tymczasem na południowym odcinku toczono walki na wschód od Widawy wzdłuż rzeki Widawki oraz na obszarach między Działoszynem a Brzeźnicą.¹⁶

¹²K. Wulffen, *Die Schlacht bei Lodz*, Oldenburg 1918, mapa nr 2.

¹³W. Bortnowski, *op. cit.*, str. 174

¹⁴*Der Weltkrieg 1914 bis 1918*, t. VI, Berlin 1929, mapy nr 10, 11, 12.

¹⁵Stulecie miasta Zduńskiej Woli 1825–1925, pod red. L. Wichra, Łódź 1925, str. 17.

¹⁶*Der Weltkrieg*, *op. cit.*, mapa nr 13.

Na północy XVII, XX i XXV Korpusy 9. Armii gen. A. Mackensena starały się okrążyć Łódź i zamknąć w kotle sześć korpusów rosyjskich (I, IV, XIX, XXIII, I Syberyjski i II Syberyjski). Jednakże ściągnięte na odsiecz oddziały 1. Armii gen. P. Rennenkampfa nie tylko uratowały 2. Armię od całkowitego okrążenia i zniszczenia, ale jeszcze otoczyły niemiecki XXV Korpus gen. Reinharda Scheffera. Tylko dzięki 3. Gwardyjskiej Dywizji Piechoty gen. Karla Litzmanna udało się uratować okrążony korpus, który mimo strat uprowadził znaczną liczbę jeńców (10–16 tys.).¹⁷ *„Był to czyn tak śmiały i wielki, że nawet w tej wojnie był wyjątkowy”*.¹⁸

Nadal trwały ciężkie walki pozycyjne wzdłuż linii Sędziejowice–Gajewniki–Osiny–Łobudzice–Wola Czarnyska–Lutomiersk.¹⁹ Przeciwno znajdującym się tutaj rosyjskim oddziałom I Syberyjskiego i XIX Korpusu oraz Brygady Turkiestańskiej, walczyły 38 Dywizja Piechoty gen. Adolfa von Escha, Korpus „Posen” gen. Kocha, korpus jazdy gen. Frommela w składzie 5 i 8 Dywizji Kawalerii oraz 7 C. K. Dywizji Kawalerii, a także Brygada „Schmidecke” z Korpusu „Breslau”.

Na szczęście dla Niemców siły rosyjskie dysponowały ograniczoną ilością amunicji artyleryjskiej i nie mogły wesprzeć działań własnej piechoty na tym odcinku. To właśnie trwające tu walki zatrzymały uderzenie na Pabianice i nie pozwoliły korpusowi gen. Frommela na połączenie się z siłami gen. R. Scheffera po 20 listopada, co doprowadziło do zagrożenia powodzenia operacji.²⁰

Około 26 listopada front ustabilizował się, co zakończyło pierwszy okres walk, które nie przyniosły Niemcom oczekiwanych rezultatów. Nie zajęto Łodzi, nie udało się okrążyć Rosjan, ani nawet odepchnąć ich za Wisłę. Zdołano jednak zatrzymać uderzenie na Śląsk i Wielkopolskę.

Pod koniec listopada przybyły z frontu zachodniego i Prus Wschodnich nowe jednostki, które znacznie wzmocniły siły niemieckie. Jednocześnie dowództwo rosyjskie postanowiło skrócić front, gdyż w obecnej sytuacji utrudnione było podjęcie działań ofensywnych. W tym czasie gen. Mackensen zamierzał działać jednocześnie w trzech kierunkach: na Piotrków Trybunalski, na Pabianice (po przełamaniu stanowisk w rejonie Szadku i Łasku) oraz na Łowicz i linię dolnej Bzury. Działania miały rozpocząć się rankiem 1 grudnia.²¹

W nocy z 30 listopada na 1 grudnia rosyjskie korpusy XIX i V (liniowy) rozpoczęły wycofywanie się ze swoich stanowisk, tak więc uderzenie nowo utworzonego II Korpusu generała Alexandra von Linsingena (3 Dywizja Piechoty,

¹⁷Tamże, str. 185; M. Klimecki. Gorlice 1915, Warszawa 1991, str. 50.

¹⁸E. O. Volkmann, Wielka wojna 1914–1918, Warszawa 1925, str. 40. W uznaniu zasług gen. K. Litzmanna Łódź w latach 1939–1945 nosiła nazwę Litzmannstadt. Szerzej o gen. K. Litzmannie pisze W. Bortnowski, Ziemia łódzka w ogniu, Łódź 1967.

¹⁹Der Weltkrieg, op. cit., mapa nr 13.

²⁰W. Bortnowski, op. cit., str. 144.

²¹Tamże, str. 186.

Korpus „Posen”, korpus kawalerii gen. Frommela) trafiło po części w próżnię. Mimo tego, praktycznie do 6 grudnia, Rosjanie utrzymali się na linii Bechcice–Chechło–Dłutów–Mzurki, zaciekle broniąc Łodzi, aby móc ewakuować rannych, sprzęt wojskowy oraz wywieźć wyroby włókiennicze. W nocy z 5 na 6 grudnia wycofali się, niezauważeni przez Niemców, w stronę Wisły. Przez cały czas trwania drugiej operacji łódzkiej, czyli od 1 grudnia, działania te ubezpieczały oddziały niemieckie i austro-węgierskie gen. Woyrscha.²²

6 grudnia 1914r. oddziały XI Korpusu 9. Armii gen. Mackensena wkroczyły do Łodzi, natomiast walki o Piotrków Trybunalski i Łowicz trwały jeszcze do połowy miesiąca. Ostatecznie Rosjanie wycofali się na linię Bzura–Rawka–Pilica–Nida, kończąc w ten sposób działania wojenne na zachodnich rubieżach Królestwa Polskiego, a tym samym i na ziemi sieradzkiej.

Straty Rosjan wyniosły ok. 120 tys. zabitych oraz blisko 80 tys. wziętych do niewoli.²³ Spowodowane one były głównie dążeniem żołnierzy rosyjskich do nawiązywania walki wręcz, oszczędzaniem amunicji, zwłaszcza artyleryjskiej, złą organizacją służby sanitarnej, a także brakiem zgodności między głównymi dowódcami oraz ich błędnymi decyzjami. Należy jednak podkreślić zdyscyplinowanie i wytrzymałość rosyjskich żołnierzy, którzy walczyli w warunkach półgłodo- wych, często bez gorącej strawy, bez odpowiedniego zaplecza czy nawet zimowej odzieży.²⁴

Straty niemiecko-austro-węgierskie, mimo iż niższe, ok. 80 tys. poległych, znacznie osłabiły siły państw centralnych na froncie wschodnim, jednak dobra organizacja armii i zaplecza, jak również rozkazy naczelnego sztabu pozwoliły na utrzymanie zajętych terenów, a na początku 1915 roku umożliwiły rozpoczęcie kolejnej ofensywy przeciw Rosji.

Ziemię zajęte przez wojska niemieckie i austro-węgierskie znalazły się pod ich okupacją. Rozpoczął się okres odbudowy zniszczonych miast i wsi, ale także czas nasilonych rekwizycji i kontrybucji. Pozostały widoczne ślady toczonych niedawno walk w postaci rowów strzeleckich, umocnień polowych oraz mogił żołnierskich, w których pochowano żołnierzy wielu narodowości obu walczących stron.

²²K. Wulffen, op. cit., mapa nr 18; W. Bortnowski, op. cit., str. 191–193.

²³R. Strass, *Der Weltkrieg*, Berlin 1933, str.98.;

http://old.ziemialodzka.pl/main_cmentarze_1914.htm

²⁴W. Bortnowski, op. cit., str. 175.

Cmentarze, mogiły i kwatery wojenne z okresu Pierwszej Wojny Światowej

Wykaz miejscowości, w których znajdowały się lub znajdują miejsca spoczynku żołnierzy poległych podczas I wojny światowej

1. Behcice, gm. Lutomiersk*	42. Pęczniew*
2. Behcice-Kolonia, gm. Lutomiersk	43. Poleszyn, gm. Dobroń
3. Boczki, gm. Szadek	44. Przatów Górny, gm. Szadek
4. Buczek*	45. Przybyłów, gm. Szadek
5. Burzenin	46. Raciszyn, gm. Działoszyn
6. Charłupia Mała, gm. Sieradz	47. Remiszew, gm. Łask
7. Chechło, gm. Dobroń	48. Ruda, gm. Wieluń
8. Chechło II, gm. Dobroń*	49. Rychłocice, gm. Konopnica*
9. Chlewo, gm. Goszczanów*	50. Rzepiszew, gm. Szadek
10. Chociw, gm. Widawa	51. Sieradz
11. Czechy, gm. Zduńska Wola	52. Sędziejowic*
12. Dobroń*	53. Stawiszcze, gm. Sieradz*
13. Działoszyn	54. Strońsko, gm. Zapolic*
14. Elodia, gm. Wodzierady	55. Suchoczasy, gm. Zduńska Wola
15. Florentynów, gm. Lutomiersk*	56. Śwędzieniejewice, gm. Zapolic*
16. Gajewniki, gm. Zduńska Wola	57. Szadek*
17. Goszczanów*	58. Szadek - „Las Szadkowski”*
18. Górna Wola, gm. Szadek	59. Szadek - Osiny*
19. Jesionna, gm. Wodzierady	60. Szadkowice, gm. Szadek*
20. Jeziorsko, gm. Warta	61. Tarnówka, gm. Szadek
21. Kęszyce, gm. Zduńska Wola	62. Tubądzin, gm. Wróblew
22. Kiki, gm. Wodzierady	63. Ulejów, gm. Łask*
23. Korczew, gm. Zduńska Wola*	64. Warta*
24. Kościerzyn, gm. Wróblew	65. Wieluń
25. Krobanów, gm. Zduńska Wola	66. Wierzchlas
26. Kwiatkowice, gm. Lutomiersk	67. Wilamów, gm. Szadek
27. Ldzań, gm. Dobroń	68. Włodzimierz, gm. Wodzierady
28. Lichawa, gm. Szadek	69. Wodzierady*
29. Lipnica, gm. Poddębice	70. Wola Czarnyska, gm. Wodzierady
30. Ludowinka, gm. Wodzierady	71. Wola Przatowska, gm. Szadek
31. Lutomiersk*	72. Wólka Wojsławska,
gm. Zduńska Wola
32. Łask*	73. Wrzeszczewice, gm. Łask
33. Łobudzice, gm. Szadek	74. Wygoda Mikołajewska,
gm. Lutomiersk
34. Maciejów, gm. Zduńska Wola	75. Wymysłów Piaski, gm. Dobroń*

35. Małyń, gm. Zadzim	76. Zalew, gm. Lutomiersk*
36. Marzenin, gm. Sędziejowic*	77. Zamość, gm. Sędziejowic*
37. Mikołajewice, gm. Lutomiersk	78. Zduńska Wola*
38. Mogilno, gm. Dobroń	79. Zduńska Wola -Karsznice
39. Niemysłów, gm. Poddębice*	80. Złoczew*
40. Osjaków	81. Zyгры, gm. Zadzim
41. Pątnów*	

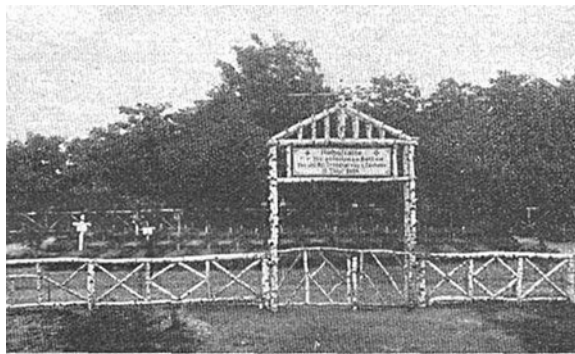
Symbolem „” oznaczone są miejsca, w których zachowały się cmentarze lub mogiły z okresu pierwszej wojny światowej.*

BEHCICE gm. LUTOMIERSK

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Przed 1939 r. żołnierskie szczątki przeniesiono na cmentarz ewangelicki w Koloni Behcicach. Spoczywało tu w 8 zbiorowych mogiłach 16 znanych z nazwiska żołnierzy i 54 nieznanymi. Brak informacji o przynależności poległych.

Źródła: APL, AMMP, sygn. 1478, AGGP, sygn. 170

BEHCICE-KOLONIA, gm. LUTOMIERSK

© 2006, Eingang zum Friedhof des Regiments 94 auf Höhe 181 bei Lody

Behcice Kolonia (cmentarz wojskowy) — fotografia z okresu I wojny światowej oraz stan obecny

Bechcice Kolonia — obelisk i tablica nagrobna

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478, SPL, sygn. 2558, 2581;
zdjęcie archiwalne: www.weltkriegsopfer.de

BOCZKI, gm. SZADEK

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Pierwotnie położony na wschód od wsi, po prawej stronie drogi do Szadku. Spoczywało tu siedemnastu żołnierzy niemieckich z Batalionów Obrony Krajowej „Schrimm” i „Münster” oraz 4. Eskadry 10. Pułku Ułanów, którzy polegli w listopadzie i grudniu 1914 r. Pochowano tu także jednego żołnierza rosyjskiego. Prawdopodobnie wśród pogrzebanych było ośmiu żołnierzy niemieckich z batalionów „Neusalz” i „Coblentz” oraz 17. Pułku Ułanów. Cmentarz zlikwidowano ok. 1938 r., a szczątki żołnierzy ekshumowano i przeniesiono prawdopodobnie do Szadkowic.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 1, 19; relacje ustne mieszkańców wsi Boczki.

BUCZEK

Kwatery żołnierzy 1914 r. na cmentarzu katolickim.

1. Kwatery żołnierzy rosyjskich położone przy głównej alei po lewej stronie. Spoczywa tu dwóch nieznanymi żołnierzy, jeden nieznanymi oficer poległy 12.12.1914 r. oraz podoficer Alechanow z 11. Pułku Grenadierów poległy 9.12.1914 r. Mogiły są zadbane; zachowały się 4 betonowe słupki nagrobne.
2. Kwatery żołnierzy austro-węgierskich położone przy kaplicy cmentarnej po prawej stronie głównej alejki. Spoczywa tutaj 4-5 żołnierzy. Zachowane 4 słupki nagrobne informują o leżących tu trzech nieznanymi, poległych 3.12.1914 r. oraz ułanie Paulu Klimku z 3. C.K. Pułku Ułanów „Arcyksięcia Karola”, który poległ 19.11.1914 r.

Źródła: *APL. AMMP, sygn., 1478, SPL, sygn. 2581.*

BURZENIN

Kwaterna żołnierzy 1914 r. na cmentarzu parafialnym. Mogiła niezachowana. Położona była po prawej stronie alejki. Obecnie teren ten zajęty jest przez nowe groby. Spoczywało tam trzech żołnierzy niemieckich poległych w listopadzie 1914r.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 2; AGW, sygn. 470.

CHARŁUPIA MAŁA, gm. SIERADZ

Mogiła żołnierza 1914 r. na cmentarzu katolickim. Mogiła niezachowana. Spoczywał w niej jeden nieznaną żołnierz rosyjski. Pierwotne położenie nieznane.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 19; AGW, sygn. 470.

CHECHŁO, gm. DOBRÓŃ

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. W jednej zbiorowej mogile spoczywało 40 nieznaną żołnierzy. Przed 1939 r. szczątki żołnierzy ekshumowano i przeniesiono na cmentarz w Dłutowie.

Źródła: APŁ, AMMP, sygn. 1478, AGGP, sygn. 170

CHECHŁO II, gm. DOBRÓŃ

Kwatery żołnierzy 1914 r. na cmentarzu ewangelickim. Położone w centralnej części cmentarza. Zachowanych 5 stojących tablic nagrobnych informuje o dwóch nieznaną żołnierzach niemieckich i trzech żołnierzach rosyjskich.

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478.

CHLEWO, gm. GOSZCZANÓW

Mogiła żołnierza 1914 r. na cmentarzu katolickim. Położona w płd-wsch. części cmentarza przy murze. Spoczywa tu jeden nieznanymi żołnierz rosyjski.

Źródła: APPOK, SPT, sygn. 88.

CHOCIW, gm. WIDAWA

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Szczątki żołnierzy ekshumowano i przeniesiono prawdopodobnie na cmentarz wojenny w Zamościu (gm. Sędziejowice) przed 1939 r.

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478.

CZECHY, gm. ZDUŃSKA WOLA

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Położony był na północ od wsi po lewej stronie drogi do Andrzejowa naprzeciwko przydrożnej kapliczki. Spoczywało na nim trzydziestu czterech żołnierzy niemieckich z 349., 354. i 437. Pułków Piechoty poległych 20.11.1914 r. Przed 1930 r. dokonano ekshumacji i przenosin na cmentarz wojenny w Szadkowicach.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 3, AGSS, sygn. 202a, AGW, sygn. 470, relacja ustna mieszkańców wsi Czechy.

DOBROŃ

Mogiła żołnierza 1914 r. na cmentarzu katolickim. Położona w północnej części cmentarza po lewej stronie alejki. Nagrobek wykonany z kamienia polnego o wysokości 1.30 m. Spoczywa tu Oberleutnant Erich Weinert Reg. Adj. Inf. Reg. 95, ur. 10.03.1885, zm. 20.11.1914 r.

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478.

DZIAŁOSZYN

Dzielnicza wojenna 1914 r. na cmentarzu katolickim. Nie istnieje. Położona pierwotnie na lewo od głównego wejścia przy murze. Spoczywało tu stu pięciu żołnierzy niemieckich i austro-węgierskich pochowanych w 29 mogiłach zbiorowych. Obecnie teren zajęty jest przez nowe pochówki.

Źródła: APŁOS, ACWW sygn. 9, SPW I sygn. 2631, 2646, 2658; LBW sygn. Ia, 2, SPW II sygn. 418.

ELODIA, gm. WODZIERADY

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Według danych archiwalnych spoczywało tu 232 żołnierzy w tym 22 znanych z nazwiska. Brak danych o przynależności. Przed 1939 r. żołnierskie szczątki przeniesiono na cmentarz w Ulejewie.

Źródła: APL, AMMP sygn. 1478, AGGP, sygn. 170

FLORENTYNÓW, gm. LUTOMIERSK

Kwatery żołnierzy 1914 r. na cmentarzu ewangelickim Prawdopodobnie jest to mogiła (lub kilka mogił) położona w centralnej części cmentarza. Nieznana liczba oraz przynależność pochowanych tu żołnierzy.

Źródła: APŁOP, AMMP sygn. 1478

GAJEWNIKI, gm. ZDUŃSKA WOLA

Mogiła wojenna 1914 r. Nie istnieje. Spoczywało tu pięciu żołnierzy niemieckich, których przed 1930 r. ekshumowano i przeniesiono prawdopodobnie na cmentarz w Szadkowicach.

Źródła: APŁOS, ACWS sygn. 20.

GOSZCZANÓW

Mogiła żołnierzy 1914 r. na cmentarzu katolickim. Położona w południowej części cmentarza przy murze na prawo od wejścia. Spoczywa tu prawdopodobnie ośmiu żołnierzy austro-węgierskich, poległych w październiku 1914 r. Obiekt w obecne formie powstał

na przelomie lat 50. i 60. Założony na planie trapezu, z kamiennym murkiem i granitowym krzyżem. Pod koniec lat 90. umieszczono w centralnej części tablicę z napisem: „Miejsce spoczynku ośmiu żołnierzy austro-węgiersko-niemieckiego korpusu kawalerii generała von Kordy poległych w październiku 1914 r. Panie użyż im spokoju.” Pierwotnie na mogiłach stały drewniane krzyże z inskrypcjami kryte dwuspadowym daszkiem.

Źródła: APPOK, SPT sygn. 88; Ks. M. Łaciński, *Z dziejów Parafii Goszczanów*, praca magisterska, Lublin 1994, str. 39; relacje mieszkańców wsi.

GÓRNA WOLA, gm. SZADEK

Mogiła żołnierzy 1914 r. Nie istnieje. Położona była we wsi po lewej stronie drogi do Lutomierska w pobliżu przydrożnego krzyża. Spoczywało tu czterech żołnierzy niemieckich, których w 1938 r. ekshumowano i przeniesiono na cmentarz wojenny w Szadkowicach.

Źródła: APŁ05, ACWS, sygn. 19; relacja ustna mieszkańców wsi Górna Wola.

JESIONNA GM. WODZIERADY

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Pochowano tu w trzech zbiorowych mogiłach 185 nieznanych żołnierzy, których szczątki przeniesiono przed 1939 r. na cmentarz woj-

skowy Wymysłów-Piaski. Źródła : APŁ AGGP sygn. 170

JEZIORSKO, gm. WARTA

Kwaterna żołnierzy 1914 r. na cmentarzu katolickim. Nie istnieje. Zniknęła w trakcie porządkowania cmentarza po 1948 r. Spoczywało w niej czterestu żołnierzy austro-węgierskich (w tym prawdopodobnie kilku legionistów), którzy polegli w październiku-listopadzie 1914 r.

Źródła: APPOK, SPT sygn. 88.

KĘSZYCE, gm. ZDUŃSKA WOLA

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Położony był na północny wschód od wsi Wymysłów. Obejmował 12 mogił zbiorowych, w których spoczywało trzydziestu dziewięciu żołnierzy niemieckich z 14., 349., 350. i 437. Pułku Piechoty oraz czterech żołnierzy austro-węgierskich z 5. Batalionu Strzelców poległych w listopadzie i grudniu 1914 r. Żołnierskie szczątki przeniesiono przed 1938 r. do Szadkowic.

Źródła: APŁ05, ACW5 sygn. 5, 19; AG55 sygn. 202a.

KIKI gm. WODZIERADY

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Spoczywało tu w pięciu zbiorowych mogiłach 36 nieznanymi żołnierzy, których szczątki przeniesiono przed 1939 r. na cmentarz wojenny w Ulejowie.

Źródła: APŁ AGGP sygn. 170

KORCZEW, gm. ZDUŃSKA WOLA

Kwaterna wojenna 1914 r. na cmentarzu katolickim. Położona na prawo od wejścia przy murze w południowej części cmentarza. Założona na planie prostokąta, w trzech rzędach zgrupowane 24 mogiły. Spoczywa w nich dwudziestu jeden znanych i trzech nieznanymi z nazwiska żołnierzy niemieckich z Batalionów Piechoty „Lauban” i „Breslau”, z 14., 19. i 140. Pułków Piechoty oraz z 3. Baterii 17. Pułku Artylerii polowej poległych w listopadzie i grudniu 1914 r. Całość zadbana. W 1991 r. ustawiono metalowy krzyż z datą 1914 .

Źródła: APŁ05, ACW5 sygn. 6, AGW sygn. 470.

KOŚCIERZYN gm. WRÓBLEW

Mogiła wojenna 1914 r. Nie istnieje. Pochowano tu, wg mieszkańców wsi, Niemców i Rosjan. Mogiła zlikwidowana po 1945 r.

Źródła: relacje mieszkańców wsi. ACW5 sygn. 6, AGW sygn. 470.

KROBANÓW, gm. ZDUŃSKA WOLA

Mogiła żołnierzy 1914 r. Nie istnieje. Położona była po lewej strony od szosy Zduńska Wola–Łask, przed wsią Ostrówek, przy skrzyżowaniu z drogą lokalną do Karsznic. Obecnie w tym miejscu stoi krzyż. Spoczywało tu sześciu niemieckich żołnierzy z 42. i 354. Pułków Piechoty oraz 34. Pułku Fizylierów poległych w listopadzie 1914 r., których ekshumowano przed 1938 r. i przeniesiono na cmentarz w Szadkowicach.

Źródła: APŁOS, ACWS sygn. 4, AGSW sygn. 470, AGSS sygn. 202a, relacja ustna mieszkańców wsi Krobanów.

KWIATKOWICE, gm. LUTOMIERSK

Mogiła zbiorowa żołnierzy rosyjskich 1914 r. Nie istnieje. Spoczywało tutaj w jednej zbiorowej mogile 48 nieznanymi żołnierzy, prawdopodobnie Rosjan, których żołnierskie szczątki ekshumowano i przeniesiono przed 1935 r. na cmentarz w Kolonii Bechcicach.

Źródła: APŁ, AMMP, sygn. 1478, AGGP, sygn. 170, relacje ustne mieszkańców wsi Kwiatkowice.

KWIATKOWICE, gm. LUTOMIERSK

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Położony był po prawej stronie drogi do Lutomińska. Spoczywało tutaj 164, w tym 62 znanych z nazwiska żołnierzy, prawdopodobnie niemieckich, których szczątki ekshumowano i przeniesiono przed 1935 r. na cmentarz w Kolonii Behcicach.

Źródła: APŁ, AMMP, sygn. 1478, AGGP, sygn. 170, relacje ustne mieszkańców wsi Kwiatkowice.

LDZAŃ, gm. DOBRÓŃ

Mogiła wojenna 1914 r. Nie istnieje. Dwóch poległych żołnierzy przeniesiono przed 1939 r. do Wymysłowa.

Źródła: APŁ AGGP, sygn. 170.

LICHAWA, gm. SZADEK

Mogiła wojenna 1914 r. Nie istnieje. Spoczywało w niej pięciu żołnierzy niemieckich, których szczątki przed 1925 r. ekshumowano i przeniesiono prawdopodobnie na cmentarz w Łobudzicach.

Źródła: APŁOS, AGS: sygn. 1350, 1370.

LIPNICA, gm. PODDĘBICE

Mogiła wojenna 1914 r. Nie istnieje. Spoczywał tu prawdopodobnie jeden żołnierz rosyjski.

Źródło: relacje ustne mieszkańców wsi.

LUDOWINKA, gm. WODZIERADY

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Spoczywało tu w 2 zbiorowych mogiłach 42 nieznanymi żołnierzy, których szczątki przeniesiono przed 1939 r. na cmentarz w Wymysłowie.

Źródła: APŁ AGGP, sygn. 170.

LUTOMIERSK

Kwaterna wojenna 1914 r. na cmentarzu katolickim. Nie istnieje. Zniknęła w trakcie porządkowania cmentarza. Brak informacji o liczbie pochowanych w niej żołnierzy.

Źródła: APŁOP, AMMP sygn. 1478.

ŁASK

Kwatery wojenne 1914 r. na cmentarzu wyznaniowym.

1. Mogiła żołnierzy rosyjskich w części prawosławnej. Nie istnieje. Położona była na lewo od wejścia. Nieznana liczba pochowanych.
2. Mogiła żołnierzy niemieckich w części ewangelickiej. Nie istnieje. Nieznana liczba pochowanych.
3. Mogiła żołnierzy niemieckich w części katolickiej, położona po lewej stronie głównej alejki w pobliżu wysokiej tui. Mogiła zadbana. Nieznana liczba pochowanych.

Źródła: APŁOP, AMMP sygn. 1478.

ŁASK

Kwaterna wojenna 1914 r. na cmentarzu żydowskim. Nie istnieje. Cmentarz zniszczony w czasie okupacji 1939–1945 r. Brak informacji o liczbie pochowanych.

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478.

ŁASK

Mogiła wojenna 1914 r. przy kościele katolickim. Brak informacji o lokalizacji, liczbie pochowanych i dalszych losach.

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478.

ŁOBUDZICE, gm. SZADEK

Dzielnica wojenna 1914 r. na cmentarzu ewangelickim. Nie istnieje. Nieoznaczona obecnie kwatera znajduje się na prawo od wejścia. Spoczywa tutaj dziewięciu żołnierzy niemieckich i jeden rosyjski. Obiekt zdewastowany. Całość bardzo zarośnięta.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 7; AGK sygn. 1350, 1370, 1415; AGW sygn. 470.

MACIEJÓW, gm. ZDUŃSKA WOLA

Mogiła zbiorowa 1914 r. Nie istnieje. Spoczywało w niej pięciu niemieckich żołnierzy, których szczątki ekshumowano i przeniesiono przed 1939 r. na cmentarz wojenny w Szadkowicach.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 9, 19; AGW sygn. 470, AGSS, sygn. 202a.

MAŁYŃ, gm. ZADZIM

Kwatera wojenna na cmentarzu katolickim. Nie istnieje. Spoczywało tu czterech żołnierzy niemieckich (z Batalionu „Rawitsch” i Brygady Doussin) poległych w listopadzie 1914 r. Mogiła przestała istnieć po 1948 r. Obecnie teren zajęty jest przez nowe nagrobki.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 8, 19; AGW sygn. 470, AGK, sygn. 1350, 1370, 1415, relacja ustna mieszkańców wsi Małyń.

MARZENIN, gm. SĘDZIEJOWICE

Kwatera wojenna 1914 r. na cmentarzu katolickim. Położona w południowo-wschodnim narożniku cmentarza przy ogrodzeniu. Mogiła zbiorowa o wymiarach 2 × 6m, obmurowana. Zachowały się znaki nagrobne, informujące o spoczywających tu jedenastu żołnierzach: dziewięciu rosyjskich i dwóch niemieckich, poległych w listopadzie i grudniu 1914 r.

Źródła: APŁ, AMMP, sygn. 1470; SPŁ, sygn. 258.1.

MIKOŁAJEWICE, gm. LUTOMIERSK

Kwaterna wojenna 1914 r. na cmentarzu katolickim. Nie istnieje. Spoczywało tu dwóch żołnierzy rosyjskich. Obecnie teren zajęty przez nowe pochówki.

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478; relacja ustna mieszkańców wsi Mikołajewice.

MOGILNO, gm. DOBRÓŃ

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Nieznana liczba oraz przynależność pochowanych. Żołnierskie szczątki ekshumowano przed 1939 r. i przeniesiono na inne cmentarze wojenne.

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478; relacja ustna mieszkańców wsi Mogilno.

NIEMYSŁÓW gm. PODDĘBICE

Mogiła wojenna na cmentarzu katolickim. Położona w centralnej części cmentarza w pobliżu studni. Spoczywa tu jeden żołnierz austro-węgierski. Na oryginalnym drewnianym krzyżu napis:

JOSEPH CURMIAK OESTERR. DRAGONER +19.10.15

OSJAKÓW

Kwaterna wojenna 1914 r. na cmentarzu katolickim. Nie istnieje. Spoczywało tu dwóch żołnierzy niemieckich. Obecnie teren zajęty przez nowe pochówki.

Źródła: APŁOS, ACWW, sygn. 6; SPW, sygn. 2631; LBW sygn. la.

PĄTNÓW

Mogiła żołnierza 1914 r. na cmentarzu katolickim. Położona w centralnej części cmentarza po lewej stronie głównej alejki. Spoczywa w niej jeden nieznanый żołnierz austro-węgierski. Mogiła pierwotnie znajdowała się przy drodze Wieluń–Rudniki.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 3; LBW sygn. la, 2; relacja ustna mieszkańców Pątnowa.

PĘCZNIEW

Mogiła żołnierza 1914 r. na cmentarzu katolickim. Położona we wschodniej części cmentarza przy ogrodzeniu. Spoczywa w niej jeden żołnierz: Wiktor Gryniewicz — ART. BR. 4 BTL. JÄGER. Informacja o przynależności niejasna, wątpliwości wzbudza podana na tablicy data śmierci. Bardziej prawdopodobna to 15.11.1914 .

POLESZYN gm. DOBRÓŃ

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. W jednej zbiorowej mogile spoczywało 24 nieznanymi żołnierzy, których szczątki przeniesiono przed 1939 r. na cmentarz w Śładkowicach gm. Pabianice.

Źródła: APŁ AGGP, sygn. 170

PRZATÓW GÓRNY gm. SZADEK

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. W dwóch zbiorowych mogiłach spoczywało 75 nieznanymi żołnierzy, których szczątki przeniesiono przed 1939 r. na cmentarz w Ulejowie.

Źródła: APŁ AGGP, sygn. 170

PRZYBYŁÓW gm. SZADEK

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. W dwóch zbiorowych mogiłach spoczywało 22 nieznanymi żołnierzy, których szczątki przeniesiono przed 1939 r. na cmentarz w Ulejowie.

Źródła: APŁ AGGP, sygn. 170

RACISZYN, gm. DZIAŁOSZYN

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Położony był w miejscu, w którym obecnie stoi kościół. Zniszczony wiosną 1945 r. Spoczywało tu sześciu żołnierzy rosyjskich, trzynastu niemieckich i dwudziestu dwóch austro-węgierskich, poległych w listopadzie i

grudniu 1914 r. Jedynym zachowanym śladem istnienia cmentarza jest kamienna kula z pomnika leżąca u podstawy krzyża.

Źródła: APŁOS, ACWW sygn. 4, SPW I sygn. 395, 2631, 2646, 2658; mboxLBW sygn. la, 2.

REMISZEW, gm. ŁASK

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Położony był w centralnej części wsi po lewej stronie drogi. Spoczywało w tym miejscu dwudziestu żołnierzy niemieckich, którzy zginęli 19 listopada 1914 r. Ich szczątki ekshumowano i przeniesiono przed 1939 r. na cmentarz wojenny w Ulejewie.

Źródła: APŁOS, ACWS sygn. 11, 19, 20; relacja ustna mieszkańców wsi Remiszew.

RUDA, gm. WIELUŃ

Mogiła żołnierza 1914 r. na cmentarzu katolickim. Nie istnieje. Spoczywał tutaj jeden żołnierz armii rosyjskiej poległy w październiku 1914 r. Obecnie teren zajęty przez nowe pochówki.

Źródła: APŁOS, ACWW, sygn. 5,9; SPW sygn. 2631, 2658; LBW sygn. la.

RYCHŁOCICE, gm. KONOPNICA

Mogiła żołnierza 1914 r. na cmentarzu katolickim. Położona w centralnej części cmentarza za kaplicą cmentarną. Spoczywa tu: Offz. Stelly. Oswin Paul Doehn z Batalionu „Pirna” poległy 22.11.1914 r. Na mogile znajduje się niewielki głąz.

Źródła: APŁOS, ACWW, sygn. 6.

RZEPISZEW, gm. SZADEK

Mogiła zbiorowa 1914 r. Nie istnieje. Położona była na północny wschód od wsi. Założona na planie prostokąta o wymiarach $7,5 \times 4,5$ m. Spoczywało tutaj siedemnastu żołnierzy niemieckich poległych 21 i 30 XI 1914 r., których szczątki ekshumowano i przeniesiono na cmentarz wojenny w Szadkowicach przed 1939 r.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 12, 19; AGW, sygn. 470; AGSS, sygn. 202a, relacja ustna mieszkańców wsi Rzepiszew.

RZEPISZEW, gm. SZADEK

Mogiła zbiorowa 1914 r. Nie istnieje. Położona była w polu po lewej stronie drogi do Łobudzie. Spoczywało tu czterdziestu czterech żołnierzy niemieckich, w tym trzydziestu dziewięciu z batalionu „Samter” poległych 30.11.1914 r., których szczątki ekshumowano i przeniesiono przed 1939 r. do Szadkowic. Znajdowała się tutaj betonowa płyta z płaskorzeźbą i nazwiskami poległych. Obecnie w Szadkowicach.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 12, 19; AGW, sygn. 470; AGSS, sygn. 202a, relacja ustna mieszkańców wsi Rzepiszew.

SIERADZ

1. Dzielnica wojenna 1914–1918 na cmentarzu katolickim. Nie istnieje. Położona była na prawo od wejścia. Spoczywało tu czterech żołnierzy austro-węgierskich i dziesięciu niemieckich poległych w 1914 r. oraz pięciu żołnierzy niemieckich, którzy zginęli w latach 1917–18. Żołnierskie szczątki zostały przeniesione po 1945 r. na nieistniejący dzisiaj cmentarz ewangelicki.
2. Mogiła żołnierzy rosyjskich 1914 r. w części prawosławnej cmentarza. Nie istnieje. Spoczywało tu dwóch żołnierzy rosyjskich poległych w 1914 r. Obecnie teren zajęty przez nowe pochówki.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 18, 19, 21; AGW, sygn. 470; Pamiętniki Mieczysława Krawczyńskiego; AMOS, sygn. 515.

SIERADZ

Dzielnica wojenna 1914–1917 na cmentarzu ewangelickim. Nie istnieje. Teren cmentarza zajęty jest przez byłe ZPS „Polmos” w Sieradzu. Spoczywało tu dwudziestu siedmiu żołnierzy niemieckich, w tym dwudziestu trzech poległych w 1914 r.

Widok kwatery 1914–1918 r. na nieistniejącym cmentarzu ewangelickim. Fotografia z 1940 r. (V.Becker, Zbiory Muzeum Miasta i Rzeki Warty Sieradz)

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 18, 19; AGW, sygn. 470; AMOS sygn. 518.

SIERADZ

Mogiła wojenna 1914 r. na cmentarzu żydowskim. Nie istnieje. Lokalizacja nieznana, brak informacji o liczbie pochowanych. Cmentarz zniszczony w latach 1939–1945 r.

Źródła: APŁOS, AGW, sygn. 470.

SĘDZIEJOWICE

Kwaterna wojenna 1914 r. na cmentarzu katolickim. Położona po lewej stronie cmentarza w pobliżu muru i kaplicy cmentarnej. Zachowane znaki nagrobne informują, iż leży tu czterech nieznanych żołnierzy rosyjskich oraz żołnierz Chresznizow. Pierwotna liczba pochowanych nieznana.

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478.

STAWISZCZE, gm. SIERADZ

Cmentarz wojenny 1914 r. Położony przy trasie Sieradz–Zduńska Wola po prawej stronie na skraju lasu przed wsią Stawiszcze. Obejmuje jedną mogiłę zbiorową. Obiekt otoczony jest krawężnikami i starymi drzewami. Spoczywa tu piętnastu żołnierzy niemieckich, głównie z 349., 354. i 437. Pułku Piechoty oraz jeden żołnierz rosyjski. Wszyscy oni polegli w listopadzie i grudniu 1914 r. Cmentarz odnowiony. Pierwotnie nazwiska umieszczone były na betonowych krzyżach.

STROŃSKO, gm. ZAPOLICE

Mogiły żołnierzy 1914 na cmentarzu katolickim. W pobliżu bocznego, północnego wejścia, przy murze, znajdują się:

1. mogiła leutnanta W. Hauga i szofera Maxa Putza poległych 22 XI 1914 r.

2. mogiła Kozaka Pankratowa poległego 19 XI 1914 r.

Mogily żołnierzy niemieckich (lewa) i rosyjskiego (prawa)

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478.

SUCHOCZASY, gm. ZDUŃSKA WOLA

Mogiła żołnierza 1914 r. Nie istnieje. Spoczywał tu żołnierz niemiecki, którego szczątki przeniesiono przed 1930 r. na cmentarz wojenny w Szadkowicach.

Źródła: APŁOS, ACW5, sygn. 19, 22; relacja ustna mieszkańców wsi Suchoczasy.

SWĘDZIEJEWICE, gm. ZAPOLICE

Cmentarz wojenny 1914 r. Położony w brzezynie przy drodze Swędzieniejewice–Zduńska Wola na prawo od przydrożnego krzyża. Założony na planie prostokąta o wymiarach 17 × 22 m, otoczony rowem. Spoczywa na nim prawdopodobnie ok. stu żołnierzy rosyjskich, niemieckich i austro-węgierskich poległych w listopadzie i grudniu 1914 r. Złożono na nim również szczątki żołnierzy przeniesionych z mogił w Karsznicach i Zduńskiej Woli. Swędzieniejewice — widok ogólny cmentarza na fotografii z okresu I wojny światowej. Cmentarz zdewastowany, układ mogił nieczytelny, zachowało się tylko dziesięć znaków nagrobnych (krzyże, tablice), zgromadzonych przy metalowym krzyżu z datą 1914, ustawionym w 1991 r. oraz tablicy informującej o cmentarzu.

Swędzieniejewice — widok ogólny cmentarza na fotografii z okresu I wojny światowej.

Swędzieniejewice — widok ogólny cmentarza. Stan obecny.

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478-, SPŁ sygn. 2?81, BDZ5, karta cmentarna, relacja ustna mieszkańców Karsznic.

SWĘDZIEJEWICE, gm. ZAPOLICE

Mogiła wojenna 1914 r. Nie istnieje. Spoczywał tu jeden nieznaną żołnierz, którego szczątki przeniesiono na cmentarz w Zamościu gm. Sędziejowice

Źródła: APŁ, AGGP, sygn. 170.

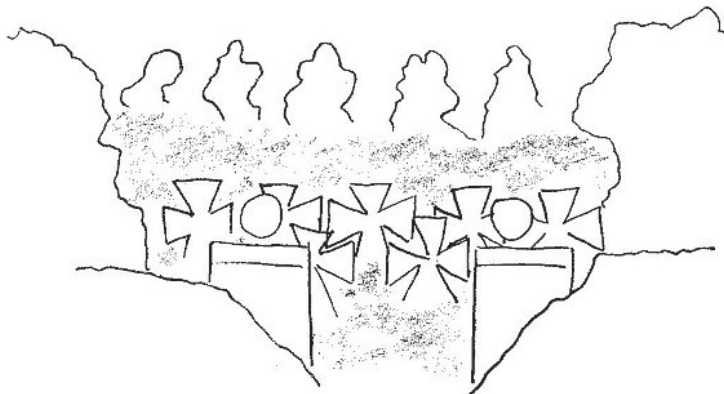
SZADEK

Dzielnica wojenna 1914 r. na cmentarzu ewangelickim. Położona po lewej stronie głównej alejki. Obecnie całość cmentarza zaniedbana i zdewastowana, układ mogił nieczytelny. Zachowało się zaledwie kilka tablic, które świadczą o istnieniu części wojskowej. Spoczywa tu trzydziestu żołnierzy niemieckich, głównie z batalionów piechoty „Samter”, „Munster”, „Coblentz”, „Neusalz” i Brygady „Doussin”, trzech żołnierzy rosyjskich oraz dwóch austro-węgierskich z 5 Batalionu Strzelców. Wszyscy oni polegli w okresie od października do grudnia 1914 r. Szadek — zachowane fragmenty kwater z 1914 r. na cmentarzu ewangelickim.

Źródła: APŁ05, ACWS sygn. 14, 19; AGSS sygn. 202a.

SZADEK — LAS SZADKOWSKI

Cmentarz wojenny 1914 r. Położony na zachód od Tarnówki we wschodniej części Lasu Szadkowskiego, ok. 1,5 km na północ od drogi Szadek–Lutomiersk. Założony na planie czworoboku o wymiarach 20×20m, otoczony wałem ziemnym. Układ mogił nieczytelny. Spoczywa tu na pewno sześćdziesięciu trzech żołnierzy niemieckich, głównie z 19. Rezerwowego Pułku Piechoty, Batalionów „Aachen”, „Münster II” i „Coblentz” poległych 21 i 30 listopada 1914 r. Prawdopodobnie spoczywają tu również żołnierze przeniesieni z Tarnówki. Cmentarz znacznie ucierpiał w 1945 r., kiedy to żołnierze Armii Czerwonej „rozstrzelowali” płyty nagrobne. W 1991 r. ustawiono obelisk z symbolem żelaznego krzyża i datą 1914.

Szadek — „Las Szadkowski” — widok cmentarza 1914 r. wg szkicu z lat 20. XX w.

Szadek — „Las Szadkowski” — widok cmentarza 1914 r. Stan obecny.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 13; AGW, sygn. 470; BDZS karta cmentarna; relacja ustna mieszkańców wsi.

SZADEK OSINY, gm. SZADEK

Mogiła zbiorowa — kurhan 1914 r. Położony w polu, ok. 1 km na południe od szosy Lutomiersk–Szadek. Jest to wał ziemny o wymiarach $12 \times 4 \times 40$ m, otoczony rowem i 4 topolami. W centralnej części kamienny mur z dwiema (pierwotnie z czterema) tablicami, na których umieszczono nazwiska spoczywających tu żołnierzy armii niemieckiej. Pochowano tutaj masowo siedemdziesięciu dziewięciu żołnierzy, głównie z 19. Pułku Piechoty oraz z 34., 47. i 100. Pułku Piechoty, którzy polegli 19 i 21 listopada 1914 r. W 1991 r. miejsca po brakujących tablicach zatynkowano i umieszczono symbol żelaznego krzyża oraz datę 1914. Obiekt zadbany.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 16, 19; BDZS karta cmentarza 137/1.

SZADEK OSINY, gm. SZADEK

Mogiła wojenna 1914 r. Nieznane miejsce spoczynku siedmiu żołnierzy niemieckich. Prawdopodobnie pochowano ich w kurhanie lub lesie Szadkowskim. Nie można wykluczyć osobnej mogiły.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 17, 19.

SZADKOWICE, gm. SZADEK

Cmentarz wojenny 1914 r. Położony na krawędzi lasu, po prawej stronie drogi Zduńska Wola–Szadek, przed wsią Szadkowice. Założony na planie czworoboku o wymiarach $14 \times 25\text{m}$, otoczony betonowymi słupkami i niegdyś drutem kolczastym. Pierwotnie spoczywało w tym miejscu dwudziestu żołnierzy niemieckich z Batalionów Piechoty „Coblenz”, „Kattowiz”, „Posen”, „Rawitsch” i „Neusalz” oraz jeden nieznaną żołnierz austro-węgierski. Wszyscy oni polegli w dniach 21, 30 listopada i 1 grudnia 1914 r. Przed 1939 r. przeniesiono tu żołnierskie szczątki z Czech, Górnej Woli, Kęszyc, Krobanova, Rzepiszewa, Suchoczasów i Wilamowa, jednak w nieznaną ilość. Tak więc dokładna liczba pochowanych nie jest znana. Cmentarz oczyszczony i uporządkowany, w 1991 r. ustawiono na nim obelisk z symbolem żelaznego krzyża i datą 1914 r.

Szadkowice — widok cmentarza 1914 r. Fotografia z 1940 r. (V.Becker, Zbiory Muzeum Miasta i Rzeki Warty)

Szadkowice — widok cmentarza 1914 r. Stan obecny.

Szadkowice — tablica z cmentarza w Rzepiszewie.

Szadkowice — znak nagrobny z Krobanowa — znak nagrobny z Maciejowa.

Źródła: APŁ05, ACWS, sygn. 1.5, AGSS, sygn. 202a. AGW, sygn. 470, relacje ustne mieszkańców wsi Rzepiszew i Szadkowice.

TARNÓWKA, gm. SZADEK

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Położony był przy drodze z Tarnówki do Lasu Szadkowskiego. Spoczywało na nim dwudziestu pięciu żołnierzy niemieckich i siedmiu rosyjskich poległych w listopadzie 1914 r. Przed 1939 r. ekshumowano i przeniesiono ich szczątki na cmentarz w Lesie Szadkowskim. Źródła; APŁOS, ACWS, sygn. 19, 24, AGW, sygn. 470, relacja ustna mieszkańców wsi.

TUBĄDZIN, gm. WRÓBLEW

Mogiła wojenna 1914 r. na cmentarzu katolickim. Niezlokalizowana. Brak informacji o dokładnym położeniu oraz liczbie pochowanych.

Źródła: APŁOS, AGW sygn. 470.

ULEJÓW, gm. ŁASK

Cmentarz wojenny 1914 r. Położony po prawej stronie drogi Łask–Szadek pod lasem za wsią Ulejów. Założony na planie nieregularnego czworokąta o wymiarach 51 × 32m, otoczony betonowymi słupkami i niegdyś drutem kolczastym. Spoczywa tu trzystu sześćdziesięciu trzech żołnierzy poległych w I wojnie światowej, wśród nich przeniesieni m.in. z Remiszewa, Elodii, Kik, Przybyłowa, Przatowa Górnego, Wrzeszczewic. Na cmentarzu zachowało się 40 oryginalnych znaków nagrobnych. Cmentarz uporządkowany i zadbany. W 1991 r. ustawiono obelisk z data 1914.

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478; SPŁ sygn. 2558, BDZS karta cmentarza.

WARTA

Mogiły wojenne 1914 r. na cmentarzu katolickim.

1. Mogiła żołnierzy niemieckich. Położona po prawej stronie głównej alejki w pobliżu kaplicy cmentarnej. Spoczywa tu dwudziestu trzech żołnierzy niemieckich poległych w listopadzie 1914 r. Zachowało się 15 znaków nagrobnych. Na mogile stoi metalowy krzyż z datą 1914.
2. Mogiła sześciu żołnierzy rosyjskich — nie istnieje, obecnie teren zajęty przez nowe pochówki.
3. Mogiła dwóch żołnierzy rosyjskich — nie istnieje, zniknęła w trakcie porządkowania cmentarza.

Źródła: APŁOS, ACWS sygn. 19, 26, AGW sygn. 470.

WARTA

Mogiła wojenna 1914 r. na cmentarzu żydowskim. Mogiła nie zlokalizowana. Brak danych o położeniu i ilości pochowanych. Cmentarz znacznie zniszczony w latach 1939–1945.

Źródła: APŁOS, AGW sygn. 470.

WIELUŃ

Kwaterna wojenna 1914 r. na cmentarzu katolickim Nie istnieje. Obecnie teren zajęty przez nowe pochówki. Spoczywało tu sześciu — siedmiu żołnierzy.

Źródła: APŁO5, ACWW sygn. 9, SPW I sygn. 2631, 2646, 2658; LBW sygn. 2, SPW II sygn. 418.

WIELUŃ

Kwaterna wojenna na cmentarzu ewangelickim. Mogiła niezlokalizowana, prawdopodobnie nie istnieje. Spoczywało tu czterech żołnierzy niemieckich.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 9, SPW I, sygn. 2631, 2646.

WIERZCHŁAS

Mogiła żołnierza 1914 r. na cmentarzu katolickim. Nie istnieje. Spoczywał tu jeden żołnierz rosyjski, poległy w grudniu 1914 r. Obecnie teren ten jest zajęty przez nowe pochówki.

Źródła: APŁOS, ACWW, sygn. 9.

WILAMÓW, gm. SZADEK

Mogiła wojenna 1914 r. Nie istnieje. Położona była w pobliżu przydrożnego krzyża. Spoczywało tu prawdopodobnie dwunastu żołnierzy rosyjskich, których szczątki ekshumowano i przeniesiono przed 1938 r. do Szadkowiec.

Źródła: relacja ustna mieszkańców wsi Wilamów.

WŁODZIMIERZ gm. WODZIERADY

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. W jednej zbiorowej mogile spoczywało 50 nieznanymi żołnierzy, których szczątki przeniesiono przed 1939 r. na cmentarz w Wymysłowie.

Źródła: APŁ AGGP, sygn. 170

WODZIERADY

1. Cmentarz wojenny 1914 r.

Położony po lewej stronie drogi z Wodzieradów do Leśnicy na skraju lasu naprzeciwko stawu. Założony na planie prostokąta o wymiarach 12,5 × 22,5m, otoczony betonowymi słupkami i niegdyś drutem kolczastym. Spoczywa tu w dwóch zbiorowych mogiłach dwudziestu siedmiu żołnierzy niemieckich. Obecne ułożenie zachowanych 16 znaków nagrobnych nie odzwierciedla pierwotnego układu. Na cmentarzu ustawiono metalowy krzyż z datą 1914.

2. Mogiła żołnierzy rosyjskich.

Położona przy drodze Wodzierady–Leśnica w odległości ok. 8 m od cmentarza niemieckiego. Mogiła o wymiarach 4,5 × 7,5m, otoczona betonowymi słupkami i niegdyś drutem kolczastym. Spoczywa tu prawdopodobnie trzech żołnierzy rosyjskich.

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478; SPt, sygn. 2580, 2581, BDZS karta cmentarza.

WOLA CZARNYSKA gm. WODZIERADY

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. W jednej zbiorowej mogile spoczywało 22 nieznanymi żołnierzy, których szczątki przeniesiono przed 1939 r. na cmentarz w Bechcicach Kolonii.

Źródła: APŁ AGGP, sygn. 170

WOLA PRZATOWSKA, gm. SZADEK

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Spoczywało tu trzydziestu czterech żołnierzy niemieckich i siedmiu rosyjskich poległych 21 listopada 1914 r., których prawdopodobnie przeniesiono przed 1939 r. na inny cmentarz wojenny (w Szadkowicach, Lesie Szadkowskim albo w Ulejowie).

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 19, 25; AGW, sygn. 470.

WÓLKA WOJSŁAWSKA, gm. ZDUŃSKA WOLA

Mogiła wojenna 1914 r. Nie istnieje. Spoczywało tu pięciu żołnierzy niemieckich poległych w grudniu 1914 r., których szczotki prawdopodobnie ekshumowano i przeniesiono przed 1930 r. na cmentarz wojenny w Szadkowicach.

Źródła: APŁOS, ACWS sygn. 27.

WRZESZCZEWICE, gm. ŁASK

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. W czterech mogiłach spoczywało 21 nieznanymi żołnierzy, których szczątki przeniesiono przed 1939 r. na cmentarz w Ulejowie.

Źródła: APŁ AGGP, sygn. 170

WYGODA MIKOŁAJEWSKA, gm. LUTOMIERSK

Mogiła wojenna 1914 r. Nie istnieje. W jednej zbiorowej mogile spoczywało 2 nieznanymi żołnierzy, których szczątki przeniesiono przed 1939 r. na cmentarz w Bechcicach.

Źródła: APŁ AGGP, sygn. 170

WYMYŚLÓW PIASKI, gm. DOBRÓŃ

1. Cmentarz wojenny 1914 r.

Położony w północno-wschodniej części lasu na zachód od wsi. Założony na planie nieregularnego wielokąta o szerokości 89 m i długości 47 m, otoczony rowem i wałem ziemnym. Jest to największy na terenie byłego województwa sieradzkiego cmentarz wojenny. Według danych z 1.07.1945 r. spoczywa na nim sześćset pięćdziesięciu czterech żołnierzy niemieckich (głównie z 14., 19., 71., 96., 140. i 149. Pułków Piechoty), siedemdziesięciu jeden żołnierzy rosyjskich (z syberyjskich pułków piechoty) oraz nieznana ilość żołnierzy nierozpoznanych. Wszyscy oni polegli na początku grudnia 1914 r. Układ mogił uporządkowany i dosyć czytelny. Zachowało się 196 tablic i znaków nagrobnych oraz centralny obelisk. Cmentarz oczyszczony i uporządkowany w 1991 r.

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478; SPŁ, sygn. 2580, 2581.

2. Cmentarz wojenny 1914 r.

Nie istnieje. W jednej zbiorowej mogile pochowano 35 nieznanymi żołnierzy, których przed 1939 r. ekshumowano i przeniesiono na cmentarz wojenny w Wymysłowie .

Źródła: APŁ, AGGP, sygn. 170

ZALEW, gm. LUTOMIERSK

Mogiły wojenne 1914 r.

1. kurhan, tzw. „Kamionka”. Położony przy polnej drodze Zalew–Zalew II. Jest to kopiec o wymiarach $12,5 \times 12,5 \times 4$ m, w którym spoczywają wg. tradycji żołnierze napoleońscy. W 1914 r. pochowano w nim również żołnierzy niemieckich. Według relacji mieszkańców pochowano tam żołnierzy, którzy zginęli w bratobójczym boju, kiedy to jeden z oddziałów zmylił kierunek natarcia i natknął się na inny oddział niemiecki. Na szczycie metalowy krzyż z datą 1914.

2. Mogiła zbiorowa 1914 r.

Położona w pobliżu stawów rybnych w otoczeniu drzew. Mogiła ziemna o wymiarach ok. 2×10 m, obecnie rośnie na niej wysoka brzoza. Ilość pochowanych i ich przynależność nieznana.

3. Mogiła zbiorowa 1914 r.

Położona na łące w pobliżu stawów rybnych. Mogiła ziemna o wymiarach ok. 10×6 m. Ilość pochowanych i ich przynależność nieznana.

4. Kurhan 1914 r.

Położony w lesie na południowy zachód od wsi Zalew. Mogiła ziemna o wymiarach ok. $15 \times 8 \times 4$ m. Spoczywa tu nieznana liczba żołnierzy prawdopodobnie rosyjskich.

Źródła: APŁOP, SPŁ, sygn. 2558, 2581; relacja ustna mieszkańców wsi Zalew.

ZAMOŚĆ, gm. SĘDZIEJOWICE

Cmentarz wojenny 1914 r. Położony przy skrzyżowaniu dróg Łask–Widawa i Siemkowiec–Siedlce. Założony na planie czworokąta o wymiarach 60 × 60m, otoczony wałem ziemnym i betonowymi słupkami (niegdyś drutem kolczastym). Rzędy mogił zewnętrznych ułożone na planie ośmiokąta, a wewnętrzne w kształcie krzyża żelaznego. W centralnej części krzyż. Układ mogił czytelny, zachowały się 33 oryginalne betonowe tablice nagrobne oraz jeden żeliwny znak nagrobny. Spoczywa tu ok. czterystu żołnierzy poległych w większości w listopadzie 1914 r. Pochodzili głównie z 100., 104., 156. i 217. Pułków Piechoty. Cmentarz oczyszczony i uporządkowany.

Zamość — widok cmentarza wojennego na fotografiach z 1940 r. (V.Becker, Zbiory Muzeum Miasta i Rzeki Warty)

Zamość — widok ogólny cmentarza wojennego. Stan obecny.

Zamość — fragment cmentarza wojennego. Stan obecny.

Źródła: APŁOP, AMMP, sygn. 1478; SPŁ, sygn. 2580, 2581, BDZS karta cmentarza.

ZDUŃSKA WOLA

Kwaterna wojenna 1914 r. na cmentarzu ewangelickim. Położona w północno-wschodniej części cmentarza wyznaniowego, na prawo od wejścia od ul. F. Rajczaka. Pierwotnie większa. Spoczywa tutaj pięćdziesięciu trzech żołnierzy niemieckich, zachowane tablice nagrobne informują o trzydziestu pięciu znanych i nieznanym poległym, głównie z 9. Pułku Grenadierów oraz z 42., 116., 133. i 222. Pułków Piechoty.

Zduńska Wola — kwatery żołnierzy armii niemieckiej na cmentarzu ewangelickim. Fotografia z 1940 r. (V.Becker, Zbiory Muzeum Miasta i Rzeki Warty)

Zduńska Wola — kwatery żołnierzy armii niemieckiej na cmentarzu ewangelickim. Stan obecny.

Źródła: APŁOS, ACWS sygn. 19, 20; AGW sygn. 470.

ZDUŃSKA WOLA

Mogiła wojenna na cmentarzu żydowskim. Nie istnieje. Cmentarz znacznie zniszczony w czasie II w. św. Spoczywało tutaj trzech żołnierzy niemieckich i trzech rosyjskich.

Źródła: APŁOS, ACWS sygn. 19, ; AGW sygn. 470.

ZDUŃSKA WOLA

Cmentarz wojenny 1914 r. Nie istnieje. Położony był przy ul. Łaskiej w pobliżu stadionu „Pogoni”. Spoczywało tam dwudziestu sześciu żołnierzy niemieckich, dwóch austro-węgierskich i czterech rosyjskich, których ekshumowano i przeniesiono na cmentarz wojenny w Swędzieniejewicach.

Źródła: APŁOS, ACWS sygn. 19, 20; AGW sygn. 470; relacja ustna mieszkańców Zduńskiej Woli.

ZDUŃSKA WOLA-KARSZNICE

Mogiły wojenne 1914 r. Nie istnieją. Spoczywało w nich siedmiu żołnierzy niemieckich z 5. Rezerwowego Pułku Landwehry i 350. Pułku Piechoty poległych 30 listopada 1914 r., których szczątki ekshumowano i przeniesiono na cmentarz wojenny w Swędzieniejewicach.

Źródła: APŁOS, ACWS sygn. 20; AGW sygn. 470; relacja ustna mieszkańców Karsznice.

ZŁOCZEW

Kwaterna wojenna 1914 r. na cmentarzu katolickim. Położona we wschodniej części cmentarza, na prawo od wejścia, przy murze. Spoczywa tu siedemnastu żołnierzy niemieckich z 10., 20., 51., 104., 156., 167., 223. i 352. Pułków Piechoty poległych w listopadzie i grudniu 1914 r. Mogiła obramowana, zachowały się znaki nagrobne w postaci krzyży.

Źródła: APŁOS, ACWS sygn. 19, 28; AGW sygn. 470.

ZŁOCZEW

Mogiła wojenna 1914 r. na cmentarzu żydowskim. Nie istnieje. Cmentarz zniszczony w latach 1939–1945. Spoczywał tu jeden żołnierz niemiecki.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 19, ; AGW, sygn. 470.

ZYGRY, gm. ZADZIM

Mogiła zbiorowa 1914 r. Nie istnieje. Spoczywało tu trzech żołnierzy niemieckich oraz jeden rosyjski z 18. Syberyjskiego Pułku Piechoty, których ekshumowano i przeniesiono przed 1925 r. na cmentarz wojenny w Ulejowie.

Źródła: APŁOS, ACWS, sygn. 19, ; AGK, sygn. 1350, 1370.

Ziemie polskie wielokrotnie były areną potyczek, bitew i kampanii. Ślady tych wydarzeń, w postaci miejsc pochówku poległych żołnierzy, są liczne. Zwłaszcza II wojna światowa pozostawiła po sobie szereg tragicznych pamiątek. Nie możemy jednak zapomnieć o innych miejscach pochówku powstańców, nieznanych żołnierzy i partyzantów, o grobach zmarłych i poległych na obcej ziemi. O wszystkich spoczywających na cmentarzu Orląt we Lwowie, pod Monte Cassino, Newark czy Tobruku. Tak więc zapalając znicz na mogile nieznanego nam żołnierza poległego w 1914 r., pomyślmy o wszystkich bezimiennych grobach żołnierzy polskich oraz o tych, którym nie dane było wrócić do swojej ojczyzny. Być może ktoś właśnie w tej chwili czyni tam podobny gest. . .

Wykaz skrótów

ACWS	Akta cmentarzy wojennych w powiecie sieradzkim.
ACWW	Akta cmentarzy wojennych w powiecie wieluńskim.
AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.
AGK	Akta Gminy Krokocice.
AGSS	Akta Gminy Starostwa Szadek.
AGW	Akta Gminy Wojsławice.
AGAP	Akta Gminy Górka Pabianicka
AMOS	Archiwum Muzeum Okręgowego w Sieradzu.
AMMP	Akta Magistratu Miasta Pabianic 1929–1932.
APŁ	Archiwum Państwowe w Łodzi.
APŁOS	Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu.
APŁOK	Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie.
BDZS	Biuro Dokumentacji Zabytków w Sieradzu.
KDGGW	Keiserlich Deutsches General Gouvernement in Warschau.
LBW	Landrat der Bezirk Wielun 1939–1945.
SPŁ	Starostwo Powiatowe Łaskie 1945–1950.
SPT	Starostwo Powiatowe Tureckie 1945–1950.
SPW I	Starostwo Powiatowe Wieluńskie 1918–1.939.
SPW II	Starostwo Powiatowe Wieluńskie 1945–1950.

Część trzecia:

**DRUGA WOJNA
ŚWIATOWA**

Walki we wrześniu 1939 r.

Nadszedł rok 1939. Minęło 20 lat życia Polaków w wolnej Ojczyźnie. Ojczyźnie, która wy dobyła się z mrocznej otchłani niewoli dzięki walce i niezłomności charakteru jej obywateli. Życie naszych ojców oddane w walkach o wyzwolenie ukochanej Polski nie było próżną ofiarą.

Obywatele II Rzeczypospolitej okazali się godni swoich poprzedników. W krótkim okresie utworzyli państwo uznawane przez społeczność międzynarodową. Odtworzyli system organizacji państwowej, odbudowali infrastrukturę, pobudowali nowe obiekty przemysłowe, kulturalne i społeczne. Rozwijali naukę i kulturę wnosząc wkład w europejski rozwój tych dziedzin.

Niestety, do naszego kraju zbliżało się ponownie olbrzymie zagrożenie, z którego część społeczeństwa nie zdawała sobie sprawy. Za naszą wschodnią i zachodnią granicą potężniały dwa totalitarne twory, które zagrażały swoim sąsiadom. Większość Polaków wiedziała, że prawdopodobnie przyjdzie walczyć o swoje młode państwo. Nikt nie przypuszczał jednak, że nasi sojusznicy, Anglia i Francja, nie wywiążą się ze swoich zobowiązań w czasie, gdy zgodnie z umową trwać będziemy w krwawym boju z niemieckim faszyzmem. Nikt nie wiedział również, że 23 sierpnia 1939 r. nasi byli zaborcy znów sprzysięgną się przeciwko Polsce. Podobnie jak w roku 1772, 1793, 1795 i w 1863 Niemcy i Rosjanie podpisali wówczas układ skierowany przeciwko Polsce.

Nie znając tych zagrożeń, podjęliśmy walkę z Niemcami, którzy wtargnęli w nasze granice. Przeciwko Polsce Niemcy skierowały armię, w skład której wchodziło 1,85 mln żołnierzy, 2,7 tys. czołgów, 10 tys. dział polowych i moździerzy oraz 2 tys. samolotów. Polskie Wojsko liczyło w tym czasie 1 mln żołnierzy, 4,3 tys. dział, 670 czołgów i samochodów pancernych oraz 400 samolotów. W chwili wybuchu wojny tylko 70 % sił polskich osiągnęło gotowość bojową.

Niemieckie działania prowadzone były zgodnie z planem operacyjnym „Fall Weiss”, do którego wytyczne Hitler podpisał 11 kwietnia 1939 roku. Plan ten zakładał koncentryczne uderzenie na Warszawę ze Śląska, Pomorza Zachodniego i Prus Wschodnich. Uderzenie ze Śląska połączone z uderzeniem z Prus miało doprowadzić do okrążenia i zniszczenia głównych sił polskich na terenach na zachód od Wisły. Plan „Fall Weiss” miał być realizowany przez Grupę Armii „Północ”, w skład której wchodziła 3. i 4. Armia oraz przez Grupę Armii „Południe” w składzie 8., 10. i 14. Armii.

Polska zaczęła przygotowywać się do wojny obronnej z Niemcami dopiero od marca

1939 roku. Do wybuchu wojny nie wszystkie zamierzenia zostały zrealizowane. Zgodnie z zamiarem naczelnego wodza planowano uporczywą obronę, która miała ciągnąć się od Puszczy Augustowskiej wzdłuż Biebrzy, dolnej Narwi oraz Wisły do ujścia Brdy, następnie przez Chojnice, Bydgoszcz, Jeziora Żnińskie, wzdłuż górnej Noteci, górnej Warty, przez Widawkę i Częstochowę na Śląsk, następnie przez Oświęcim, Żywiec i wzdłuż Karpat do Nowego Sącza. Polska linia obrony rozciągała się na długości 1600 km. Rozwinięto na niej 7 armii, 1 SGO i 3 odwody naczelnego wodza. Północno-wschodniej części kraju bronić miała SGO „Narew”, utrzymując kontakt z prawym skrzydłem Armii „Modlin”. Armia „Modlin” została skoncentrowana na północnym Mazowszu z zadaniem obrony Warszawy z kierunku Prus Wschodnich. Zadaniem Armii „Pomorze” zgrupowanej w rejonie Bydgoszczy i Borów Tucholskich była obrona północno-zachodniej części Polski. Armia „Poznań” miała bronić kraju od strony Wielkopolski. Armia „Łódź” rozwinięta została na południowy zachód od Łodzi z zadaniem obrony na kierunku Łódź–Warszawa. Armia „Kraków” miała bronić Górnego Śląska i zachodniej Małopolski. Armia „Karpaty” zajmowała południowe skrzydło frontu z zadaniem obrony przed atakiem z kierunku Słowacji. GO „Wyszków” jako oddział wydzielony naczelnego wodza została rozlokowana w rejonie Wyszkowa. Jej zadaniem było wspieranie Armii „Modlin”. Drugim odwodem była GO „Kutno”, która miała być rozmieszczona w rejonie Kutna, Płocka i Włocławka. W rejonie Tarnowa planowano rozwinięcie trzeciego odwodu naczelnego wodza. Odwodem głównym była Armia „Prusy”. Miała ona wykonywać przeciwwuderzenia na korzyść Armii „Łódź” i „Karpaty”.

Opracowany pośpiesznie operacyjny plan obrony „Zachód” przewidywał przyjęcie bitwy w strefie nadgranicznej, następnie w obronie ruchowej organizowanie oporu w głębi kraju na kolejnych liniach obronnych, aż do chwili ofensywnego wystąpienia sojuszników armii Francji i Anglii na froncie zachodnim.

1 września o godzinie 4.45 Niemcy zaatakowali polską placówkę na Westerplatte. Niewiele później w kilkunastu miejscach oddziały Wehrmachtu ruszyły do ataku, przekraczając granicę państwową. Rozpoczęły się ataki lotnictwa niemieckiego na polskie miasta, lotniska, dworce, szlaki kolejowe i drogowe. Bombardowano i ostrzeliwano ludność cywilną. Hitlerowcy rozpoczęli bezpardonową walkę nie tylko z oddziałami wojskowymi. Mordowano bez litości ludność cywilną.

Od pierwszych dni wojny inicjatywa działań przeszła w ręce niemieckie. Do 3 września zasadnicze siły polskie znajdujące się na Pomorzu i w rejonie Mławy zostały zmuszone do odwrotu. Armia „Modlin” po zaciętych walkach wycofała się na linię Wisły i Narwi. Również Armia „Pomorze”, po stratach w Borach Tucholskich, zmuszona została do wycofania się.

Dowódca Armii „Łódź” gen. Rómmel podjął decyzję wysunięcia na przedpole Warty i Widawki głównych sił podległego związku operacyjnego. Decyzja ta podyktowana była obawą o skuteczność obrony na 100 kilometrowym odcinku wzdłuż Warty i Widawki. W chwili podejmowania decyzji dowódca armii posiadał do obsadzenia długiej linii obrony tylko trzy dywizje piechoty i brygadę kawalerii. Były to: 10., 28. i 30. DP oraz Wołyńska Brygada Kawalerii. Przeciwnikiem Armii „Łódź” była 8. Armia oraz oddziały prawego skrzydła 10. Armii Niemieckiej. Obydwie armie niemieckie wchodziły w skład Grupy Armii „Południe”.

Ugrupowanie wyjściowe i zamiar stron w przeddzień wybuchu wojny.

Dowódca 8. Armii Niemieckiej był zaskoczony silnym oporem tuż po przekroczeniu polskiej granicy. Spodziewał się głównych sił polskich na linii Warty i Widawki.

Jako pierwsi starli się z Niemcami żołnierze Wołyńskiej Brygady Kawalerii. W dniu 1 września o godzinie 8.00 broniącą się brygadę zaatakowała z kierunku Krzepic 4. Dywizja Pancerna. Brygada odparła w tym dniu cztery ataki niemieckiej dywizji pancernej. 10., 28. i 30. DP odpierały tego dnia tylko częścią swoich sił natarcie czołowych oddziałów sześciu niemieckich dywizji.

Spotkanie głównych sił Armii „Łódź” z nieprzyjacielem nastąpiło 2 września. Zacięte walki rozgorzały na odcinku bronionym przez 30. Dywizję Piechoty. Przez cały

dzień trwały walki w rejonie miejscowości Raciszyn, Lisowice, Jarząb i Bobrowniki gdzie 18. i 19. Dywizje Niemieckie usiłowały sforsować Wartę i zdobyć przyczółek. Dopiero wieczorem udało się Niemcom uchwycić przyczółek na łuku Warty pod Działoszynem.

28. Dywizja Piechoty rozpoczęła walki 1 września z 1. Dywizją Lekką, odpierając jej ataki pod Mysłowicami, Łagiewnikami i Raczynem.

10. Dywizję Piechoty atakowała cała 8. Armia Niemiecka. Oddziały wydzielone płk. Jana Zientarskiego i płk. Jerzego Grobickiego starły się z pierwszorzutowymi oddziałami 10., 17. i 24. Niemieckich Dywizji Piechoty oraz Zmotoryzowanym Pułkiem SS.

Prawie wszystkie pierwszorzutowe jednostki Armii „Łódź” wkroczyły do walki całością sił. W większości nie były to działania opóźniające, lecz uporczywa walka w ciągłych starciach i marszach, która bardzo osłabiła walczące jednostki.

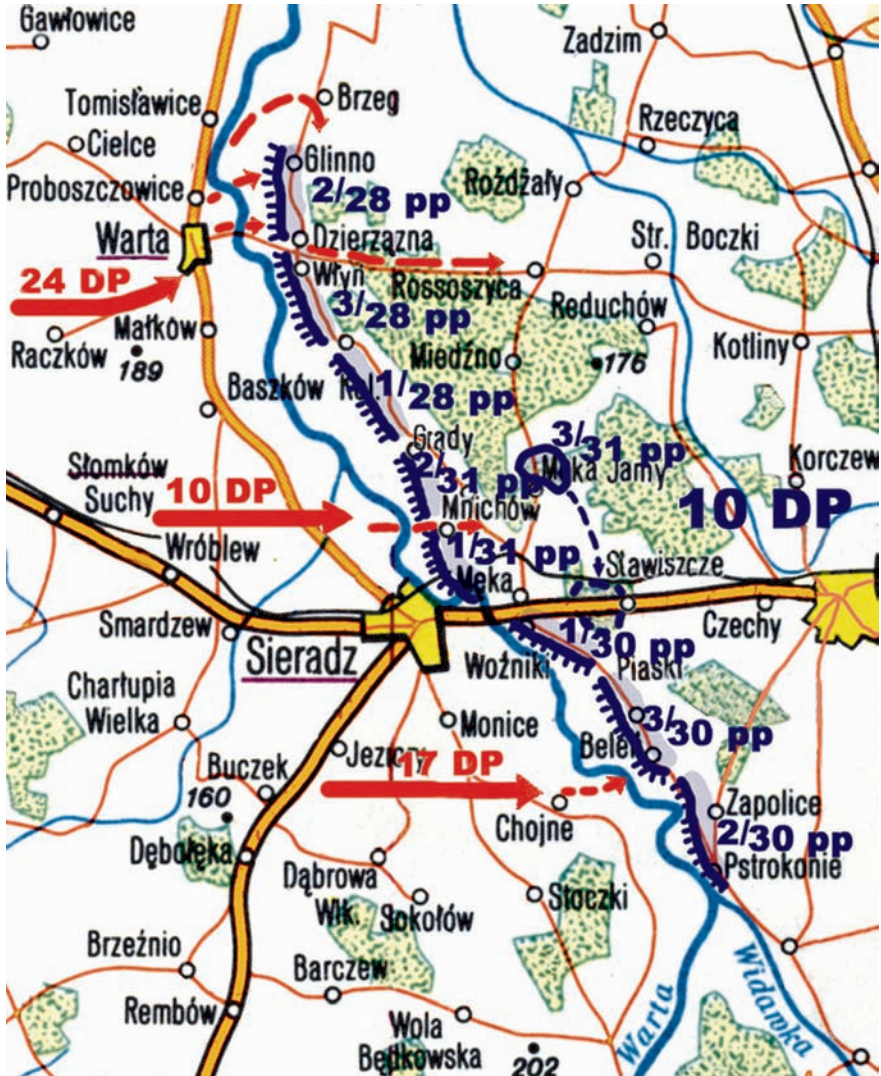
Wieczorem 2 września Armia „Łódź” otrzymała rozkaz do odwrótu na główną pozycję obrony nad Wartą i Widawką i obsadzenia jej w nocy z 2 na 3 września. Walczące polskie oddziały wycofywały się na główną pozycję obrony, nie mogąc oderwać się od nieprzyjaciela. Taka sytuacja stawiała pod znakiem zapytania przygotowanie skutecznej obrony w wyznaczonych rejonach.

Dowódca 8. Armii Niemieckiej, widząc trudną sytuację jednostek polskich, nakazał jak najszybciej uderzyć w rejonie Sieradza i na północ od niego. Zaiściała sytuacja przyśpieszyła również działania 10. Armii Niemieckiej, której dowódca rozkazał zaatakować polskie pozycje nad Wartą między Osjakowem a Rychłocicami. Był to odcinek broniony przez 28. Dywizję Piechoty. Działania zaczepne 14. Korpusu Niemieckiego realizującego to zadanie przesunęły się stopniowo ku południowi, na odcinek broniony przez 30. Dywizję Piechoty.

3 września rano główne siły Armii „Łódź” nie osiągnęły jeszcze linii obrony na Warcie i Widawce. 28. Dywizja Piechoty w odwrocie na pozycję główną obrony zatrzymała się na pozycji pośredniej na Warcie pod Burzeninem i Konopnicą. Pozycja ta broniona była 3 września siłami 36. i 72. Pułków Piechoty. Pod wieczór Niemcy przełamali obronę Warty pod Konopnicą. W nocy z 3 na 4 września oba pułki podjęły dalszy odwrót na Widawkę. 4 września 28. Dywizja Piechoty, wyczerpana i wykrwawiona, zaczęła obsadzać główną pozycję obronną.

Do 10. Dywizji Piechoty rozkaz o odwrocie na główną pozycję obrony dotarł w czasie przygotowywania wcześniej zaplanowanych kontrataków. 30. Pułk Piechoty najpierw zrealizował zadanie na rzecz OW płk. Zientarskiego w rejonie Chajewa, po czym zaczął wycofywać się z dużym opóźnieniem na główną linię obrony. 31. Pułk Piechoty miał również realizować zadanie na korzyść OW płk. Zientarskiego. W czasie przygotowywania się do jego wykonania otrzymał kolejne zadanie. Nowy rozkaz nakazywał utrzymanie przyczółka na przedpolu Sieradza. 10. Dywizja Piechoty zebrała większość swoich sił, wyczerpanych i osłabionych, na głównej linii obrony w nocy z 3 na 4 września.

Przedłużający się odwrót 28 i 30. Dywizji Piechoty stworzył duże zagrożenie dla utworzenia skutecznej obrony na linii Warty i Widawki. W tej sytuacji gen. Rómmel skierował na pierwszą linię obrony, do wzmocnienia 10. Dywizji, 4. Pułk Piechoty oraz Kresową Brygadę Kawalerii, która w tym czasie wyładowywała się w rejonie Szadku.

Położenie pułków Strzelców Kaniowskich 10. DP na linii obrony nad Wartą 5 września 1939 r.

Bitwa nad Wartą i Widawką rozpoczęła się 4 września. Obsadzanie tej linii obrony przez jednostki polskie odbywało się w dużym pośpiechu w styczności z nieprzyjacielem. Na północnym skrzydle obrony Armii „Łódź”, w rejonie Sieradza, zaczęła się wytwarzać

nadzwyczaj niebezpieczna sytuacja.

Dowódca 8. Armii Niemieckiej wydał rozkaz opanowania 4 września przepraw na Warcie w miejscowościach Sieradz i Warta. Zadanie to miały wykonać odpowiednio 13. i 14. Korpus. Siły niemieckie szybko dotarły do Warty.

Oddziały 10 Dywizji Piechoty zajmowały pozycje obronne pod ogniem niemieckiej artylerii. Niemcy, wykorzystując sprzyjającą dla nich sytuację, opanowali 4 września przyczółki na Warcie pod Glinnem i Dzierżazną.

3 września rano Kresowa Brygada Kawalerii została skierowana na północne skrzydło 10. Dywizji Piechoty. Nazajutrz rano, w rejonie na zachód od miejscowości Warta, nawiązała luźną styczność z oddziałami 24. Dywizji nieprzyjaciela. Następnie wycofała się, odsłaniając tym samym północne skrzydło polskiej armii.

3 września oddziałom niemieckiej 10. Dywizji udało się sforsować Wartę po Mnichowem. Był to odcinek obrony 31. Pułku Piechoty, który zgodnie z rozkazem bronił jeszcze przedmościa sieradzkiego. Nadciągający 30. Pułk Piechoty, którego rejon odpowiedzialności leżał w kierunku południowym, dostał zadanie obsadzenia części odcinka obrony 31. Pułku.

Przed świtem 4 września 31. Pułk Piechoty otrzymał rozkaz opuszczenia przedmościa sieradzkiego. W południe zaczął obsadzać swoje pozycje obronne. Dopiero wówczas stwierdzono, że w Dzigorzewie i Mnichowie Niemcy obsadzili już przyczółki.

Jednostki niemieckie pojawiły się również przed odcinkiem bronionym przez 30. Pułk. Atakowały tu oddziały 17. Dywizji. Rozgorzała zacięta walka. Najbardziej krwawy bój trwał pod Beleniem. Pomimo bohaterskiej walki żołnierzy 30. Pułku Piechoty Niemcy uchwycili i utrzymali przyczółek w tym rejonie.

Polska obrona została przełamana również na południowym skrzydle Armii „Łódź” pod Jeżowem i Rozprzą. Dowódca armii liczył na wsparcie w tym rejonie przez odwody naczelnego wodza.

Utrzymanie linii obrony przez Armię „Łódź” było niezmiernie ważne ze względu na osłonę przegrupowania jednostek Wojska Polskiego za Wisłę. Niestety, wykonanie tego zadania przez armię gen. Rómmla okazało się niemożliwe. Nie zostały przeprowadzone działania zaczepne na południowym i północnym skrzydle Armii „Łódź” przez armie „Prusy” i „Poznań”. 24. i 10. Niemieckie Dywizje piechoty wprowadziły do walki nowe oddziały, które wykonały natarcie na polską linię obrony pod Mnichowem i Glinnem. Broniące się tam 31. i 28. Pułki Piechoty zostały odrzucone z zajmowanych pozycji i zmuszone do odwrotu.

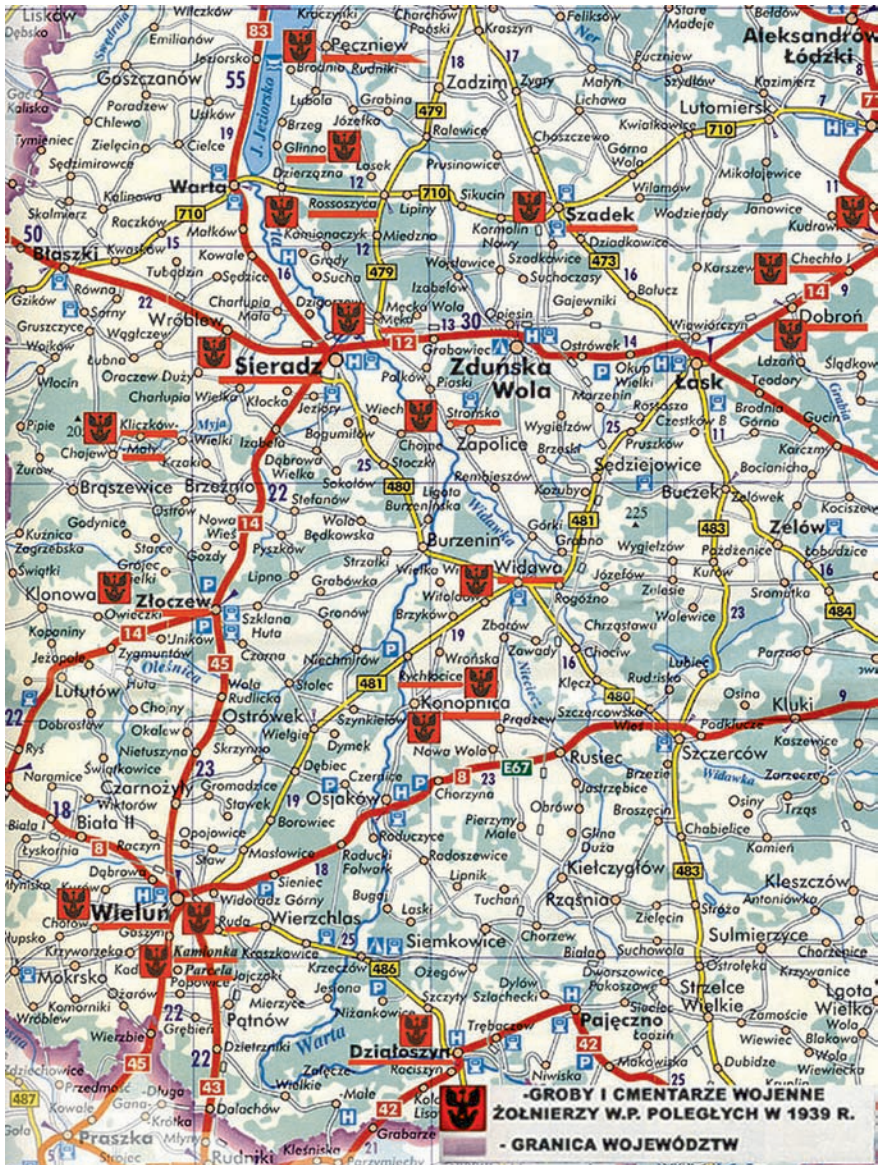
Na odcinku obrony 30. Pułku Piechoty nie powiodły się próby odrzucenia za rzekę oddziałów 17. Niemieckiej Dywizji. Były one prowadzone 5 września przez 4. Pułk Piechoty, a później przez pozostałość 2. Dywizji Piechoty.

W godzinach popołudniowych 5 września obrona na północnym skrzydle Armii „Łódź” została definitywnie przełamana. Około godziny 18 sztab Armii „Łódź” powiadomił Naczelne Dowództwo o rozbiciu 10. Dywizji Piechoty oraz o podjęciu decyzji opuszczenia przez armię pozycji nad Wartą i Widawką.

Jednostki Armii „Łódź” wycofywały się na wschód, prowadząc w dalszym ciągu nierówną walkę z agresorem.

**Cmentarze wojenne i groby
żołnierzy Wojska Polskiego
poległych we wrześniu
1939 r.**

Miejsca cmentarzy i grobów żołnierzy Wojska Polskiego poległych we wrześniu 1939 r.

CHECHŁO

7 września żołnierze 72. Pułku Piechoty im. D. Czachowskiego walczyli w rejonie Chechła z nacierającymi oddziałami niemieckimi. Walki były bardzo krwawe. Poległo wielu oficerów i szeregowych. Zostali oni pochowani w Chechle, Dobroniu i Pabianicach.

Przed szkołą w Chechle znajduje się pomnik upamiętniający bohaterską walkę żołnierzy radomskiego 72. Pułku Piechoty im. płk. Dionizego Czachowskiego.

Na terenie przylegającym do szkoły znajduje się zbiorowa mogiła poległych żołnierzy 72. Pułku Piechoty.

DOBROŃ

Na miejscowym cmentarzu znajduje się zbiorowy grób w którym pochowanych zostało między innymi 15 żołnierzy poległych we wrześniu 1939 r.

DZIAŁOSZYN

1 i 2 września 1939 roku pod Działoszynem trwały zacięte walki pomiędzy oddziałami 30. Poleskiej Dywizji Piechoty a nacierającymi niemieckimi 18. i 19. Dywizją Piechoty. 30. PDP broniła odcinka od Krzczowa przez Groble, Bobrowniki, Działoszyn, Grądy, Łazy, Nawiska Dolne do Patrzykowa. Działoszyna bronił 2. Batalion 84. Pułku Strzelców Poleskich. W nocy z 2 na 3 września 30. Poleska Dywizja Piechoty przeszła na główną pozycję obrony na rzece Widawce. Doszczętnie zniszczony bombardowaniami lotniczymi i artyleryjskimi Działoszyn został zajęty przez Niemców.

Na cmentarzu parafialnym w Działoszynie znajduje się pomnik poświęcony żołnierzom 2. Batalionu 84. Pułku Strzelców Poleskich oraz groby dwunastu poległych żołnierzy.

GLINNO

Przed miejscowością Glinno, na niewielkim wzgórzu położonym z prawej strony drogi prowadzącej z Włynia, znajduje się cmentarz parafialny.

Są na nim dwie zbiorowe mogiły żołnierzy polskich z 28. Pułku Piechoty i Kresowej Brygady Kawalerii. W większej, położonej we wschodniej części cmentarza, miejsce wiecznego spoczynku znalazło około 200 żołnierzy. Mniejsza, leżąca w części zachodniej,

kryje ciała 36 żołnierzy z 28. Pułku Strzelców Kaniowskich. Zginęli oni w zaciętych walkach o utrzymanie linii obrony na Warcie 4 i 5 września 1939 r.

KAMIONKA PARCELA

W chwili wybuchu wojny wyznaczone pododdziały 36. Pułku Piechoty Legi Akademickiej 28. Dywizji Piechoty zajmowały wysunięte punkty obrony. Drużyna żołnierzy z 1. Kompanii, 1. Batalionu 36. PPLA zajmowała punkt w oporu na przedpolu miejscowości Kamionka Parcela. 2 września zostali zaatakowani przez niemieckie oddziały 1. Dywizji Lekkiej. Pomimo olbrzymiej przewagi przeciwnika nie opuścili powierzonego stanowiska. Wszyscy polegli w nierównej walce.

Zostali pochowani przy polnej drodze w pobliżu miejsca gdzie zginęli. W 1948 roku poległych żołnierzy ekshumowano i przeniesiono na cmentarz w Rudzie. Na miejscu ich pierwszego spoczynku znajduje się pomnik postawiony w 1974 r.

KLICZKÓW MAŁY

Na miejscowym cmentarzu znajduje się grób dwóch nieznanymi żołnierzy z 30. Pułku Strzelców Kaniowskich poległych 3 września 1939 roku.

KONOPNICA

Na cmentarzu wojennym w Konopnicy znajdują się groby 55 żołnierzy z 2. Batalionu 72. Pułku Piechoty im. D. Czachowskiego. Polegli oni w walce o utrzymanie obrony

wzdłuż Warty na odcinku Konopnica–Rychłocice. Razem ze swoimi żołnierzami spoczywa tu również dowódca 2. Batalionu mjr Stanisław Jaszczuk.

MEKA (Sieradz)

Na cmentarzu w Męce, położonym przy linii kolejowej prowadzącej z Sieradza do Łodzi, znajduje się zbiorowa mogiła 163 żołnierzy 31. Pułku Strzelców Kaniowskich, 10. Dywizjonu Artylerii Ciężkiej, batalionu ON oraz kompanii czołgów. Polegli oni 4 i 5 września, broniąc głównej pozycji na Warcie w rejonie Sieradza.

PABIANICE

Na cmentarzu parafialnym w Pabianicach spoczywa 319 żołnierzy poległych we wrześniu 1939 r. Wśród nich znajdują się groby 187 żołnierzy 72. Pułku Piechoty im D. Czachowskiego, którzy zginęli 7 września podczas krwawych walk pod Chechłem i Karolewem.

PEŁCZNIEW

Na miejscowym cmentarzu znajdują się dwie mogiły żołnierzy 6. Pułku Strzelców Konnych Kresowej Brygady Kawalerii, którzy zginęli 5 września w niedalekim Popowie.

ROSSOSZYCA

Na cmentarzu parafialnym znajduje się zbiorowa mogiła nieznanymi żołnierzy polskich poległych w okolicy po przełamaniu przez Niemców głównej linii obrony na Warcie we wrześniu 1939 r. oraz innych ofiar drugiej wojny światowej.

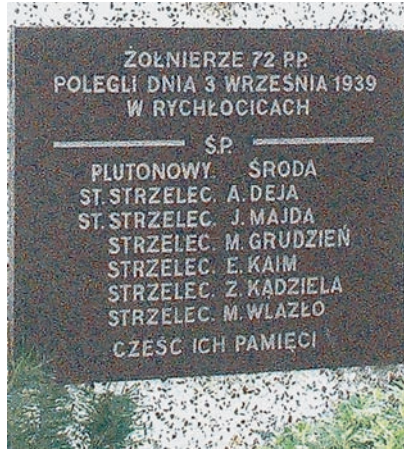
RUDA

Na cmentarzu parafialnym w Rudzie koło Wielunia znajduje się mogiła 12 żołnierzy z 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej, którzy polegli 2 września na przedpolach wsi Kamionka Parcela. W 1948 roku zostali ekshumowani z Kamionki Parceli. Wśród poległych zidentyfikowani zostali kapral Franciszek Cebula oraz strzelec Tadeusz Banka. Obydwaj żołnierze pochodzili z Warszawy.

RYCHŁOCICE

Na cmentarzu w Rychłolicach znajduje się zbiorowa mogiła żołnierzy 72. Pułku Piechoty im. D. Czachowskiego. Polegli oni 3 września, broniąc przeprawy na Warcie pod Rychłolicami.

SIERADZ

Cmentarz parafialny

Na cmentarzu parafialnym w Sieradzu znajduje się zbiorowa mogiła polskich żołnierzy z 28., 30. i 31. Pułków Piechoty poległych 4 i 5 września 1939 r. w walkach na głównej linii obrony na Warcie w okolicach Sieradza. W zbiorowej mogile pochowani są również żołnierze z innych pól bitewnych kampanii wrześniowej.

Cmentarz wojskowy

Na cmentarzu wojskowym, położonym obok cmentarza parafialnego, znajdują się dwie zbiorowe mogiły żołnierzy Wojska Polskiego poległych podczas walk we wrześniu 1939 r. Są tu również groby żołnierzy radzieckich poległych w okolicach Sieradza podczas walk z Niemcami pod koniec stycznia 1945 r.

Linia obrony nad Wartą

Linia głównej obrony nad Wartą biegła w wielu miejscach wzdłuż wału zabezpieczającego okoliczne miejscowości przed powodzią. Przed wybuchem wojny wybudowane tam zostały schrony bojowe. Jeden z takich schronów znajduje się przy moście na rzece w Sieradzu. W miejscu tym postawiony został pomnik poświęcony walczącym tu żołnierzom we wrześniu 1939 roku.

STROŃSKO

Na cmentarzu parafialnym znajduje się zbiorowa mogiła 283 żołnierzy Wojska Polskiego poległych 4 i 5 września 1939 r. 30. Pułk Piechoty bronił części głównej linii obrony na Warcie. Odcinek odpowiedzialności pułku rozciągał się od Woźnik do Pstrokon. 30. Pułk wspierany był przez batalion piechoty 31. Pułku Strzelców Kaniowskich, 4. Pułk Piechoty oraz Pułk Kawalerii Korpusu Ochrony Pogranicza. Najbardziej zacięte walki trwały w rejonie Belenia i Strońska, gdzie Niemcom udało się utworzyć przyczółek na wschodnim brzegu Warty i utrzymać go pomimo wielokrotnych ataków oddziałów polskich.

Dolina Warty pod Strońskiem, która była areną bohaterskiej walki żołnierzy polskich z niemieckim agresorem.

SZADEK

Na cmentarzu znajdują się dwie zbiorowe mogiły nieznanych żołnierzy Wojska Polskiego poległych we wrześniu 1939 r. w okolicach Szadku.

WIDAWA

Na miejscowym cmentarzu znajduje się zbiorowa mogiła żołnierzy 72. Pułku Piechoty im. D. Czachowskiego oraz 36. Pułku Piechoty Akademickiej, którzy zginęli podczas walk 4 i 5 września 1939 r. nad Widawką w rejonie wsi Rogoźno, Ruda i Józefów.

WIELUŃ

Na cmentarzu w Wieluniu znajdują się zbiorowe mogiły żołnierzy polskich 36. Pułku Piechoty Legii Akademickiej, 72. Pułku Piechoty im. D. Czchowskiego, 15. Pułku Piechoty „Wilków”, 82. Syberyjskiego Pułku Piechoty oraz 28. Pułku Artylerii Lekkiej poległych w okolicach Wielunia w pierwszych dniach września 1939 r. Na tym cmentarzu znajdują się również zbiorowe mogiły żołnierzy radzieckich poległych w walce z Niemcami w styczniu 1945 r.

ZŁOCZEW

Na miejscowym cmentarzu znajduje się zbiorowa mogiła sześciu bezimiennych żołnierzy polskich poległych 2 września 1939 r. w rejonie Złoczewa.

Na terenie ziemi sieradzkiej znajduje się kilkadziesiąt miejsc, gdzie pochowani są żołnierze wojska polskiego polegli w obronie ojczyzny podczas walk z niemieckim najeźdźcą we wrześniu 1939 r. Są to zarówno mogiły pojedyncze, jak i zbiorowe. Pochowani są w nich zarówno znani, jak i nieznan. Na ziemi sieradzkiej znalazły swój wieczny odpoczynek tysiące polskich żołnierzy II Rzeczypospolitej wiernych swojej ojczyźnie.

DODATKI

Dowódcy oddziałów powstańczych walczących na ziemi sieradzkiej

- Kpt. Jan Birtus** Dowódca oddziału żandarmerii narodowej w powiecie sieradzkim. Podczas bitwy został ranny i dostał się do niewoli. Został przez Rosjan stracony. Przed włączeniem się do powstania styczniowego był oficerem w wojsku austriackim. Pochodził z Hołoska pod Lwowem.
- Rotmistrz
Zdzisław
Tomasz
Błeszyński** Dowódca 3. Szwadronu Kawalerii Sieradzkiej. Później dowódca 4. Szwadronu w 1. Pułku Ułanów gen. E. Taczanowskiego. Był oficerem wojsk pruskich. Właściciel Żelisławia koło Błaszek. Za udział w powstaniu Rosjanie skonfiskowali jego majątek.
- Kpt. Ciagliński** Dowódca żandarmerii narodowej powiatu sieradzkiego. Dowódca 2., a później 3. Szwadronu Strzelców Konnych. Został ciężko ranny w bitwie pod Kruszyną. Zmarł w wyniku poniesionych ran.
- Makary
Drohomirecki** Makary Drohomirecki urodził się w 1840 roku na Ukrainie. Przez kolegów nazywany był kniazem. Był dowódcą oddziału powstańczego, który utworzył w lutym 1863 roku. Zginął 12 lutego 1863 roku podczas zaciętej walki z Rosjanami. Pochowany został we wspólnej mogile w lesie lipnieńskim.
- Mjr Adam Kober** Dowódca oddziałów piechoty i kosynierów. Poległ w powstaniu. Były oficer armii carskiej.

**Płk Franciszek
Kopernicki**

Szef sztabu oddziałów gen. Taczanowskiego. Naczelnik wojskowy powiatu piotrkowskiego, sieradzkiego i wieluńskiego. Od 7 września 1863 roku naczelnik wojskowy województwa kaliskiego. Urodził się w 1825 r. na Ukrainie. Od 1843 r. odbywał służbę w armii carskiej awansując kolejno do stopnia majora. Służył w Tule, Moskwie i Opatowie. Ożenił się z córką burmistrza Opatowa. Przewidując wybuch powstania styczniowego złożył dymisję i odszedł z armii carskiej w styczniu 1863 roku. Po powstaniu styczniowym wyjechał do Lipska, a później do Szwajcarii. W 1865 r. dzierżawił majątek na Mołdawii. W 1869 r. przeniósł się do Galicji. Umarł w 1892 r. w Stanisławowie.

**Aleksander
Lüttich**

Dowódca powstańczych oddziałów. Zastępca Józefa Oxińskiego w powiecie sieradzkim. Naczelnik wojskowy powiatu wieluńskiego. Urodził się w 1836 r. w Łęczycy. Był absolwentem szkoły wojskowej w Cuneo. Po powstaniu był weterynarzem. Zmarł w 1893 r.

Mjr Maliszewski

Dowódca oddziału powstańczego zmobilizowanego w Złoczewie. Później dowodził 2. Szwadronem Kawalerii w 2. Pułku Ułanów gen. Edmunda Taczanowskiego.

**Aleksander
Matuszewicz**

Dowódca oddziału powstańczego w powiecie konińskim. Dowódca jazdy w oddziałach gen. E. Taczanowskiego. Dowódca 1. Pułku Ułanów. Walczył m.in. pod Lutomińskiem i w rejonie wsi Starce.

Jan Maźniewski

Dowódca plutonu strzelców w oddziale Józefa Oxińskiego. Zginął w bitwie pod Koniecpolem 25 maja 1863 r.

**Kpt. Teodor
Mniewski**

Dowódca 1. Szwadronu Kawalerii w oddziale jazdy sieradzkiej Władysława Rembowskiego. Później dowodził 2. Szwadronem w 1. Pułku Ułanów gen. E. Taczanowskiego. 2. Szwadron szarżował na oddział rosyjski, który zapędził się za powstańcami Bąkowskiego do Sędziejowic. W boju tym Teodor Mniewski został ciężko ranny w wyniku czego amputowano mu rękę. Kpt. Teodor Mniewski pochodził z Wąglczewa koło Sieradza.

**Por. Paweł
Nowicki**

Dowódca oddziału powstańczego. Poległ w walce z Rosjanami pod Bartochowem 15 listopada 1863 r. Do powstania przybył z Księstwa Poznańskiego, gdzie był podoficerem w armii pruskiej.

- Por. Ludwik Edward Orłowski** Dowódca 2. Szwadronu Jazdy Sieradzkiej w oddziałach gen. E. Taczanowskiego. Zginął we wrześniu 1863 r. pod Byszewami.
- Mjr Józef Oxiński** Emisariusz powstańczy Centralnego Komitetu Narodowego na województwo kaliskie. Dowódca pierwszego oddziału powstańczego w Sieradzkim. Dowódca oddziałów powstańczych w powiecie piotrkowskim i wieluńskim. Organizator sił powstańczych w powiecie kaliskim i konińskim. Urodzony 19 marca 1840 r. w Płocku. Uczył się w Płocku, a później w Instytucie Agronomicznym w Marymoncie. Od 1860 roku działał w ruchu spiskowym. Był słuchaczem szkoły wojskowej w Genui i Cuneo. W sierpniu 1862 roku powrócił do kraju i został awansowany przez władze powstańcze na stopień oficerski. W czasie powstania styczniowego wykazał się dużymi zdolnościami organizacyjnymi i dowódczymi. Wiosną 1864 r. wykonywał zadania na terenie zaboru pruskiego. 23 kwietnia 1864 r. został aresztowany przez Prusaków i uwięziony w Kościanie. Po uwolnieniu przebywał na emigracji w Belgii i Francji. Osiadł w Galicji. Zmarł we Lwowie 13 listopada 1908 r. Został pochowany na wzgórzu powstańców 1831 i 1863 r. we Lwowie.
- Wincenty Pągowski** Syn nauczyciela z Księstwa Poznańskiego. Dowódca oddziału powstańczego. Poległ 16 listopada 1863 r. pod Wrzącą.
- Ppłk Pini (Schoenitz)** Naczelnik wojskowy powiatu piotrkowskiego, sieradzkiego i wieluńskiego. Szef sztabu brygady kawalerii gen. E. Taczanowskiego. W latach 1848–1849 walczył w polskich oddziałach powstańczych na Węgrzech. Po rozwiązaniu oddziałów gen. Taczanowskiego wyjechał za granicę.
- Rotmistrz Władysław Rembowski** Dowódca jazdy sieradzkiej. Właściciel Nowej Wsi koło Złoczewa.
- Mjr Robert Skowroński** Dowódca oddziału powstańczego. Walczył pod Dalikowem.
- Płk Kajetan Słupski** Dowódca 2. Pułku Ułanów. Kontuzjowany pod Starcami.
- Kpt. Konstanty Sokołowski** Dowódca oddziału powstańczego. Walczył pod Dalikowem.
- Kpt. Stanisław Szumlański** Dowódca oddziału powstańczego. Walczył pod Niewieszem. Jako dowódca kawalerii powstańczej walczył 10 września 1863 r. pod Dalikowem. Naczelnik wojskowy powiatu kaliskiego. Wcześniej był oficerem austriackim i angielskim. Uczestniczył w rewolucji węgierskiej.

**Gen. Edmund
Taczanowski**

Dowódca oddziałów powstańczych na Kujawach w kwietniu i maju 1863 roku. Od maja 1863 r. naczelnik powstania w Kaliskiem i Mazowieckiem. Dowodził dużymi oddziałami powstańczymi w Sieradzkim. Edmund Taczanowski urodził się 25.11. 1822 r. w Wierzynie koło Pleszewa. Ukończył szkołę artylerii, otrzymując stopień podporucznika. W 1849 r. uwięziony został przez Prusaków za udział w konspiracji. W 1849 r. walczył w oddziałach Garibaldiiego. Po zakończeniu udziału w powstaniu styczniowym wyjechał do Francji. W Turcji usiłował tworzyć polskie oddziały do walki o niepodległość Polski. W 1868 r. powrócił do Wielkopolski. Zmarł 14 października 1879 r. w Horyni.

Tyc (Tytz)

Dowódca oddziału żandarmerii w powiecie sieradzkim. Dowódca plutonu powstańczego.

Sylwetki dowódców
jednostek Wojska Polskiego
walczących we wrześniu
1939 r. na ziemi sieradzkiej

**Ppłk dypl.
Jan Zygmunt Emil
Berek**

D-ca 3. Pułku
Piechoty
Legionów 2. DP Leg.

Urodził się 19 sierpnia 1896 r. w Nowym Sączu. Był oficerem rezerwy piechoty austriackiej. Studiował medycynę w Krakowie. Od listopada 1918 r. służył w 5. Pułku Piechoty Legionów. Walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. W 1919 r. awansował na stopień majora. Był dowódcą batalionu w 83. Pułku Piechoty. W latach 1926–1929 pełnił funkcję kwartermistrza w 9. Pułku Piechoty. W 1931 r. ukończył Wyższą Szkołę Wojenną w Warszawie. W latach 1931–1934 był szefem sztabu 4. Dywizji Piechoty. Później był dowódcą batalionu strzeleckiego. W latach 1936–1939 pracował w sztabie głównym. W 1935 r. awansował na stopień podpułkownika. W lipcu 1939 roku objął dowodzenie 3. Pułkiem Piechoty Legionów w Jarosławiu. Pułk wchodził w skład 2. Dywizji Piechoty Legionów. Stacjonował w garnizonie Jarosław. Pułkownik Berek dowodził 3. Pułkiem w wojnie obronnej w 1939 r. Pułk prowadził działania wojenne między innymi w rejonie Ptaszkowic, Zyguntowa i Marzynka. Później walczył w obronie Modlina. Po jego kapitulacji trafił do niemieckiej niewoli. Po wyzwoleniu z obozu wstąpił do II Korpusu we Włoszech. Po wojnie zamieszkał w Londynie. W 1980 r. został powołany na ministra obrony narodowej w rządzie emigracyjnym. W roku 1983 otrzymał awans na stopień generała brygady. Umarł 18 czerwca 1986 r. w Londynie. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym i Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz czterokrotnie Krzyżem Walecznych.

**Gen. bryg.
Władysław
Bończa-Uzdowski**

D-ca 28. Dywizji
Piechoty.

Urodził się 23 sierpnia 1887 r. w Podborczach, powiat Chełm. W latach 1914–1917 był w Legionach Polskich. Uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Od 17 marca 1927 r. dowodził 28. Dywizją Piechoty. W kampanii wrześniowej walczył ze swoją dywizją w składzie Armii „Łódź”. W 1939 roku trafił do niemieckiej niewoli. Do końca wojny przebywał w oflagu VII A Murnau. Po wojnie wrócił do kraju. W latach 1927–1939 i 1946–1949 był prezesem PZPN. Zmarł w Warszawie 21 marca 1957 r. Był odznaczony między innymi Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari i czterokrotnie Krzyżem Walecznych.

**Mjr
Romuald
Borysowicz**

D-ca 3. batalionu
30. Pułku Strzelców
Kaniowskich.

Dowódca 3. Batalionu 30. Pułku Strzelców Kaniowskich. Dowodził batalionem na głównej linii obrony na Warcie. Batalion bronił odcinka od wsi Podłężyce do wsi Beleń i Beleń-Zagórze. Batalion krwawo okupił dwudniową obronę powierzonego odcinka. Zginęło 40% oficerów, a stany osobowe niektórych kompanii zmniejszyły się o połowę. Był odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari V klasy. Został zamordowany w Katynia w 1940 r. Pośmiertnie został mianowany na stopień podpułkownika.

**Mjr
Jan Bryda**

D-ca 1. batalionu
72. Pułku
Piechoty
im. płk Dionizego
Czachowskiego.

Urodzony 11 maja 1894 r. w Czerniejowie. Dowódca 1. Batalionu w 72. Pułku Piechoty im. Dionizego Czachowskiego. Walczył we wrześniu 1939 r. pod Wieluniem, Widawą, Konopnicą. W bitwie pod Chechłem batalion został rozbity, a mjr Bryda dostał się do niewoli. Został zamordowany w 1940 r. w Charkowie. Był odznaczony Krzyżem Orderu Wojennego Virtuti Militari V klasy. Pośmiertnie mianowany został na stopień podpułkownika.

**Gen. bryg.
Cehak Leopold**

D-ca 30. Poleskiej
Dywizji Piechoty.

Urodzony 29 października 1889 r. w Przemyślu. W I wojnie światowej oficer armii austriackiej. Walczył na froncie rumuńskim i włoskim. 2 listopada 1918 r. wstąpił do Wojska Polskiego. W 1936 r. został mianowany na stopień generała. Od 28 stycznia 1938 r. dowódca 30. Poleskiej Dywizji Piechoty w Kobryniu. We wrześniu 1939 r. dywizja weszła w skład GO „Piotrków” Armii „Łódź”. Prowadziła ciężkie walki graniczne w rejonie Działoszyna. Następnie dywizja prowadziła walki opóźniające. Od 13 do 29 września 1939 r. dywizja broniła twierdzy Modlin. Po kapitulacji twierdzy gen Cehak przebywał w niemieckiej niewoli. Umarł 8 maja 1946 r. w Nicei i tam został pochowany. Był odznaczony między innymi Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari i Krzyżem Walecznych.

**Ppłk
Karol
Chrobaczyński**
D-ca 72. Pułku
Piechoty
im. płk Dionizego
Czachowskiego
28. DP.

Urodzony 5 sierpnia 1895 r. Wstąpił do Wojska Polskiego w listopadzie 1918 r. Jako oficer brał udział w wojnie 1920 r. Za wykazane męstwo został odznaczony Krzyżem Orderu Wojennego *Virtuti Militari* kl. V. W 1938 r. objął dowództwo 72. Pułku Piechoty im. płk. Dionizego Czachowskiego w Radomiu. W 1939 r. pułk walczył w składzie 28 DP. Ppłk Karol Chrobaczyński dowodził pułkiem w walkach pod Wieluniem, Konopnicą i Widawą. Po krwawych walkach pod Chechłem pułk został rozbity. Jego niedobitki dołączyły do 28. DP pod Skierniewicami. 12 września 1939 r. pod Milanówkiem ppłk Chrobaczyński dostał się do niewoli niemieckiej. Po wyzwoleniu krótko przebywał w Wielkiej Brytanii skąd powrócił do kraju. Zmarł w Katowicach 15 maja 1974 r. Pochowany został na cmentarzu w Radomiu.

**Ppłk Antoni
Chruściel**
D-ca 82.
Syberyjskiego
Pułku Strzelców
im. Tadeusza
Kościuszki 30. PDP.

Urodzony 16 czerwca 1895 r. w Gniewczynie Łańcuckiej. W I wojnie światowej służył w Legione Wschodnim, a po jego rozwiązaniu jako oficer austriacki dowodził kompanią w pułku piechoty w Jarosławiu. Od grudnia 1918 r. służył w Wojsku Polskim na różnych szczeblach dowodzenia. W marcu 1938 r. objął dowództwo 82. Syberyjskiego Pułku Strzelców im. Tadeusza Kościuszki w Brześciu. Pułk wchodził w skład 30. Poleskiej Dywizji Piechoty. W 1939 r. brał udział w bitwie granicznej w rejonie Bobrownik. Następnie walczył na głównej linii obrony nad Widawką w rejonie Kołczygłowa i Rząśni. Od 7 do 13 września 82. Pułk wycofywał się za Wisłę w ciągłej walce, by wreszcie bronić twierdzy Modlin. Po kapitulacji twierdzy płk Chruściel trafił do niemieckiej niewoli. W październiku 1939 r. został zwolniony z obozu w Działdowie. Od czerwca 1940 r. działał w konspiracji. Kierował powstaniem warszawskim. Awansował na stopień generała. Po kapitulacji powstania trafił do niemieckiej niewoli. Po wyzwoleniu przebywał na emigracji. Zmarł 30 listopada 1960 r. w Waszyngtonie. Był odznaczony między innymi Krzyżem Kawalerskim, Złotym i Srebrnym Krzyżem Orderu Wojennego *Virtuti Militari* oraz czterokrotnie Krzyżem Walecznych.

Mjr**Jan Cichocki**

D-ca 3. batalionu
28. Pułku
Strzelców
Kaniowskich.

Urodzony 22 stycznia 1895 r. Dowódca 3. batalionu w 28. Pułku Strzelców Kaniowskich. Dowodził batalionem w walkach granicznych w rejonie Grabowa oraz na głównej linii obrony na Warcie w rejonie wsi Włyń. 25 września 1935 r. został ranny pod Krasnobrodem. Uniknął niewoli. W czasie okupacji działał w konspiracji pod pseudonimem „Kabat”. Był założycielem i szefem sztabu Okręgu Kraków ZWZ. W czasie wielkiej „wsypy” w Krakowie został aresztowany w kwietniu 1941 r.

Płk**Ludwik Czyżewski**

D-ca 2. Pułku
Piechoty
Legionów 2. DP Leg.

Urodzony 8 października 1892 r. w Wadolinie powiat Bohatyń. Studiował medycynę we Lwowie. W I wojnie światowej dowodził kompanią w armii austriackiej. Walczył na froncie rosyjskim i włoskim. W listopadzie 1918 r. wstąpił do Wojska Polskiego. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W styczniu 1936 r. objął dowództwo 2. Pułku Piechoty Legionów w Sandomierzu wchodzącego w skład 2. Dywizji Legionów. 2 września 1939 r. 2. Pułk został skierowany do GO „Piotrków”. 4 i 5 września pułk bohatercko bronił pozycji Borowa Góra. Do 28 września pułk walczył w obronie Modlina. 2. Pułk Piechoty Legionów został odznaczony Krzyżem Orderu Wojennego Virtuti Militari. W czasie okupacji płk Czyżewski działał w ZWZ i AK. W latach 1942–1943 był komendantem Okręgu Łódź AK, a w latach 1943–1944 komendantem Okręgu Lwów Wschód AK. Po wojnie mieszkał i pracował we Wrocławiu. 3 maja 1972 r. został awansowany na generała brygady. Zmarł 25 marca 1985 r. we Wrocławiu. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym i Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz dwukrotnie Krzyżem Walecznych.

**Gen. bryg.
Franciszek
Dindorf-Ankowicz**
D-ca
10. Dywizji Piechoty.

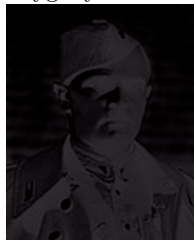
Urodzony 3 grudnia 1888 r. we Lwowie. Studiował na Politechnice Lwowskiej. W czasie I wojny światowej walczył w armii austriackiej na stanowisku dowódcy plutonu. Od marca 1915 r. do czerwca 1918 był w niewoli rosyjskiej. Na Syberii uczestniczył w formowaniu 5. Dywizji Strzelców Polskich, w której dowodził kompanią i batalionem. W lipcu 1920 r. powrócił do kraju i uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej, dowodząc 1. Syberyjskim Pułkiem Piechoty (przemianowany później na 82. PP). W październiku 1937 r. objął dowództwo 10. DP w Łodzi. W czasie walk we wrześniu 1939 r. dowodził 10. DP oraz GO „Sieradz”. Po kapitulacji jednostek polskich na Lubelszczyźnie dostał się do niemieckiej niewoli. Przebywał w Oflagu VIIA Murnau. Po wyzwoleniu osiedlił się w Londynie. Umarł 29 kwietnia 1963 r. w Londynie. Pochowany został na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach w Warszawie. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym i Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz czterokrotnie Krzyżem Walecznych.

**Płk
Edward
Dojan-Surówka**
D-ca 2. Dywizji
Piechoty Legionów.

Urodzony 27 grudnia 1894 r. w Wielopolu Skrzyńskim. W I wojnie światowej był oficerem 5. Pułku Piechoty Legionów. W 1917 r. wcielony został do armii austriackiej. W 1919 r. trafił do Dywizji Syberyjskiej. Po powrocie brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej, dowodząc pułkiem. Później dowodził różnymi jednostkami. W 1939 r. stał na czele 2. Dywizji Piechoty Legionów w Kielcach, z którą we wrześniu ruszył na wojnę. Oddziały dywizji walczyły pod Borową Górą, pod Strońskiem i Zapolicami. W walkach odwrotowych toczyły ciężkie boje pod Konstantynowem i Głownem. 8 września płk Dojan-Surówka opuścił swoją dywizję i udał się do Rumunii. Po wojnie przebywał w Wielkiej Brytanii. Umarł 6 listopada 1982 r. w Walii. Był odznaczony m.in. Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz czterokrotnie Krzyżem Walecznych.

**Płk dypl.
Julian Filipowicz**
D-ca Wołyńskiej
Brygady Kawalerii.

Urodzony w 1895 roku. We Lwowie ukończył szkołę średnią i Wyższe Kursy Weterynaryjne. W wieku 19 lat wstąpił do Legionów Polskich. W I wojnie światowej walczył w składzie 1. Pułku Ułanów. Po rozwiązaniu Legionów wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej. Od 1918 r. służył w 11. Pułku Ułanów. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W wojsku Polskim pełnił kolejne funkcje dowódcze. W maju 1939 r. objął dowodzenie Wołyńską Brygadą Kawalerii w Równem, z którą ruszył na wojnę. W ramach GO „Piotrków” Armii „Łódź” brygada toczyła krwawe boje w rejonie miejscowości Miedźno, Łobodno, Ostrowy. Później w odwrocie również toczyła wiele ciężkich walk z jednostkami niemieckimi. 9 września 1939 r. brygada przeszła na prawy brzeg Wisły i dalej walczyła na Lubelszczyźnie. Płk Filipowicz uniknął niewoli, pozostał w kraju i rozpoczął działalność konspiracyjną. Od 20 października 1939 r. do wiosny 1941 r. był komendantem Okręgu Kraków ZWZ, a później komendantem Obszaru Białystok ZWZ. W 1942 r. na wniosek gen. Roweckiego „Grota” został awansowany na stopień generała brygady. W latach 1943–1944 był inspektorem KG AK. Walczył w powstaniu warszawskim. Pod koniec wojny gen. Filipowicz zachorował na gruźlicę. Zmarł 14 sierpnia 1945 r. w Otwocku. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym i Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz czterokrotnie Krzyżem Walecznych.

**Płk dypl.
Władysław
Frączek**

D-ca 15. Pułku
Piechoty „Wilków”
28. Dywizji Piechoty.

Urodzony 27 grudnia 1895 r. w Stryszowie, powiat Sucha Beskidzka. W czasie I wojny światowej walczył w Legionach Polskich. W 1916 roku ukończył kurs oficerski i został chorążym piechoty. Po rozwiązaniu legionów został w czerwcu 1918 r. wcielony do armii austriackiej i skierowany na front włoski. Od 1 listopada brał udział w obronie Lwowa. Walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Do roku 1925 służył w 3. Pułku Piechoty Legionów w Jarosławiu. W 1927 r. ukończył Wyższą Szkołę Wojenną w Warszawie. Do 1935 r. pełnił funkcje sztabowe i dydaktyczne w szkolnictwie wojskowym. W latach 1935–1938 był dowódcą pułku KOP w Wołożynie. Od 22 czerwca 1938 r. dowodził 15. Pułkiem Piechoty „Wilków” w Dęblinie. Pułk wchodził w skład 28. Dywizji Piechoty. W marcu 1939 r. Władysław Frączek został mianowany pułkownikiem. Pod koniec sierpnia 15. Pułk został zmobilizowany i skierowany na pozycje obronne w rejonie Wielunia, gdzie 1 września rozpoczął walki. 3 września nad Wartą pod Rychłolicami płk Frączek został ciężko ranny. Trafił do szpitala w Łodzi, z którym później został ewakuowany do Wilna. Od początku 1940 r. organizował ZWZ na Wileńszczyźnie. W 1943 r. był szefem Wydziału Operacyjnego KG AK, następnie szefem sztabu Obszaru Warszawa AK. Walczył w powstaniu warszawskim. Po upadku powstania przebywał w niewoli niemieckiej. Po wyzwoleniu powrócił do kraju. Ciężko chorował na gruźlicę. Pracował w administracji. Zmarł 19 stycznia 1969 r. we Wrocławiu. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym i Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz sześciokrotnie Krzyżem Walecznych.

Mjr
Stanisław Gliński
 D-ca 21. Dywizjonu
 Pancernego
 Wołyńskiej
 Brygady Kawalerii.

Urodził się w Warszawie 10 marca 1900 roku. W 1915 r. został za działalność niepodległościową aresztowany, więziony i wywieziony przez władze carskie do Charkowa. Po zwolnieniu podjął tam naukę. W Charkowie był komendantem hufca w harcerstwie, a w 1917 r. komendantem placówki POW. W listopadzie 1918 r. rozbrajał Niemców w Warszawie. Od 1918 r. rozpoczął służbę w szeregach Wojska Polskiego. Walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Brał czynny udział w powstaniach śląskich. Za udział w nich był odznaczony i awansowany na stopień podporucznika. Służył kolejno w różnych jednostkach Wojska Polskiego, specjalizując się w broni pancernej. W sierpniu 1939 r. został wyznaczony na dowódcę zmobilizowanego w Łucku 21. Dywizjonu Pancernego przydzielonego do Wołyńskiej Brygady Kawalerii. 21 sierpnia dywizjon przybył w rejon działań. 1 września rozpoczął działania wojenne. Walczył pod Mokrą, nad Wartą i Widawką, w rejonie Wadlewa, Andrespola i Cyrusowej Woli. 10 września dywizjon dotarł do Warszawy i ruszył dalej w kierunku Łucka. Po wtargnięciu Armii Czerwonej do Polski mjr Gliński wyprowadził swój dywizjon do Rumunii, gdzie został internowany. Z Rumunii przedostał się do Francji i wstąpił do WP. W wojnie francusko-niemieckiej dowodził batalionem czołgów. W 1942 r. został skierowany na Bliski Wschód. Dowodził kolejno 1. Batalionem Czołgów, 4. Batalionem Czołgów i 4. Pułkiem Pancernym. W stopniu podpułkownika dowodził 1. Pułkiem Pancernym w walkach pod Monte Cassino. W walkach pod Ankoną został ciężko ranny. Przez dwa lata był leczony i przechodził skomplikowane operacje. W latach 1947–1949 uczył w Wyższej Szkole Wojennej w Szkocji. W 1964 r. wyjechał do Tasmanii. Po ciężkiej chorobie zmarł w Tasmanii 26 lutego 1994 r. Był odznaczony m.in. Krzyżem Srebrnym Orderu Wojskowego Virtuti Militari, Krzyżem Niepodległości z Mieczem oraz Krzyżem Walczących.

Płk dypl.

Jerzy Grobicki

D-ca Sieradzkiej
Brygady Obrony
Narodowej, D-ca Od-
działu Wydzielonego
Nr 2, D-ca Kresowej
Brygady Kawale-
rii (od 4.09.1939).

Urodzony 4 stycznia 1891 r. w majątku Piastów koło Grójca. Był żołnierzem Legii Cudzoziemskiej w latach 1906–1907. W 1908 r. walczył przeciwko Turkom w Macedonii jako partyzant. Ukończył Szkołę Oficerów Kawalerii w Wiener Neustadt. W armii austriackiej był dowódcą dywizjonu kawalerii a później szefem sztabu 6. Brygady Górskiej. Od 1918 r. pełnił różne funkcje dowódcze, sztabowe i naukowe w Wojsku Polskim. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W 1932 r. został przeniesiony w stan spoczynku. Do 1939 r. pełnił ważne funkcje państwowe. W maju 1939 r. został przyjęty do wojska jako oficer kontraktowy z zadaniem zorganizowania i dowodzenia Sieradzką Brygadą Obrony Narodowej. Od 1 września dowodził w walkach granicznych Oddziałem Wydzielonym Nr 2 wchodzącym w skład 10. DP. 4 września objął dowodzenie Kresową Brygadą Kawalerii. Od 27 września 1939 r. do 25 sierpnia 1941 r. przebywał w sowieckiej niewoli. W sierpniu 1941 r. został zastępcą dowódcy 5. Wileńskiej Dywizji Piechoty w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR. W 1942 r. wraz z Armią gen. Andersa ewakuował się na Środkowy Wschód. Do zakończenia wojny pełnił kolejno funkcje dowódcze i sztabowe w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Po wojnie przebywał na emigracji w Kanadzie. 19 marca 1965 r. został awansowany przez prezydenta RP Augusta Zaleskiego na stopień generała brygady. Zmarł 22 września 1972 r. w Toronto. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym i Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz czterokrotnie Krzyżem Walecznych.

**Ppłk mgr
Janusz Józef
Grzesło**

D-ca 13. Dywizjonu
Artylerii Konnej
Kresowej Brygady
Kawalerii.

Urodzony 13 marca 1896 r. Służył w 1. Pułku Artylerii Legionów Polskich. Po ukończeniu Szkoły Podchorążych Artylerii został w 1918 r. mianowany na stopień podporucznika. Walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. W stopniu kapitana dowodził baterią w 22. Pułku Artylerii Polowej w Przemyślu. Z Przemyśla został oddelegowany na studia w Uniwersytecie Warszawskim, gdzie uzyskał dyplom magistra. Po studiach służył w 26. Pułku Artylerii w Skierniewicach. W 1930 r. otrzymał awans na stopień majora. Od 1934 r. był zastępcą dowódcy 5. PAL we Lwowie. W 1937 r. został podpułkownikiem. W lipcu 1939 r. objął dowodzenie 13. Dywizjonem Artylerii Konnej w Brodach. Dywizjon wchodził w skład Kresowej Brygady Artylerii. Ppłk Grzesło dowodził dywizjonem w walkach nad Wartą i nad Nerem, pod Aleksandrowem, Skierniewicami i Mszczonowem. Po zakończeniu działań bojowych przebywał w niemieckiej niewoli. Po wojnie wrócił do kraju. Zmarł w 1948 r. w Warszawie. Był odznaczony m.in. Krzyżem Niepodległości i dwukrotnie Krzyżem Walecznych.

**Płk dypl.
Stefan
Hanka-Kulesza**

D-ca Kresowej Brygady
Kawalerii.

Urodzony 30 sierpnia 1892 r. w Holenderni. Gimnazjum ukończył w Płocku, a później uczył się w Szkole Mechaniczno-Technicznej w Warszawie. Studiował na politechnice w Gandawie. W I wojnie światowej walczył w 1. Pułku Ułanów Legionów Polskich. Od listopada 1918 r. służył w Wojsku Polskim. W wojnie polsko-bolszewickiej walczył na czele 201. Pułku Szwoleżerów. 17 sierpnia został ranny w bitwie warszawskiej. Później dowodził 3. Pułkiem Szwoleżerów Mazowieckich w Hrubieszowie i 17. Brygadą Kawalerii w Hrubieszowie. W 1939 r. dowodził Kresową Brygadą Kawalerii w Brodach. Do 4 września dowodził brygadą podczas działań w rejonie Warty i Sieradza. Od 4 września był zastępcą dowódcy brygady, a później dowódcą improwizowanej grupy „Dębno”. Po zakończeniu działań wojennych we wrześniu 1939 r. przebywał w niewoli niemieckiej w Oflagu Murnau. Zmarł w 1964 r. w Londynie. Był odznaczony między innymi Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz trzykrotnie Krzyżem Walecznych.

**Mjr
Stanisław
Jaszczuk**

D-ca 2. Batalionu 72. Pułku Piechoty im. płk Dionizego Czachowskiego.

Mjr Stanisław Jaszczuk służył w 72. Pułku Piechoty w Radomiu. 3 września batalion przez niego dowodzony bronił przeprawy na Warcie pod Konopnicą. Wieczorem żołnierze batalionu zostali zaatakowani przez oddziały niemieckie 1. Dywizji Lekkiej. W walce zginął mjr Jaszczuk oraz 55 jego żołnierzy. Wszyscy zostali pochowani na cmentarzu wojennym w Konopnicy. Mjr Stanisław Jaszczuk został odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari.

**Mjr
Bronisław
Kamiński**

D-ca 1. Batalionu 30. Pułku Strzelców Kaniowskich.

Urodzony 3 września 1895 r. Od 1918 r. służył w Wojsku Polskim. Walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Do 1926 r. służył w 84. Pułku Piechoty. W latach 1926–1931 pracował w Departamencie Piechoty Ministerstwa Spraw Wojskowych w Warszawie. Od 1931 r. dowodził 2. Batalionem 30. Pułku Strzelców Kaniowskich w Warszawie. W latach 1933–1937 pełnił obowiązki kwatermistrza tego pułku. W 1937 r. objął dowodzenie 1. Batalionem 30. PSK. Brał udział w obronie linii Warty pod Beleniem. Od 4 do 6 września zastępował kontuzjowanego dowódcę pułku. Dowodził batalionem w walkach odwrotowych. 14 września dotarł do Warszawy. Poległ 21 września 1939 r. w m. Placówka koło Warszawy wraz z sześciuset żołnierzami swojego batalionu. Był odznaczony między innymi Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz Krzyżem Walecznych.

**Ppłk
Jan Olimpiusz
Kamiński**

D-ca 2. Dywizjonu
Artylerii Konnej
Kresowej Bry-
gady Kawalerii.

Urodzony 17 grudnia 1893 r. w Ciechanowie. Po skończeniu gimnazjum rozpoczął w 1913 r. studia na Wydziale Medycznym Uniwersytetu Warszawskiego. W 1915 r. został wcielony do armii rosyjskiej. W roku 1917 wstąpił do I Korpusu Polskiego gen. Dowbor-Muśnickiego, gdzie służył w artylerii w stopniu ogniomistrza. Od 1918 r. był w Wojsku Polskim. W stopniu podporucznika artylerii walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. W następnych latach służył w kolejnych jednostkach WP. W 1936 r. otrzymał awans na stopień podpułkownika. W 1938 r. został wyznaczony na stanowisko dowódcy 2. Dywizjonu Artylerii Konnej w Dubnej. W 1939 r. dowodził dywizjonem w składzie Wołyńskiej Brygady Kawalerii. Brał udział w bitwie pod Mokrą i Cyrusową Wolą. W odwrocie przebił się do Modlina. Stamtąd, razem z brygadą, ruszył na Lubelszczyznę. 27 Września pod Przemysłem dostał się do niewoli niemieckiej. W październiku uciekł z niewoli i przez Węgry dotarł do Francji, gdzie walczył w składzie 4. Pułku Artylerii 4 DP. Po klęsce Francji ewakuował się do Wielkiej Brytanii. Dostał przydział do 4. Kadrowej Brygady Strzelców. Następnie służył w 1. Samodzielnej Brygadzie Spadochronowej. W 1943 r. został awansowany na stopień pułkownika i wyznaczony na zastępcę dowódcy 1 SBS. W październiku 1944 r. uczestniczył w operacji „Market-Garden”. Walczył pod Arnhem. W 1946 r. powrócił do Polski i pracował na różnych szczeblach administracji państwowej i gospodarczej. Zmarł 14 kwietnia 1986 r. Został pochowany w Warszawie na cmentarzu na Powązkach. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym i Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz Krzyżem Walecznych.

**Mjr
Jerzy Karczewski**
D-ca 2. Batalionu 28.
Pułku Strzelców Ka-
niowskich 10 DP.

Dowodził 2. Batalionem 28. PSK. Brał udział w walkach granicznych w rejonie Ostrzeszowa i Grabowa. Po wycofaniu się nad Wartę 2. Batalion obsadzał kluczową pozycję obrony 28. PSK. Odcinek obrony batalionu biegł po obu stronach drogi prowadzącej z Warty do Łodzi, przez Włyń, Dzierżaznę i Glinno. Główny atak niemiecki skierowany był na stanowiska 2. Batalionu. Do wieczora 5 września żołnierze majora Karczewskiego toczyli krwawy bój z przeciwnikiem. Poległo wielu żołnierzy. Pochowani zostali na cmentarzu w Glinnie.

Ppłk**Feliks Kopeć**

D-ca 1. Pułku Kawalerii Korpusu Ochrony Pogranicza.

Urodzony 16 września 1894 r. Podczas wojny polsko-bolszewickiej walczył w stopniu porucznika w 1. Pułku Ułanów Krechowickich. Później służył w 25. Pułku Ułanów. Do marca 1939 r. był inspektorem Północnej Grupy Szwadronów Kawalerii KOP. Od kwietnia 1939 r. objął dowodzenie sformowanym 1. Pułkiem Kawalerii KOP i podporządkowany pod DOK IV Łódź. Po wybuchu wojny podlegał dowódcy Armii „Łódź”. Do 4 września pułk brał udział w opóźniających walkach obronnych w Oddziałach Wydzielonych płk Zientarskiego i płk Grobickiego. Po wycofaniu OW przydzielony został do Kresowej Brygady Kawalerii. 4 i 5 września pułk prowadził ciężkie walki w rejonie Belenia i Strońska. Po przełamaniu obrony nad Wartą wycofał się na zachód, prowadząc ciągłe walki. Ppłk Kopeć walczył ze swymi ułanami w Grupie Kawalerii gen. Andersa, a później w Grupie „Chełm” płk. Płonki. Ostatnia walka kawalerzystów 1. Pułku odbyła się 29 września pod Dzwolą. 2 października zgrupowanie płk. Płonki złożyło broń. Ppłk Feliks Kopeć trafił do sowieckiej niewoli. Przebywał w obozie w Starobielsku. Został zamordowany w 1940 r. w Charkowie. Pośmiertnie awansowany został na stopień pułkownika. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym i Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari.

Ppłk
Andrzej Kuczek
D-ca 12. Pułku Ułanów Podolskich.

Urodzony 25 listopada w Kokowie koło Wieliczki. Ukończył Seminarium Nauczycielskie w Krakowie. Służył w Legionach Polskich. W 1918 r. wstąpił do WP. Razem z 9. Pułkiem Ułanów walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Po wojnie dalej służył w 9. Pułku, kolejno awansując do stopnia majora. W latach 1927–1929 był kwatermistrzem tego pułku. W latach 1929–1930 służył w KOP. 1 stycznia 1931 wrócił do 9. Pułku Ułanów na stanowisko zastępcy dowódcy pułku. W styczniu 1932 r. otrzymał stopień podpułkownika. Ukończył kurs dowódców pułków. W 1936 r. objął dowodzenie 12. Pułkiem Ułanów Małopolskich w Białokrynicy pod Krzemieńcem. Był to pułk Kresowej Brygady Kawalerii. Po mobilizacji w 1939 r. pułk został podporządkowany Wołyńskiej Brygadzie Kawalerii. Ppłk Kuczek dowodził pułkiem w walkach pod Mokrą, pod Cyrusową Wolą i w walkach odwrotowych w kierunku na Warszawę. Podczas walk GO Kawalerii gen. Andersa pod Mińskiem Mazowieckim dowodził 12. i 21. Pułkiem Ułanów. Pułk uległ rozproszeniu. Z pozostałością pułku wycofywał się w kierunku południowym. 29 września walczył pod Dzwolą z Niemcami, a później z Rosjanami. 2 października dostał się do rosyjskiej niewoli. Przebywał w obozie jeńnickim w Starobielsku. Został zamordowany w Charkowie w 1940 r. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym i Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz dwukrotnie Krzyżem Walecznych.

**Płk dypl.
Andrzej Paweł
Kunachowicz**

D-ca 20. Pułku Ułanów im. Króla Jana III Sobieskiego.

Urodzony 16 czerwca w Radoczy pow. Wadowice. Służył w Legionach Polskich. W listopadzie 1918 r. wstąpił do WP. Wraz z 2. Pułkiem Szwoleżerów brał udział w przejmowaniu Pomorza. Uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. W 1925 r. został mianowany majorem i wyznaczony na zastępcę dowódcy 8. Pułku Strzelców Konnych w Chełmnie. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną w Warszawie. W 1930 r. został awansowany na stopień podpułkownika. W latach 1932–1935 dowodził 14. Pułkiem Ułanów Jazłowieckich we Lwowie. W 1935 r. objął dowodzenie 20. Pułkiem Ułanów w Rzeszowie. W 1937 r. awansował na stopień pułkownika. We wrześniu 1939 r. walczył w składzie Kresowej Brygady Kawalerii. 11 września po przegranej bitwie pod Psarami pułk przestał istnieć. Płk Kunachowicz został ciężko ranny. Trafił do niemieckiej niewoli. Do końca wojny przebywał w Oflagu IIC w Woldenbergu. Po wojnie wrócił do kraju. Mieszkał w Krakowie. Zmarł 8 listopada 1980 r. Został pochowany w Krakowie na cmentarzu Rakowieckim. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz trzykrotnie Krzyżem Walecznych.

Ppłk
Wincenty Kurek
D-ca 28. Pułku
Strzelców Kaniow-
skich.

Urodzony 4 stycznia 1895 r. w Budach Łańcuckich pow. Łańcut. Po ukończeniu gimnazjum w Jarosławiu w 1914 r. został wcielony do armii austriackiej i skierowany na front wschodni. W czasie walk dostał się do niewoli, w której przebywał 2 lata. W 1918 r. zgłosił się w Jarosławiu do WP. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W 1922 r. otrzymał stopień kapitana. Do 1939 r. był zastępcą dowódcy 30 PSK w Warszawie. W 1939 r. został dowódcą 28. Pułku Strzelców Kaniowskich w Łodzi, z którym ruszył na front. Brał udział w walkach granicznych w składzie OW Nr 1 płk Zientarskiego. 4 i 5 września bronił głównej linii obrony na Warcie na odcinku Grądy–Glinno. Ppłk Kurek został tam ranny. Mimo to dowodził dalej. Po wycofaniu pułku prowadził działania opóźniające w kierunku Lućmierz–Głowno. Następnie pomaszerował z pułkiem w kierunku na Warszawę, Otwock i dalej na południowy wschód. Od 22 do 26 września pułk toczył walki w rejonie Krynicy, Dąbrowy, Sumina i Krasnobrodu. Po kapitulacji walczących jednostek ppłk Kurek dostał się do niewoli niemieckiej. Po ucieczce z niewoli przedostał się przez Węgry do Francji, gdzie podjął dalszą walkę. W 2 Korpusie Polskim gen. Andersa został dowódcą 5 Wileńskiej Brygady Piechoty. Dowodził nią w walkach pod Monte Cassino. Zginął 17 maja 1944 r. pod górą S. Angelo. Został pochowany na Polskim Cmentarzu Wojennym na Monte Cassino. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym i Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari.

**Ppłk
Bronisław
Laliczyński**

D-ca 4. Pułku Piechoty Legionów.

Urodzony 14 marca 1897 r. w Kąkolnikach, pow. Rohatyn, woj. Stanisławów. Przed ukończeniem gimnazjum wstąpił do Legionów polskich. Po kryzysie przysięgowym został wcielony do armii austriackiej na stanowisko dowódcy plutonu. W listopadzie 1918 r. wstąpił do 1. Lubelskiego Pułku Piechoty. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Na początku 1921 r. był dowódcą obozu jenieckiego w Biedrusku. Później był kolejno dowódcą batalionu, okręgowym inspektorem obozu jeńców i internowanych w Lublinie oraz zastępcą komendanta m. Lublin. Po ukończeniu kursu oficerów sztabowych w Centralnej Szkole Strzelniczej w Toruniu został dowódcą batalionu w 9. Pułku Piechoty Legionów Zamościu. Kolejnym stanowiskiem była funkcja wykładowcy i dyrektora nauk w CSS w Toruniu. W 1930 r. został komendantem Centralnej Szkoły Podoficerskiej KOP w Osowcu. W 1932 r. awansował na stopień podpułkownika. Po ukończeniu kursu dowódców pułków został w 1934 r. wyznaczony na stanowisko zastępcy dowódcy 58. Pułku Piechoty w Poznaniu. W 1937 r. przeniesiony został na zastępcę dowódcy 72 PP w Radomiu. 19 lutego 1938r. objął dowodzenie 28. Pułkiem Strzelców Kaniowskich. 20 marca 1939 r. został przeniesiony na dowódcę 4. Pułku Piechoty Legionów w Kielcach, którym dowodził w kampanii wrześniowej. Pułk wchodził w skład 2. Dywizji Piechoty Legionów. Uczestniczył w walkach z Niemcami od Warty do Modlina. Od 14 do 29 września walczył w obronie Modlina. Po kapitulacji przebywał w niewoli niemieckiej. Po wyzwoleniu wyjechał do Włoch i wstąpił do 2 Korpusu Polskiego gen. Andersa na stanowisko zastępcy dowódcy 1. Brygady Strzelców Karpackich. Po demobilizacji w 1946 r. zamieszkał w Londynie. Został awansowany przez gen. Andersa na stopień pułkownika. Zmarł 18 lutego 1966 r. w Londynie. Zgodnie z ostatnią wolą jego prochy zostały przewiezione do Polski i złożone wśród poległych żołnierzy 4. Pułku Piechoty Legionów na cmentarzu w Strońsku. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym i Srebrnym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz trzykrotnie Krzyżem Walecznych.

**Płk dypl.
Stefan Adolf
Mossor**

D-ca 6. Pułku Strzelców Konnych im. Hetmana Wielkiego Koronnego Stanisława Żółkiewskiego.

Urodzony 23 października 1896 r. w Krakowie. Gimnazjum ukończył w Jarosławiu. Po wybuchu I wojny światowej wstąpił do 6. Pułku Piechoty Legionów Polskich. Po rozwiązaniu Legionów został wcielony do armii austriackiej. W 1918 r. rozpoczął służbę jako podporucznik kawalerii w 6. Pułku Ułanów WP. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W grudniu 1920 r. odszedł do rezerwy i rozpoczął studia na Wydziale Leśnym Politechniki Lwowskiej. W 1922 r. wrócił do wojska i w stopniu rotmistrza służył w 3. Pułku Szwoleżerów. W latach 1927–1930 studiował na uczelniach wojskowych w Warszawie i w Paryżu. W latach 1932–1933 był kierownikiem katedry ogólnej w Wyższej Szkole Wojennej w Warszawie. W 1933 r. w stopniu podpułkownika objął stanowisko zastępcy dowódcy 10. Pułku Strzelców Konnych w Łańcucie. W 1937 r. wrócił do pracy w Wyższej Szkole Wojennej w Warszawie. W 1937 r. był I oficerem sztabu przy gen. Kutrzebie. Był współautorem studium planu strategicznego Polski na wypadek wojny z Niemcami. Był zwolennikiem sojuszu wojennego z ZSRR. W marcu 1939 r. został szefem sztabu Armii „Poznań”, a w maju tego roku dowódcą 6. Pułku Strzelców Konnych im. Hetmana Wielkiego Koronnego Stanisława Żółkiewskiego w Żółkwi, którym dowodził w kampanii wrześniowej. Pułk wchodził w skład Kresowej Brygady Kawalerii. Nocą z 4 na 5 września 1939 r. pułk obsadził wschodni brzeg Warty w rejonie Popowa. Od rana prowadził zażarte walki z Niemcami ponosząc ciężkie straty. Od 9 września toczył ciężkie walki odwrotowe. 11 września resztki pułku zostały otoczone przez Niemców w lasach pod Osuchowem i skapitulowały. Płk Mossor dostał się do niemieckiej niewoli. Po wyzwoleniu powrócił do polski i w 1945 r. wstąpił do WP. Awansował do stopnia generała brygady. Był zastępcą szefa oddziału I Sztabu Generalnego, szefem gabinetu ministra obrony narodowej, zastępcą szefa Sztabu Generalnego. W sierpniu 1947 r. został mianowany generałem dywizji. Jako dowódca GO „Wisła” prowadził akcję likwidacji antypolskiego podziemia ukraińskiego. W latach 1948–49 był dowódcą Okręgu Wojskowego Nr 5 w Krakowie. W grudniu 1949 r. został szefem biura studiów i doświadczeń wojennych w MON. W maju 1950 r. został aresztowany pod zarzutem antypaństwowego spisku w wojsku. Był brutalnie przesłuchiwany. Został skazany na dożywotnie więzienie, utratę praw publicznych i obywatelskich na 5 lat i przepadek całego mienia na rzecz skarbu państwa.

W czerwcu 1956 r. został zwolniony i zrehabilitowany. W listopadzie tegoż roku powrócił do wojska na swoje ostatnie stanowisko. Zmarł 22 września 1957 r. w Warszawie. Został pochowany na Powązkach. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz trzykrotnie Krzyżem Walecznych.

Mjr

Jan Kazimierz

Motz

D-ca szwadronu 28

DP.

Urodzony 26 grudnia 1899 r. Od lipca 1918 r. w stopniu kaprała służył w 1. Pułku Szwoleżerów. Brał udział w wojnie polsko- bolszewickiej. Ukończył wojenny kurs podchorążych jazdy. Do 1939 r. dowodził 3. szwadronem w 1. Pułku Szwoleżerów w Warszawie. Po mobilizacji objął stanowisko zmobilizowanego Szwadronu Kawalerii Dywizyjnej 28. DP. 5 września 1939 roku zginął w walkach z Niemcami w Zmysłonej pod Zapolicami. Został pochowany na cmentarzu w Strońsku. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz Krzyżem Walecznych

Ppłk
Józef Jerzy
Mularczyk

D-ca 2. Pułku
Strzelców Konnych.

Urodził się 17 marca 1893 r. Od 1914 r. służył w Legionach Polskich. Ukończył szkołę oficerską. Od listopada 1918 roku rozpoczął w stopniu podporucznika służbę w Wojsku Polskim. W szeregach 1. Pułku Strzelców Konnych brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Po wojnie dowodził plutonem w 1. PSK stacjonującym w Ostrowi Mazowieckiej, przeniesionym później do Garwolina. Stopień rotmistrza otrzymał w 1922 r., a majora w 1927 r. W 1. PSK pełnił również funkcję kwatermistrza. W 1936 r. został awansowany na stopień podpułkownika. W latach 1937–1939 był komendantem Szkoły Podchorążych Kawalerii w Grudziądzu. Od 29 lipca do 16 sierpnia 1939 r. dowodził 1. Pułkiem Strzelców Konnych w Garwolinie. W dniu 22 sierpnia 1939 r. objął dowodzenie 2. Pułkiem Strzelców Konnych w Hrubieszowie wchodzącym w skład Wołyńskiej Brygady Kawalerii. Działania wojenne pułk rozpoczął już 1 września 1939 r., walcząc po Mokrą. W nocy z 3 na 4 września przeprowadził skuteczny atak na Niemców okupujących Kamieńsk. Od 7 września pułk prowadził walki odwrotowe, wycofując się w kierunku południowej Lubelszczyzny. 21 i 22 września brał udział w walkach w powiecie zamojskim. 23 września pułk został zaskoczony i rozbity przez niemieckie jednostki pancerne we wsi Dominikanów. W czasie okupacji ppłk Mularczyk działał w konspiracji w Kieleckiem. Od maja 1942 r. do stycznia 1945 r. był komendantem Inspektoratu Rejonowego AK w Kielcach. Po wojnie mieszkał w Warszawie. Umarł 26 kwietnia 1968 r. w Warszawie. Został pochowany na cmentarzu na Powązkach. Był odznaczony m.in. Krzyżem srebrnym Orderu Wojennego *Virtuti Militari* oraz trzykrotnie Krzyżem *Walecznych*.

Mjr
Władysław
Musielski

D-ca 3. Batalionu 72.
Pułku Piechoty im.
ppłk. Dionizego Czacho-
wskiego.

Urodzony 27 czerwca 1898 r. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. W stopniu porucznika służył do 1926 r. w 71. Pułku Piechoty w Zambrowie. Od 1926 r. pełnił służbę w 72. Pułku Piechoty w Radomiu. W 1930 r. awansował na stopień kapitana. Po ukończeniu kursu w Centrum Wyszukolenia Piechoty w Rembertowie uzyskał awans na stopień majora. W marcu 1937 r. został dowódcą 3. Batalionu 72. PP. Tym batalionem dowodził w kampanii wrześniowej. Po bitwie pod Chechłem 7 września 1939 r. dostał się do niewoli niemieckiej. Przebywał w Oflagu VIIA Murnau. Był odznaczony m.in. Krzyżem *Złotym Orderu Wojennego Virtuti Militari* oraz dwukrotnie Krzyżem *Walecznych*.

Płk dypl.

**Adam Tadeusz
Nadachowski**

D-ca 83. Pułku
Strzelców Poleskich
im. Romualda Trau-
gutta.

Urodzony 20 października 1894 r. w Małopolsce. Po uzyskaniu matury studiował medycynę. Ukończył szkołę oficerską i był oficerem rezerwy w armii austriackiej. Został do niej wcielony po wybuchu I wojny światowej. Służył również w Legionach Polskich. W czasie wojny dostał się do rosyjskiej niewoli. Od 1917 r. służył w polskich jednostkach na Syberii. Przez Murmańsk dostał się do Francji i tam wstąpił do Armii gen. Hallera. W wojnie polsko-bolszewickiej walczył w szeregach 49. Pułku Piechoty. Po wojnie pułk stacjonował w Kołomyi. Kapitan Nadachowski dowodził 1. Batalionem tego pułku. Po ukończeniu Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie uzyskał awans na stopień majora. Przez pewien czas był jej wykładowcą. W 1931 r. został awansowany do stopnia podpułkownika. Od 1932 r. pełnił obowiązki zastępcy dowódcy 68. Pułku Piechoty we Wrześni. Następnie objął dowodzenie 83. Pułkiem Strzelców Poleskich w Kobryniu. W 1938 r. awansował na stopień pułkownika. 1 września 1939 r. dowodził 83. Pułkiem w walkach pod Działoszynem. 4 i 5 września pułk bronił pozycji na Widawce pod Szczercowem. Później wycofywał się prowadząc walki odwrotowe. Płk Nadachowski zginął 9 września w bitwie pod Przyłękiem. Został pochowany na cmentarzu w Skierniewicach. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym i Srebrnym Orderu Wojennego *Virtuti Militari* oraz trzykrotnie Krzyżem Walecznych.

Mjr

Karol Olma

D-ca 1. Batalionu
4. Pułku Piechoty
Legionów.

Urodzony 19 marca 1899 r. We wrześniu 1939 r. dowodził 1. Batalionem 4. Pułku Piechoty Legionów. 5 września o godz. 11.30 poprowadził batalion do kontrataku na oddziały niemieckie, które przełamały obronę na Warcie pod Beleniem i Strońskiem. Nacierał na południe od Zapolic. 1. Batalion dostał się pod silny ogień flankowy niemieckich karabinów maszynowych znad Warty. Żołnierze polscy zalegli na wzgórzu pod Strońskiem. Wielu z nich zginęło. Mjr Karol Olma został ciężko ranny. Był odznaczony Krzyżem Złotym Orderu Wojennego *Virtuti Militari*.

Ppłk dypl.

Józef Pętkowski

D-ca 19. Pułku Ułanów Wołyńskich.

Urodzony 28 listopada 1894 r. Po ukończeniu gimnazjum studiował na uniwersytecie w Belgii. W czasie I wojny światowej służył w 1. Pułku Kawalerii Legionów Polskich. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Ukończył Wyższą Szkołę Wojskową w Warszawie. W 1933 r. otrzymał stopień podpułkownika. Do 1936 r. pełnił wiele funkcji dowódczych i sztabowych. W 1936 r. objął stanowisko zastępcy dowódcy 8. Pułku Ułanów w Krakowie. W 1938 r. wyznaczony został na dowódcę 19. Pułku Ułanów Wołyńskich w Ostrogu Wołyńskim. 19. Pułkiem dowodził w 1939 r. w walkach pod Mokrą, pod Ostrowami, pod Cyrusową Wolą oraz pod Mińskiem Mazowieckim. Po rozwiązaniu pułku dostał się do sowieckiej niewoli. Został zamordowany w Charkowie w 1940 r. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz dwukrotnie Krzyżem Walecznych.

Płk dypl.

Władysław

Płonka

D-ca 22. Pułku Ułanów Podkarpackich.

Urodzony 31 stycznia 1895 r. w Jodłowniku w powiecie limanowskim. Od sierpnia 1914 r. służył w Legionach Polskich. W listopada 1918 r. rozpoczął służbę jako oficer Wojska Polskiego. Walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Do 1929 r. służył w 9. Pułku Ułanów. W 1931 r. ukończył Wyższą Szkołę Wojskową w Warszawie. W 1933 r. został mianowany na stopień podpułkownika. Był dyrektorem nauk w Centrum Wyszkożenia Kawalerii w Grudziądzu. W 1937 r. został wyznaczony na dowódcę 22. Pułku Ułanów Podkarpackich w Brodach. 19 marca 1939 r. otrzymał stopień pułkownika. Pułkiem tym dowodził we wrześniu 1939 r. Walczył między innymi nad Wartą, w rejonie Skierniewic i na Lubelszczyźnie. 2 października dostał się do sowieckiej niewoli. Został zamordowany w Charkowie w 1940 r. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz trzykrotnie Krzyżem Walecznych. W 2007 r. został pośmiertnie mianowany generałem brygady.

**Gen. dyw.
Juliusz Rómmel**
D-ca Armii „Łódź”.

Urodzony 3 marca 1881 r. w Grodnie. Od 1903 r. był porucznikiem w armii rosyjskiej. W I wojnie światowej walczył na czele brygady artylerii. Od 1917 r. służył w polskich oddziałach. Od 1918 r. rozpoczął służbę w Wojsku Polskim. W wojnie polsko-bolszewickiej dowodził 1. Dywizją Piechoty Legionów, a później 1. Dywizją Jazdy. W 1919 r. został generałem brygady. W latach 1921–1924 pełnił funkcję inspektora jazdy 1. Armii w Wilnie. Od 1924 r. dowodził 1. Dywizją Kawalerii w Białymstoku. W 1928 r. otrzymał awans na generała dywizji. Rok później wyznaczony został na inspektora armii. 23 marca 1939 r. został wyznaczony na dowódcę Armii „Łódź”. W czasie kampanii wrześniowej dowodził Armią „Łódź” do 7 września. 8 września wyjechał do Warszawy. Brał udział w jej obronie. Po kapitulacji Warszawy trafił do niemieckiej niewoli. Przebywał w obozie jenieckim VIIIA Murnau. Po wojnie mieszkał w Warszawie. Umarł 3 września 1967 r. Został pochowany na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. Był odznaczony m.in. Krzyżem Komandorskim, Złotym i Srebrnym Orderu Wojennego *Virtuti Militari* oraz czterokrotnie Krzyżem Walecznych.

**Por.
Rzepka Stanisław**
D-ca 4. Kompanii 2.
Batalionu 72 Pułku
Piechoty.

Urodzony 10 stycznia 1907 r. Po skończonym gimnazjum odbył przeszkolenie unitarne w Szkole Podchorążych Piechoty w Różanie. W 1930 r. ukończył Szkołę Podchorążych Piechoty w Ostrowi Mazowieckiej- Komorowie. Po ukończeniu szkoły otrzymał stopień podporucznika i został skierowany do służby w 72. Pułku Piechoty im. płk. Dionizego Czachowskiego w Radomiu na stanowisko dowódcy plutonu. W 1933 r. został awansowany na stopień porucznika. W 1937 r. objął dowodzenie 4. Kompanią w 2. Batalionie. Na czele tej kompanii ruszył na front. Po śmierci dowódcy batalionu pod Konopnicą przejął dowodzenie 2. Batalionem. W ciężkich walkach pod Chechłem wykaz się dużymi zdolnościami dowódczymi i opanowaniem. W sytuacji krytycznej zebrał niedobitki 72. Pułku w sile 150 żołnierzy i przebił się przez niemieckie okrażenie. Zginął 12 września 1939 r. w Brwinowie, prowadząc żołnierzy 72. Pułku na pomoc Warszawie. Pochowany został na cmentarzu w Brwinowie. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym Orderu Wojennego *Virtuti Militari*.

**Mjr
Ludwik Napoleon
Siemiński**

D-ca 10. Batalionu
Saperów 10 DP.

Urodzony 31 stycznia 1897 r. w Krakowie. W czasie I wojny światowej wcielony został do armii austriackiej. W 1918 r. wstąpił do Wojska Polskiego. Po ukończeniu szkoły oficerskiej mianowany został na stopień podporucznika. Od 1920 r. pełnił służbę w 3. Pułku Kolejowym w Poznaniu. W 1923 r. został przeniesiony do Krakowa. W latach 1927–1929 służył w Dywizjonie Pociągów Pancernych w Jabłonie. Od 1929 r. był instruktorem i wykładowcą w Centrum Szkolenia Saperów w Modlinie. Po awansie na stopień kapitana został skierowany do 2. Batalionu Saperów w Modlinie. W stopniu majora objął stanowisko dowódcy samodzielnego Ośrodka Spersko-Pionierskiego w Sieradzu 10. Dywizji Piechoty. Na bazie ośrodka zmobilizował 10. Batalion Saperów, który wszedł w skład 10 DP. Został jego dowódcą. Dowodził nim w kampanii wrześniowej. W walkach nad Wartą został ranny. Razem z innymi oddziałami wycofywał się na wschód. Dostał się niewoli sowieckiej. Został zamordowany w 1940 r. w Katyniu.

**Kpt.
Konstanty
Supiński**

D-ca 2. Batalionu 30.
Pułku Strzelców Ka-
niowskich.

Urodzony 10 lipca 1898 r. Ukończył kurs podchorążych piechoty. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej w szeregach 33. Pułku Piechoty. Do 1927 r. służył w 30. Pułku Strzelców Kaniowskich w Warszawie. W latach 1927–1932 pracował w Centralnej Szkole Strzelniczej Toruniu. W 1928 r. został awansowany na stopień kapitana. W 1932 wrócił do 30. Pułku na stanowisko dowódcy kompanii. W marcu 1939 r. objął dowodzenie 2. Batalionem. Walczył w rejonie Sieradza. Batalion bronił odcinka na linii Warty pomiędzy wioskami Pstrokonie i Strońsko. Z częścią batalionu kapitan Supiński przebił się do Warszawy i brał udział w jej obronie. Po kapitulacji stolicy dostał się do niewoli niemieckiej. Był odznaczony m.in. Krzyżem Walecznych.

**Ppłk
Kazimierz Suski
de Rostwo**

D-ca 21. Pułku Ułanów Nadwiślańskich.

Urodzony 23 września 1891 r. w Karpowce w Małopolsce Wschodniej. W 1909 r. ukończył gimnazjum w Krakowie, a w 1914 r. Akademię Rolniczą w Taborze w Czechach. Ukończył również oficerską szkołę kawalerii. Po wybuchu I wojny światowej został wcielony do armii Austriackiej. W 1918 roku wstąpił do Wojska Polskiego. Jako dowódca szwadronu w 26. Pułku Ułanów brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Po wojnie służył między innymi w 6. Samodzielnej Brygadzie Kawalerii, w 6. Pułku Ułanów w Stanisławowie, w 6. Pułku Strzelców Konnych w Żółkwi oraz w Szkole dla Podoficerów Zawodowych w Jaworowie. W latach 1936–1939 był zastępcą dowódcy 21. Pułku Ułanów Nadwiślańskich w Równem. Ukończył kurs dowódców pułków. W 1936 r. otrzymał stopień podpułkownika. Był wszechstronnym sportowcem, jednym z najwybitniejszych jeźdźców polskich lat dwudziestych. W 1924 r. startował na igrzyskach olimpijskich w Paryżu. 21 sierpnia 1939 r. objął dowodzenie 21. Pułkiem Ułanów Nadwiślańskich wchodzącym w skład Wołyńskiej Brygady Kawalerii. Na czele pułku walczył pod Mokrą i Ostrowami. W walkach tych pułk poniósł bardzo duże straty. 8 września po walce pod Cyrusową Wołą pułk przestał istnieć. Reszki pułku przebiły się do Warszawy i walczyły w jej obronie. Ppłk Suski był w czasie walk dwukrotnie ranny. Podczas okupacji ukrywał się w Warszawie. Działał w konspiracji w ZWZ i AK. Dowodził w walce zgrupowaniem oddziałów AK na terenie podległego mu Obwodu AK Radzymin. Po wkroczeniu wojsk radzieckich w 1944 roku został aresztowany i wywieziony do sowieckich łagrów. Do Polski wrócił w 1947 r. Zamieszkał w Krakowie. Był tam trenerem jeździeckim i działaczem sportowym. Zmarł 9 marca 1974 r. Został pochowany na cmentarzu Rakowickim w Krakowie. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz Krzyżem Walecznych.

**Ppłk
Włodzimierz
Szmyd**

D-ca 30. Puł-
ku Strzelców
Kaniowskich.

Urodzony 31 grudnia 1898 r. Od maja 1936 r. był dowódcą 30. Pułku Strzelców Kaniowskich, który stacjonował w Warszawie. Dowodził pułkiem podczas walk na głównej linii obrony na Warcie. Odcinek obrony pułku rozciągał się wzdłuż rzeki pomiędzy wsią Pstrokonie a mostem na rzece pod Sieradzem. 4 września 1939 r. schron, w którym przebywał dowódca pułku, został trafiony przez niemiecki pocisk. Z powodu doznanych obrażeń ppłk Szmyd przekazał swoje obowiązki dowódcy 1. Batalionu mjr. Kamińskiemu.

**Gen.
Brygady Wiktor
Thommee**

D-ca Grupy Operacyjnej „Piotrków”.

Urodzony 30 listopada 1881 r. w Święcianach na Wileńszczyźnie w rodzinie pochodzenia francuskiego. W 1904 r. ukończył szkołę oficerską w Petersburgu. W latach 1904–1905 walczył jako podporucznik 124. Pułku z Woroneża w wojnie rosyjsko-japońskiej. Był w niej dwukrotnie ranny. Po wojnie służył w Charkowie i jednocześnie studiował w Wyższym Instytucie Handlowym w Charkowie. W latach 1912–1914 był słuchaczem Akademii Sztabu Generalnego w Petersburgu. W I wojnie światowej walczył w armii rosyjskiej na stanowiskach: d-cy kompanii, d-cy batalionu, oficera sztabu korpusu i d-cy pułku. Awansował na stopień podpułkownika. W czasie walk był pięciokrotnie ranny. Po wybuchu rewolucji w Rosji pełnił służbę w jednostkach polskich na Kubaniu. Do Polski wrócił z dywizją gen. Żeligowskiego. Od czerwca 1919 r. był szefem sztabu tej dywizji. W 1919 r. był kolejno oficerem sztabu Frontu Północno-Zachodniego, Frontu Mazowieckiego i 1. Armii. W tym czasie otrzymał awans na stopień pułkownika. W roku 1920 dowodził 28. Pułkiem Strzelców Kaniowskich, a następnie 19. Brygadą Piechoty i 20. Brygadą Piechoty. Po wojnie pełnił wysokie funkcje sztabowe. W 1923 r. ukończył kurs dla wyższych dowódców i mianowany został generałem brygady. 15 sierpnia 1924 r. objął dowodzenie 15. Dywizją Piechoty w Bydgoszczy. W 1926 r. ukończył kurs wyższych dowódców we Francji. W latach 1934–1938 był dowódcą Okręgu Korpusu nr VIII w Toruniu. Od marca 1938 r. dowodził Okręgiem Korpusu nr IV w Łodzi, a od 1 września 1939 r. Grupą Operacyjną „Piotrków”. 8 września objął dowodzenie Armią „Łódź”. Od 13 września dowodził obroną Twierdzy Modlin. 29 września, po wyczerpaniu zapasów i możliwości dalszej obrony, poddał twierdzę na honorowych warunkach. 7 listopada został przez Niemców aresztowany i osadzony w obozie jenieckim. Po wyzwoleniu przedostał się do Wielkiej Brytanii. Od kwietnia 1945 r. służył w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. W styczniu 1947 r. powrócił do Polski. Mieszkał w Toruniu, a później w Gdyni. Żył w nędzy. W 1956 r. otrzymał emeryturę i mieszkanie w Warszawie. Zmarł w 1962 r. Został pochowany w alei zasłużonych na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach.

Ppłk
Władysław
Warchoł

D-ca 2. Batalionu
strzelców WBK.

Urodzony 11 grudnia 1896 r. w Przymówce w powiecie krośnieńskim. Służył w Armii gen Hallera. Brał udział w wojnie polsko- bolszewickiej. W 1919 r. otrzymał awans na stopień kapitana. Służył w 83. Pułku Piechoty w Kobryniu ,gdzie dowodził kompanią i batalionem. Od 1927 r. był kwatermistrem w tym pułku w stopniu majora. W następnych latach przeniesiony został do 43. Pułku Piechoty w Dubnie na stanowisko dowódcy 2. Batalionu. Batalion stacjonował w Brodach. W 1938 r. otrzymał awans na stopień podpułkownika. W sierpniu 1939 r. stanął na czele zmobilizowanego 11. Batalionu Strzelców przydzielonego do Wołyńskiej Brygady Kawalerii. W kampanii wrześniowej dowodził 11. Batalionem w walkach pod Mokrą, pod Cyrusową Wolą i walkach odwrotowych. Na Lubelszczyźnie został dowódcą odtworzonego 43. Pułku Piechoty w składzie 13. Brygady Piechoty. Na czele pułku walczył pod Tomaszowem Lubelskim. Po zakończeniu walk dostał się do sowieckiej niewoli. Był więziony w Starobielsku. Został zamordowany w 1940 r. w Charkowie. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz dwukrotnie Krzyżem Walecznych.

**Ppłk
Wincenty Wnuk**

D-ca 31. Pułku
Strzelców Kaniowski.

Urodził się 6 października 1897 r. w Lublinie. W 1915 r. wstąpił do Legionów Polskich. Służył w 2. Pułku Piechoty Legionów. W czasie prowadzonych walk został kontuzjowany i skierowany do szpitala. Po powrocie ze szpitala służył w szkole podoficerskiej w Zambrowie. Od listopada 1918 r. rozpoczął służbę w Wojsku Polskim. W stopniu porucznika służył w 8. Pułku Piechoty Legionów. W wojnie polsko-bolszewickiej dowodził kompanią i batalionem. Do 1930 r. służył w 8. Pułku Piechoty Legionów na stanowisku dowódcy 1. Batalionu. Następnie był wykładowcą w Centrum Wyszakolenia Piechoty w Rembertowie. Od 1933 był dowódcą batalionu w 10. Pułku Piechoty, a od 1934 zastępcą dowódcy 72. Pułku Piechoty im. Dionizego Czachowskiego. 15 lipca 1938 r. został wyznaczony na stanowisko dowódcy 8. Pułku Piechoty Legionów w Lublinie. W 1939 r. przeniesiony został na dowódcę Batalionu Fortecznego „Mikołów” na Śląsku. W przeddzień wybuchu wojny objął dowodzenie 31. Pułkiem Strzelców Kaniowskich w Sieradzu. Wraz z pułkiem walczył pod Sieradzem, w Mszczonowie i pod Kozienicami, gdzie pułk został rozbity. Po rozbiciu pułku dowodził zgrupowaniem złożonym z żołnierzy różnych jednostek. Po kapitulacji ppłk Wnuk nie trafił do niewoli. Przez Węgry dotarł do Francji. Dowodził tam 3. Pułkiem Grenadierów Śląskich. Po kapitulacji Francji dotarł do Szwajcarii, gdzie był komendantem obozu oficerskiego. Następnie został przetrzucony do Wielkiej Brytanii. Do 1947 r. służył w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Po demobilizacji PSZ powrócił do Polski i zamieszkał w Warszawie. Zmarł w 1987 r. Został pochowany na Cmentarzu Północnym na Wólce Węglowej w Warszawie. Był odznaczony m.in. Krzyżem Złotym Orderu Wojennego Virtuti Militari oraz czterokrotnie Krzyżem Walecznych.

**Kpt.
Alfred Wilhelm
Wójciński**
D-ca 61. Dywizjonu
Pancernego KBK.

Urodzony 13 lipca 1904 r. w Krotoszynie. W latach 1922–1923 był słuchaczem w Szkole Podchorążych Rezerwy, a w latach 1923–1925 Oficerskiej Szkoły Piechoty w Warszawie. Służbę zawodową rozpoczął w stopniu podporucznika w 56. Pułku Piechoty Wielkopolskiej w Krotoszynie. Z 56. Pułku został przeniesiony do 6. Batalionu Pancernego w Poznaniu. Od 1935 r. pełnił służbę w stopniu kapitana w 6. Batalionie Pancernym we Lwowie na stanowisku dowódcy kompani. W sierpniu 1939 r. został wyznaczony na dowódcę zmobilizowanego 61. Dywizjonu Pancernego przydzielonego do Kresowej Brygady Kawalerii. Kpt. Wójciński walczył ze swoim dywizjonem w rejonie Sieradza, w walkach odwrotowych i na Lubelszczyźnie. Pod koniec września 1939 r. dostał się do niewoli sowieckiej. Był więziony w obozie w Starobielsku. Został zamordowany w 1940 r. w Charkowie. Był odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi. W 2007 r. został pośmiertnie awansowany na stopień majora.

Wolność dla naszego narodu była od wieków wartością najwyższą, a przynależność do polskiej społeczności napawała nas poczuciem dumy. W obronie ojczyzny nasi ojcowie nie szczędzili ni krwi, ni życia.

W każdym działaniu, a tym bardziej w walce, niezbędne jest dobre przywództwo. Na podstawie zaprezentowanych krótkich biografii można poznać wartość dowódców jednostek Wojska Polskiego walczących we wrześniu 1939 roku. Z przebiegu służby w dwudziestoleciu międzywojennym wynika, że ich przygotowanie zawodowe i doświadczenie było wysokie. Większość z nich brała udział w I wojnie światowej. Na 43 przedstawionych dowódców 30 walczyło w wojnie polsko-bolszewickiej. Wszyscy kończyli uczelnie wojskowe bądź specjalistyczne ośrodki szkolenia. Regułą było pełnienie funkcji na różnych stanowiskach i w różnych garnizonach. W prowadzonych walkach we wrześniu 1939 roku nie szczędzili swych sił ani życia. Sześciu dowódców zginęło w bitwach, a siedmiu zostało rannych. Śmiertelność kadry dowódczej na niższych szczeblach była znacznie większa. Pomimo zdecydowanej przewagi wroga i prawie beznadziejnej sytuacji powstałej w drugiej połowie września, walkę prowadzili do końca. 16 dowódców trafiło do niewoli niemieckiej. 7 dostało się do rosyjskich obozów jenieckich, w których zostali zamordowani. Ci, którzy uniknęli śmierci i niewoli, nie zrezygnowali z dalszej walki. Część przedostała się na Zachód i walczyła do końca życia lub wojny, a część pozostała w kraju, tworząc podziemne struktury wojskowe i walcząc w ich szeregach.

Patrząc na postawę dowódców jednostek Wojska Polskiego, którzy walczyli we wrześniu 1939 r., można bez wahania stwierdzić, że wypełnili złożoną przysięgę i dochowali wierności Ojczyźnie.

Zasłużyli na głęboki szacunek i pamięć!

FREDIA
HINKEL
FREDIA
HINKEL

Cmentarze, dzielnice i mogiły wojenne 1914 r. — grobownictwo wojenne (1914–1918, 1918–1939, po 1945)

Jeszcze na dobre nie ucichły odgłosy bitew, a już w prostych, często prowizorycznych mogiłach chowano żołnierzy obu walczących stron. Była to konieczność, przewidywano jednak uporządkowanie ich i stworzenie prawdziwych i trwałych miejsc ostatniego spoczynku.

W trakcie działań wojennych poległych chowano zazwyczaj na polach bitew lub w pobliżu polowych szpitali wojskowych, przeważnie w płytkich grobach, nieodpowiadającym wymogom sanitarnym. Częstokroć znajdowały się one w pobliżu zabudowań czy ujęć wody. Także rozsiane po polach uprawnych mogiły uniemożliwiały prowadzenie prac gospodarskich.

Należało więc odnaleźć miejsca pochówku, zewidencjonować je, a następnie przygotować nowe lub poprawić istniejące.

Ziemia sieradzka znalazła się w większości pod okupacją niemiecką, wchodząc w skład Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego, natomiast południowo-zachodnie części powiatów wieluńskiego i łaskiego, bez miast powiatowych, zajęli Austriacy, przyłączając do Generalnego Gubernatorstwa Lubelskiego.²⁵

Instytucją odpowiedzialną za grobownictwo w strefie niemieckiej było Ministerstwo Wojny, przy którym funkcjonował oddział porządkujący groby wojenne, a który pro-

²⁵P. Samuś, *Na drodze do niepodległości. Życie polityczne 1900–1918, Szkice z dziejów Sieradzkiego*, red. J. Śmiałowski, Łódź 1977, str. 283.

wadził terenowe prace ewidencyjne²⁶ Był to Wydział II a podległy gubernatorowi, a zajmujący się m.in. grobami wojennymi. On to prowadził korespondencję z poszczególnymi komendanturami okręgów wojskowych w kwestii grobownictwo.²⁷ Między innymi zapewne z komendanturami w Częstochowie, Kaliszu i Łodzi, ponieważ ziemia sieradzka weszły według administracji wojskowej w skład powyższych okręgów.²⁸

Podobną instytucję — Wydział Grobów Wojennych — powołało austro-węgierskie Ministerstwo Wojny w grudniu 1915 r., choć już w marcu tego roku Naczelną Komenda Etapów wydała rozkaz dotyczący zasad grzebania, miejsc pochówku i opieki nad nimi. Obszarem działania były tereny monarchii i ziemie okupowane.²⁹

Zadaniem oddziałów było zarządzanie, ustalanie przepisów, prowadzenie nadzoru i kontroli nad pracami podległych im instytucji.³⁰ Najniższy szczebel organizacyjny stanowiły grupy zajmujące się ewidencją grobów i budową cmentarzy. Grupy te stacjonowały zazwyczaj w miejscowościach, w których zakładano cmentarze wojenne.³¹

Zupełnie inaczej wyglądało to w armii rosyjskiej, która traktowała sprawę grobów wojennych bardzo ogólnie. Jeszcze w trakcie operacji łódzkiej obowiązek grzebania poległych Niemców w rejonach zajętych przez Rosjan spadł na ludność cywilną, zaś pochówkiem żołnierzy carskich zajmowało się wojsko przy pomocy duchowieństwa prawosławnego. Zabitych składano w prostych, masowych mogiłach, często bez żadnych informacji o ilości, ograniczając się jedynie do postawienia prawosławnego krzyża. Dotyczyło to przeważnie prostych żołnierzy, oficerów starano się przewozić na cmentarz prawosławny w Łodzi.³² Niestety, w trakcie wycofywania się na wschód, Rosjanie równali i maskowali mogiły swoich poległych, a także niszczyli istniejącą ewidencję, aby Niemcy nie mogli poznać faktycznych strat.³³ W armii niemieckiej prowadzono natomiast staranny wykaz strat poległych i zaginionych, który później był uzupełniany w przypadku rozpoznania zwłok podczas ekshumacji, na podstawie „nieśmiertelników”, listów, fotografii i innych przedmiotów osobistych.³⁴ Dzięki temu znane były nazwiska większości poległych żołnierzy niemieckich i austro-węgierskich. Nazwiska żołnierzy rosyjskich poznawano jedynie w przypadku odnalezienia nieśmiertelnika, bądź gdy ich

²⁶U. Oettingen, *Cmentarze I wojny światowej w województwie kieleckim*, Kraków 1988, str. 27.

²⁷Archiwum Główne Akt Dawnych, *Keiserlich Deutesches General Gouvernement in Warschau*, sygn. 38; Wstęp do inwentarza: *Niemieckie władze okupacyjne na terenie byłego Królestwa Polskiego w latach 1914–1918*, str. 33.

²⁸AGAP, KPGGW, sygn. 4, 10.

²⁹U. Oettingen, op. cit., str. 27.

³⁰Tamże, str. 27.

³¹Tamże, str. 29; Oddział taki stacjonował np. w Szadku, S. Godecki pisze: „... następnie rozbroilem bez trudu oddział 12 ludzi, którzy pracowali przy zakładaniu cmentarzy wojskowych” (CS. Godecki, *Rozbrajanie Niemców w Szadku i okolicy*, *Peowiak* nr 5, czerwiec 1931, str. 11).

³²W. Bortnowski, *Ziemia łódzka w ogniu 1914*, Łódź 1969, str. 181.

³³*Polska krajem mogił i krzyżów*, *Ziemia Sieradzka* nr 2 z dnia 18.01. 1921 r., str.4; K.Garduła, L. Ogórek, *Śladami I wojny światowej między Rabą a Dunajcem*, Kraków 1988, str. 40.

³⁴U. Oettingen, op. cit., str. 36, 40; K. Garduła, L. Ogórek op. cit., str. 42.

dane personalne znajdowały się na oznaczonej mogile. Takich niestety było niewiele, dlatego też większość zewidencjonowanych Rosjan jest po prostu bezimienna.³⁵

Porządkowanie zaczynało się od rozpoznania terenu, stanu mogił oraz ich ogólnego rozlokowania. Mogiły znajdujące się w dobrym stanie i nie stanowiące zagrożenia ze względów sanitarnych, a także położone w miejscach wyrażających pewną kompozycję (obrazujące np. linię walk, okopów itp.) pozostawiano. Dokonywano jedynie koniecznych napraw oraz odpowiednio oznaczano. W przypadku istnienia więcej niż jednej mogiły tworzone osobne cmentarze wojenne bądź odrębne działnice na cmentarzach wyznaniowych, na które przenoszono szczątki z mogił leżących w miejscach nieodpowiednich.³⁶

Pierwsze prace porządkowe, czyli ekshumacje i przenosiny na inne miejsca, rozpoczęli Niemcy na początku 1915 r., wykorzystując do tego celu ludność miejscową.³⁷ Akcja tworzenia cmentarzy i mogił wojennych trwała niemal do końca wojny i praktycznie nie została zakończona zarówno w strefie niemieckiej, jak i austro-węgierskiej.³⁸

Działalność austro-węgierskiego Oddziału Grobów Wojennych objęła wcześniej wymienione południowo-wschodnie części powiatów wieluńskiego i łaskiego. Tereny te weszły w skład powiatów Piotrków i Radomsko, przy czym siedzibą Komendy Powiatowej Wydziału Wojskowego O.G.W. był Piotrków. Działalność oddziału swym zasięgiem obejmowała również powiaty Końskie i Opoczno.³⁹

Działające w latach 1914–1918 oddziały niemieckie i austro-węgierskie, zajmujące się grobownictwem wojennym, w sumie dokonały wielkiego dzieła mającego upamiętnić i uczcić poległych żołnierzy zarówno własnych, jak i przeciwników. Według danych polskiego Ministerstwa Spraw Wojskowych, w 1918 roku na terytorium kraju znajdowało się przeszło milion mogił z okresu Wielkiej Wojny, z czego w okręgu łódzkim (powiaty: brzeziński, kaliski, kolski, koniński, łęczycki, łaski, łódzki, piotrkowski, sieradzki, słupecki, turecki, wieluński, radomszczański i miasto Łódź) pochowano 1062 oficerów, 99416 szeregowców, czyli razem 100478 żołnierzy w 41393 mogiłach, w tym 5352 bratnich.⁴⁰

Z chwilą odzyskania niepodległości Rzeczpospolita Polska zobowiązała się do opieki nad grobami wojennymi znajdującymi się na jej terytorium, podpisując 28 czerwca 1919 r. Traktat Wersalski, w którym kwestii grobownictwa dotyczyły artykuły nr 225 i 226 części VI:

art. 225. Rządy sprzymierzone i stowarzyszone oraz rząd niemiecki na-

³⁵ Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu. Akta cmentarzy wojennych z powiatu sieradzkiego (dalej ACWS), sygn.-7, 14, 18, 19, 23, 24, 25, 26; Akta cmentarzy wojennych z powiatu wieluńskiego (dalej ACWW), sygn. 4, 9.

³⁶ U. Oettingen, op. cit., str. 39–43

³⁷ Tamże, str. 39; relacja ustna.

³⁸ S. Godecki, op. cit., str. 13; U. Oettingen, op. cit., str. 46–47.

³⁹ Tamże, str. 29.

⁴⁰ Ziemia Sieradzka, op. cit., str. 4.

każą szanować i utrzymywać groby żołnierzy i marynarzy pochowanych na ich terytoriach. Zobowiązują się uznać każdą komisję, wyznaczoną przez którykolwiek z rządów sprzymierzonych i stowarzyszonych do stwierdzenia tożsamości, spisywania, utrzymywania lub wznoszenia odpowiednich pomników na wyżej wymienionych grobach i ułatwić takiej komisji wypełnianie jej obowiązków. Poza tym z zastrzeżeniem przepisów własnego ustawodawstwa oraz wymogów zdrowia publicznego, zgadzają się udzielać sobie nawzajem wszelkich ułatwień i zadośćuczynienia żądaniom przeniesienia do kraju szczątków swych żołnierzy oraz marynarzy.

art. 226. Groby zmarłych w niewoli jeńców wojennych oraz osób cywilnych, internowanych obywateli różnych państw wojujących, będą odpowiednio utrzymane stosownie do warunków przewidzianych w artykule 225 niniejszego Traktatu. Rządy sprzymierzone i stowarzyszone z jednej strony, zaś rząd niemiecki z drugiej strony, zobowiązują się nadto dostarczyć sobie wzajemnie:

1. Całkowitego wykazu zmarłych wraz z wszystkimi objaśnieniami przydatnymi do stwierdzenia ich tożsamości.
2. Wszystkich wskazówek co do miejsca i liczby grobów wszystkich zmarłych pochowanych bez stwierdzenia tożsamości.⁴¹

W podobny sposób sprawy te ujmowały: Traktat Pokojowy z Austrią, podpisany w Saint-Germain en Laye 10 września 1919 r., Traktat z Węgrami podpisany w Trianon 4 czerwca 1920 r. oraz Traktat Ryski podpisany 18 marca 1921 r. przez Polskę i Rosję Radziecką.⁴²

Aby móc wypełniać powyższe zadania, należało zorganizować odpowiednie instytucje, które zajmowałyby się grobami wojennymi i wszystkimi sprawami z tym związanymi.

W październiku 1919 roku w I Departamencie Ministerstwa Spraw Wojskowych utworzono Główny Urząd Opieki nad Grobami Wojennymi. Podlegały mu Urzędy Opieki nad Grobami Wojennymi funkcjonujące w ramach pięciu Dowództw Okręgów Generalnych, a od roku 1921 — dziesięciu Dowództw Okręgów Korpusów.⁴³

Ziemię sieradzka wchodziła wówczas w skład województwa łódzkiego, tak więc Łódź była siedzibą DOG i UOnGW. Urząd ten zajmował się ewidencją, sprawami ekshumacji i remontami cmentarzy. Prace techniczne i budowlane podlegały Zarządowi Budownictwa Wojskowego wchodzącemu w skład DOG, a wykonawcami prac terenowych na szczeblu powiatu były Kierownictwa Robót Wojskowych.⁴⁴

Pod koniec roku 1922 sprawy grobownictwa wojennego przeniesiono do Ministerstwa Robót Publicznych, w którym powołano Oddział Grobów Wojennych przy De-

⁴¹Dziennik Ustaw R.P. 1920, nr 35, póź. 200, cz. VI, dz. II, art. 225, 226.

⁴²U. Oettingen, op. cit., str. 49

⁴³Tamże, str. 49; E. Kozłowski, M. Wrzosek, Dzieje Oręża Polskiego 1794–1939, Warszawa 1973, str. 448, 508.

⁴⁴U. Oettingen, op. cit., str. 50.

partamencie Budownictwa. Podlegał mu na szczeblu wojewódzkim — utworzony przy Oddziale Budowlanym Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych — Referat Grobownictwa Wojennego. On zaś sprawował władzę nad referatami budowlanymi na szczeblu powiatu. Referaty te zajmowały się ewidencją, zaś prace remontowe i konserwatorskie prowadziły Powiatowe Zarządy Drogowe.⁴⁵

W 1932 roku, po likwidacji Ministerstwa Robót Publicznych, jego sprawy przejął Departament Techniczno-Budowlany przy Ministrze Spraw Wewnętrznych.⁴⁶

Zadania GUOnGW polegały głównie na prowadzeniu ewidencji poległych, wystawianiu metryk śmierci, wykończaniu tych cmentarzy, których budowę rozpoczęto przed listopadem 1918 r., zakładaniem nowych — dla żołnierzy polskich poległych po odzyskaniu niepodległości, konserwacji cmentarzy istniejących, udzielaniu informacji rodzinom, opracowywaniu przepisów dotyczących grzebania i ekshumacji zwłok oraz propagowaniu idei opieki nad grobami żołnierskimi.⁴⁷ Powstałe później Referaty Grobownictwa Wojennego przy UW przejęły na siebie podobne zadania, które wzbogacono o ewidencję cmentarzy, mogił poległych w czasie powstań narodowych i walk narodowo-wyzwoleńczych, poczynając od insurekcji kościuszkowskiej, a na wojnie polsko-bolszewickiej kończąc. Działalność referatów nie ograniczała się jedynie do ewidencji; prowadzono remonty, konserwacje i przenosiny oraz szeroko pojętą akcję sprawozdawczą (raporty okresowe, sprawy budżetowe, rozporządzenia dla podległych instytucji itp.).⁴⁸

Podstawowym aktem prawnym, regulującym kwestię opieki nad grobami wojennymi, jest aktualna po dziś dzień ustawa z 28 marca 1933 roku o grobach i cmentarzach wojennych.⁴⁹ Na jej podstawie 23 października 1936 r. Minister Spraw Wewnętrznych wydał szczegółowe rozporządzenie w sprawie wykonywania ustawy z 1933 r. Przepisy te regulowały sprawy nazewnictwa, własności terenów, ekshumacji, remontów, opieki, a także fotografowania mogił. Osoby nieprzestrzegające powyższych zarządzeń podlegały odpowiedzialności karnej.⁵⁰

Prace porządkowe, w tym ekshumacje i przenosiny, rozpoczęto w 1921 r. i kontynuowano z przerwami do 1938 r. W trakcie remontów i konserwacji oczyszczano tereny cmentarzy lub mogił, uzupełniano i naprawiano ogrodzenia, odnawiano bądź ustawiano tablice (krzyże) nagrobne. W wyniku przeprowadzonych na początku lat 20. i pod koniec lat 30. akcji przenosin żołnierskich szczątków na inne cmentarze na terenie ówczesnego powiatu sieradzkiego i łaskiego zlikwidowano głównie obiekty położone na prywatnych polach uprawnych (np. w Czechach, Rzepiszewie), umiejscowione w pobliżu gospodarstw wiejskich (Remiszew) oraz pojedyncze mogiły, którymi częstokroć nikt się nie opiekował. Przenoszono je na cmentarze położone na ziemi należącej do

⁴⁵Tamże, str. 50.

⁴⁶Tamże, str. 50.

⁴⁷Tamże, str. 51–52.

⁴⁸Tamże, str. 52.; APŁOS, Akta Starostwa Powiatowego Wieluń, sygn. 395, 2631, 2646, 2658.

⁴⁹Dz. U. R.P. 1933, nr 39, poz. 311.

⁵⁰Dz. U. R.P. 1936, nr 85, poz. 595.

państwa i które, na mocy ustawy z 1933 roku, znajdowały się pod opieką gmin.⁵¹ Przy pracach ekshumacyjnych pomagała ludność miejscowa, dostarczając podwozy do przewozu zwłok.⁵² W trakcie tych działań zdarzały się przypadki zabierania szczątków przez rodzinę poległego.⁵³ Trudno ustalić ich liczbę oraz ilość zabranych w ten sposób zwłok, a co za tym idzie — pochowanych na nowym miejscu. Wprawdzie przenoszono również tablice nagrobne, ale prawdopodobnie nie wszystkie. Część zapewne uległa zniszczeniu, a inne zaginęły.⁵⁴ Dlatego też ustalenie dokładnej liczby spoczywających na ziemi sieradzkiej jest praktycznie niemożliwe.

W okresie międzywojennym szczególną uwagę zwracano na stan cmentarzy i mogił żołnierskich oraz na ich ochronę. Zdarzały się bowiem akty dewastacji i profanacji, dlatego też nakazano posterunkom Policji Państwowej, jak również burmistrzom i wójtom roztoczenie opieki nad tymi obiektami, a także pociąganie do odpowiedzialności karnej osób, dopuszczających się wandalizmu.⁵⁵

Jednym z postanowień traktatowych było wysyłanie list poległych i informowanie rodzin o miejscu pochówku poszczególnych żołnierzy. Szczególnie władze niemieckie interesowały się tymi sprawami, domagając się remontów, przekazywania informacji o stanie cmentarzy⁵⁶ itp. Często były przypadki poszukiwania poległych przez ich rodziny zarówno na drodze dyplomatycznej, jak i niezgodnej z prawem. Osoby prywatne i organizacje na własną rękę przekazywały pieniądze np. na remonty cmentarzy. Działania takie godziły w dobre imię Polski i jej władz, sugerując, iż nie wywiązują się one z postanowień wersalskich. Dlatego też polecono bezzwłocznie informować władze lokalne o przypadkach penetracji cmentarzy, przekazywaniu pieniędzy na ich remonty czy wykonywaniu fotografii, planów itp. przez przedstawicieli Niemieckiego Związku Ludowego Opieki nad Grobami Wojennymi.⁵⁶

Należy również wspomnieć o powstałym w 1921 roku Polskim Żałobnym Krzyżu, działającym od 1925 r. jako Towarzystwo Opieki nad Grobami Bohaterów. Była to organizacja społeczna, która swym zasięgiem objęła obszar całej Polski, a której celem było zaciągnięcie szerokiego ogółu do opieki nad grobami wojennymi.⁵⁷

Podsumowując okres 1918–1939, można powiedzieć, że władze polskie wywiązały się z postanowień traktatowych. Cmentarze i mogiły wojenne były w większości przypadków zadbane i uporządkowane, udało się naprawić obiekty zniszczone, dokonano wielu przenosin, a miejsca spoczynku były pod prawdziwą opieką zarówno państwa, jak i osób prywatnych.

Na terenie dawnego województwa sieradzkiego dokonano w okresie międzywojen-

⁵¹APŁOS. Akta Gminy Krokocice, sygn. 1350, 1415; ASPW, sygn. 395, 2631, 2646, 2658. APŁ AGGP sygn. 170.

⁵²APŁOS. AGK, sygn. 1350; relacja ustna.

⁵³Relacje ustne.

⁵⁴Np. na podstawie zachowanych dokumentów można stwierdzić, iż z cmentarza wojennego w Czechach (34 pochowanych) na cmentarzu w Szadkowicach znalazło się jedynie 14 tablic. Akta Gminy Starostwa Szadek, sygn. 202a.

⁵⁵APŁOS. AGK, sygn. 1350; Akta Gminy Wojsławice, sygn. 470.

⁵⁶APŁOS. AGW, sygn. 470, ACWS, sygn. 2, 4, 5, 12, 18, 26.

⁵⁷APŁOS. AGW, sygn. 470; AGK, sygn. 1415.

nym przenosin ponad 40 cmentarzy i zbiorowych mogił oraz nieznanej liczby mogił pojedynczych.⁵⁸

W latach 1939–1945 cmentarze i mogiły z I wojny światowej znalazły się pod opieką władz niemieckich, które dokonały inwentaryzacji obiektów i koniecznych remontów (nowe ogrodzenie, krzyże itp.).⁵⁹ Niektóre z cmentarzy i mogił zostały przeniesione lub zniszczone. Dotyczy to głównie dzielnic wojennych na cmentarzach żydowskich (np. kirkut w Złoczewie).⁶⁰ Po 1945 r. na cmentarzach tych spoczęli również żołnierze niemieccy polegli w czasie II wojny światowej (np. w Ulejewie), a także polegli cywile (np. w Szadku).⁶¹ Nowe władze polskie nie troszczyły się o miejsca pochówku z okresu I wojny światowej, choć nadal obowiązywała konwencja genewska z 1929 r., a później II konwencja genewska z roku 1949 poruszająca sprawy grobów wojennych. Moc prawną zachowały również przepisy ministra spraw wewnętrznych z 1933 i 1936 r., potwierdzone w art. 22 ustawy z 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych.⁶²

Cmentarze z okresu 1914–1918 skazano na zapomnienie i zniszczenie. „Nieznani sprawcy” zabierali żeliwne krzyże, betonowe tablice i elementy ogrodzenia. Niektóre cmentarze i mogiły pochłonęła przyroda, część zlikwidował człowiek.

Tematyka cmentarzy wojennych odżyła po 17 czerwca 1991 r., kiedy to podpisano traktat „o dobrym sąsiedztwie i współpracy” między Polską a Niemcami. Wówczas to oczyszczono i odnowiono niektóre istniejące jeszcze obiekty, w tym 9 na omawianym terenie.

W wyniku stoczonych walk powstało na terenie dawnego województwa sieradzkiego blisko 100 cmentarzy, mogił i dzielnic wojennych na cmentarzach wyznaniowych.⁶³

W zależności od sposobu pochówku, wielkości obiektu i położenia możemy dokonać podziału miejsc żołnierskiego spoczynku. I tak wyróżniamy: osobne cmentarze wojenne, dzielnice wojenne na cmentarzach wyznaniowych oraz mogiły pojedyncze. W ramach cmentarzy i dzielnic wyróżniamy mogiły pojedyncze i zbiorowe, tzw. kwatery.

Ze względu na położenie możemy mówić o cmentarzach leśnych, polnych, otoczonych zabudową, leżących na cmentarzach wyznaniowych, a także przydrożnych.⁶⁴

Większość powstałych (istniejących) obiektów znajdujących się na ziemi sieradzkiej to proste i surowe w swej formie cmentarze i mogiły żołnierskie, zwłaszcza te, które zostały założone przez Niemców. Zakładano je zazwyczaj na planie regularnego czworokąta, granice wyznaczał wał ziemny lub rów oraz betonowe słupki i drut kolczasty. Mogiły, z ustawionymi na nich masowo produkowanymi tablicami nagrobnymi i krzyżami, ułożone były w rzędach.

⁵⁸Ziemia Sieradzka, op. cit., str. 4; Oettingen, op. cit., str. 57

⁵⁹APŁOS. Landrad der Bezirk Wieluń, sygn. Ia, 2.

⁶⁰J. Milczarek, Dzieje Złoczewa, Sieradz 1987, str. 83; Archiwum Muzeum Okręgowego w Sieradzu, sygn. 515. Na podstawie zapisków p. Mieczysława Krawczyńskiego.

⁶¹APŁOS. Akta Gminy Starostwa Szadek, sygn. 202a.

⁶²K. Garduła, L. Ogórek, op. cit., str. 56.

⁶³Jest to ilość obiektów, o których zdołałem zebrać informacje na podstawie zachowanych źródeł pisanych i relacji ustnych do dnia 1.05.2010 r. w latach 1994–2010.

⁶⁴U. Oettingen, op. cit., str. 64–65.

Betonowe tablice nagrobne produkowano w kilku formach, ale przyjmowały za zwyczaj kształt steli, pulpitu bądź krzyża. Na każdej z nich umieszczano inskrypcję informującą o pochowanym: jego stopień, imię i nazwisko, przydział służbowy i datę śmierci. W przypadku mogiły zbiorowej podawano ilość spoczywających w niej znanych lub nieznanymi z nazwiska żołnierzy niemieckich, austro-węgierskich lub rosyjskich.

Podobnie rzecz się miała z drewnianymi krzyżami, na których podawano również informacje o poległych. Drewno szybko jednak uległo zniszczeniu, a co za tym idzie — zniknęły także inskrypcje.⁶⁵ Jedyne zachowane w tym rejonie takie krzyże znajduje się w Niemysławie.

Czasami, zwłaszcza na większych cmentarzach, stawiano obelisk, przeważnie ok. trzymetrowej wysokości. W sieradzkim istnieją takie dwa w Behcicach-Kolonii i Wymysłowie Piaskach.

Wystrój cmentarzy i ich kształty były do siebie zbliżone, ale nigdy takie same. Kilka spośród nich wyróżniało się kompozycją i wyglądem, np. kurhan w Osinach czy cmentarz w Wymysłowie Piaskach.

Dzielnice wojenne na cmentarzach wyznaniowych lokowano zazwyczaj przy murze lub w pobliżu bramy wejściowej. Były to proste mogiły zbiorowe i pojedyncze, z umieszczonymi na nich tablicami nagrobnymi. Czasami część wojenna była odgradzona od reszty cmentarza niewielkim ogrodzeniem lub żywopłotem. Mogiły rozdzielone były alejkami i zielenią, która oddzielała także poszczególne części, podkreślając jednocześnie kompozycję architektoniczną. Podobna sytuacja występowała na osobnych cmentarzach wojennych.

Pamiętano także o oznaczaniu mogił żołnierzy niemieckich i austro-węgierskich symbolem żelaznego krzyża, zaś rosyjskich — krzyża prawosławnego. Symbole te umieszczano zazwyczaj na drewnianych i kamiennych krzyżach nagrobnych. Prawdopodobnie tablice nagrobne na mogiłach leżących w obrębie cmentarzy żydowskich oznaczane były symbolem gwiazdy Dawida, ale wobec ich zniszczenia nie można tego potwierdzić.

Cmentarze wojenne zakładane przez Austriaków różniły się swoim wyglądem i zamysłem architektonicznym od obiektów niemieckich. Doskonałym tego przykładem jest cmentarz w Zamościu koło Grabna, na którym rzędy i skupisko mogił tworzą ośmiokąt i stylizowany żelazny krzyż.⁶⁶ Obiekty te miały nieco inną formę i, przede wszystkim, inny wystrój. Centralną część zajmował krzyż lub obelisk, a znaki nagrobne wzbogacały żeliwne tablice i krzyże. Całość ozdabiano różnymi gatunkami zieleni (krzewy, drzewa). Żołnierzy własnych, sojuszników i przeciwników grzebano w osobnych mogiłach, starając się zachować podziały pułkowe. Podobnie rzecz się miała na cmentarzach wyznaniowych.⁶⁷ Najlepszym przykładem działalności austro-węgierskiego Oddziału Grobów Wojennych jest obszar Małopolski, gdzie w rejonie Beskidu Niskiego i Pogórza powstało ponad 360 cmentarzy i mogił wojennych z okresu operacji gorlickiej z 1915 roku.⁶⁸

⁶⁵ APŁOS. ASPW, sygn. 2631.

⁶⁶ Biuro Dokumentacji Zabytków w Sieradzu, Karta cmentarza wojennego w Zamościu.

⁶⁷ U. Oettingen, op. cit., str. 61–82.

⁶⁸ R. Frodyma, Cmentarze wojskowe z okresu I wojny światowej w rejonie Beskidu Niskiego i Pogórza, Warszawa 1989.

W okresie międzywojennym, w wyniku likwidacji i przenosin mogił żołnierskich, zmieniono pierwotny układ architektoniczny wielu cmentarzy, na wielu z nich w miejsce zniszczonych lub brakujących tablic nagrobnych umieszczono nowe z inskrypcją:

NIENZANY ŻOŁNIERZ ARMII NIEMIECKIEJ 1914

W 1991 r. na trzech istniejących cmentarzach umieszczono obeliski z symbolem żelaznego krzyża i datą 1914, na pięciu ustawiono metalowe krzyże z datą 1914, a cztery poddano pracom renowacyjnym.⁶⁹

Cmentarze i mogiły z okresu I wojny światowej są dzisiaj na opisywanym terenie jedynymi, choć zapomnianymi śladami tamtych dni. Są świadectwem ciężkich walk, śmierci, zniszczenia i czasów zaborów. Są jednak przede wszystkim miejscami spoczynku kilku tysięcy żołnierzy trzech armii, wśród których liczną część stanowią Polacy siłą wcieleni do wojska, by walczyć przeciwko sobie dla obcej sprawy. Pamiętajmy więc o 530 tys. Polaków, którzy w latach 1914–1918 zginęli na frontach Wielkiej Wojny. Uszanujmy również wszystkich Niemców, Austriaków, Węgrów, Rosjan, Czechów i przedstawicieli wielu innych narodowości, którzy tutaj zginęli i tu znaleźli miejsce ostatniego spoczynku.

*Wierni przysiędze i obowiązкови
W bitwie krew swoją i życie oddali
Bez względu na to, czy na dziejów szali
Wrogiem nam, czy też przyjacielem byli
jako żołnierze wzorowi
Na wieczną pamięć sobie zasłużyli.⁷⁰*

⁶⁹Na podstawie danych uzyskanych w Wydziale Infrastruktury UW w Sieradzu.

⁷⁰Inskrypcja z cmentarza wojennego nr 52 w Zduni, tłumaczenie z j. niemieckiego znajduje się w książce R. Frodymy, op. cit., str.44.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

1. Keiserlich Deutsches General-Gouvernement in Warschau 1915–1918, sygn. 4, 10, 38.

Archiwum Państwowe w Łodzi

1. Akta Magistratu Miasta Pabianic 1929–1932, sygn. 1478.
2. Akta Gminy Górka Pabianicka 1884–1954, sygn.170

Archiwum Państwowe w Łodzi Oddział w Sieradzu

1. Akta cmentarzy wojennych w powiecie sieradzkim, sygn. 1–28.
2. Akta cmentarzy wojennych w powiecie wieluńskim, sygn. 1–9.
3. Akta Gminy Krokocice 1883–1953, sygn. 1350, 1370, 1415.
4. Akta Gminy Starostwo Szadek 1917–1954, sygn. 202a.
5. Akta Gminy Wojsławice 1853–1953, sygn. 470.
6. Starostwo Powiatowe Łaskie 1945–1950, sygn. 2558, 2580, 2581.
7. Starostwo Powiatowe Wieluńskie I 1918–1939, sygn. 395, 2631, 2646, 2658.
8. Starostwo Wieluńskie — Landrat der Bezirk Wielun 1939–1945, sygn. la, 2.
9. Starostwo Powiatowe Wieluńskie II 1945–1950, sygn. 418.

Archiwum Państwowe w Płocku Oddział w Łęczycy

1. Starostwo Powiatowe Łęczyckie 1945–1950, sygn. 194.

Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Koninie

1. Starostwo Powiatowe Tureckie 1945–1950, sygn. 88.

Archiwum Muzeum Okręgowego w Sieradzu, sygn. 515. Biuro Dokumentacji Zabytków w Sieradzu

1. Karty cmentarzy wojennych w Behcicach, Lesie Szadkowskim, Osinach, Świędziejewicach, Ulejowie, Wodzieradach i Zamościu.

Prace zwarte, źródła dokumentacyjne

1. Bogusławski S., 1914–1915. Wielka Wojna w Polsce. Relacje świadka, lekarza Czerwonego Krzyża, Łódź 2009.
2. Bortnowski W., Ziemia łódzka w ogniu (I VII–6 XII 1914 r.), Łódź 1969.
3. Czubiński Antoni, Topolski Jerzy, Historia Polski, Wrocław 1988.
4. Davies Norman, Boże igrzysko, historia Polski, Kraków 2001.
5. Der Weltkrieg 1914 bis 1918, t. VI, Berlin 1929.
6. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1920 nr 35, 1933 nr 39. 1936 nr 85.
7. Frodyma R., Cmentarze wojskowe z okresu I wojny światowej w rejonie Beskidu Niskiego i Pogórza, Warszawa 1989.
8. Garduła K., Ogórek L., Śladami I wojny światowej między Rabą a Dunajcem, Kraków 1988.
9. Klimecki M., Gorlice 1915, Warszawa 1991.
10. Knercer W., Cmentarze wojenne z okresu I wojny światowej w województwie olsztyńskim, Warszawa 1995.
11. Kozłowski E., Wrzosek M., Historia oręża polskiego 1795–1939, Warszawa 1984.
12. Łaciński M., Z dziejów Parafii Goszczanów, praca magisterska, Lublin 1994.
13. Mielczarek Jan, Powstanie styczniowe w Sieradzkim, Sieradz 1983,
14. Milczarek J., Dzieje Złoczewa, Sieradz 1987.
15. Milczarek J., Sieradzkie cmentarze, Sieradz 2004.
16. Nowakowski T., Armia austro-węgierska 1908–1918, Warszawa 1992.
17. Oettingen U. Cmentarze I wojny światowej w województwie kieleckim, Kraków 1988.
18. Olejnik Tadeusz, Upamiętnione miejsca walki i męczeństwa w województwie sieradzkim 1939–1945, Warszawa 1979,
19. Orman P., Orman K., Wielka Wojna na Jurze, Kraków 2008.
20. Pajewski J., Historia powszechna 1871–1918, Warszawa 1994.
21. Pajewski J., I wojna światowa 1914–1918, Warszawa 1992.
22. Praca zbiorowa, Historia Polski t. II, cz. 3, Warszawa 1959,

23. Praca zbiorowa, Słownik historii Polski, Warszawa 1973
24. Praca zbiorowa, Szkice z dziejów sieradzkiego, Łódź 1977,
25. Praca zbiorowa, Wojna obronna Polski 1939, Warszawa 1979,
26. Rybin D., Łodzinska operacja na ruskim frontie mirowej wojny w 1914 godu, Moskwa 1938.
27. Strass R., Der Weltkrieg, Berlin 1933.
28. Stulecie miasta Zduńskiej Woli 1825–1925, red. L. Wicher, Łódź 1925.
29. Volkman E. O., Wielka wojna 1914–1918, Warszawa 1925.
30. Walki pod Łodzią 1914/1915. Relacje prasy i propagandy, Łódź 2008.
31. Walki w okolicach Łodzi 1914. Relacje uczestników i świadków, Łódź 2007.
32. Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna t. XIII, Kraków, (reprint Poznań 1996).
33. Wielka Wojna o Ziemię Obiecaną. Operacja Łódzka 1914, red. P. Werner, Łódź 2006.
34. Wulfen K., Die Schlacht bei Lodz, Oldenburg 1918.
35. Zgórnik M., 1914–1918. Studia i szkice z dziejów I wojny światowej, Kraków 1987.
36. Ziemia łęczycka żołnierzom niepodległości, Łódź 1937.
37. Zobelitz H., Der Grosse Krieg I, Bielfeld und Leipzig 1917.
38. Żywczyński Mieczysław, Historia powszechna 1789–1870, Warszawa 1999.

Artykuły prasowe

1. Dąbrowski D., Śladami operacji łódzkiej 1914 r. po okolicy Szadku, „Na sieradzkich szlakach” 1995, nr 3.
2. Godecki S., Rozbrajanie Niemców w Szadku i okolicy, „Peowiak” 1931, nr 5.
3. Polska krajem mogił i krzyżów, „Ziemia sieradzka” nr 2 z dn. 18.01.1921 r.
4. Ziarnik J., Cmentarz w Wymysłowie, „Na sieradzkich szlakach” 1992, nr 4.

Internet

1. www.pl.wikipedia.com
2. www.stankiewicz.com